

Hovedfagsoppgave
i
historie

for

Pia Elverhøy
vår 2007

Hvordan klarte man å gjøre byene beboelige i middelalderen?

En studie av London via

London Assize of Nuisance 1301-1431

a Calendar

Pia Elverhøi

Hovedfagsoppgave i historie

Det samfunnsvitenskaplige fakultet

Universitetet i Tromsø

Våren 2007

Etter å ha ”ruget” lenge på denne oppgaven er jeg endelig ferdig. Det er veldig deilig. Jeg har brukt mye energi og krefter på å ”tenke” den ferdig, og endelig klarte jeg å få jobben gjort. Da jeg først kom i gang var det veldig moro og i løpet av et halvt års tid var forskning, analyse og tekst på plass. Jeg har funnet ut at jeg jobber best under press. Barn, jobb, mer jobb og sykdom har gjort at jeg har stått på ekstra hardt og lagt inn ”ekstragiret”, og det var nok det som skulle til.

Nå har jeg blitt det jeg ville, nå er jeg historiker. Det synes jeg er stas. I denne anledning vil jeg gjerne takke familien min som alltid har støttet meg. Så tusen takk Mamma og Pappa, jeg har blitt så glad når dere har vært stolte av meg, det har vært mye motivasjon i det for meg.

Guttene mine er verdens deiligste og verdens mest tålmodige barn, de har ventet lenge på at jeg skulle bli ferdig, og har vært stille som mus de siste 4 månedene for at jeg skulle få skrivefred. Kjære Ole og Anders: Jeg har lovt at nå skal vi ha masse fri sammen – og det skal vi!

Til venner vil jeg si – tusen takk for all moralsk støtte og hjelp, og takk for at dere har gidde å høre på alle mine utlegginger om middelalderen – dere har vært fantastiske.

Til Richard Holt:

Tusen takk for din tålmodighet, veiledning og hjelp- du er rett og slett super!

Tromsø 11. mai 2007

Pia Elverhøi

Til pappen min, som hadde vært veldig stolt av meg nå...

INNHALDSFORTEGNELSE

KAPITEL 1	5
1.1 PRESENTASJON AV OPPGAVEN	5
1.2 PROBLEMSTILLING	7
1.3 KILDEN	8
1.4 KILDEKRITIKK	10
1.5 METODE	11
1.6 LITTERATUR	14
KAPITEL 2	17
2.1 MIDDELALDERBYER – SMÅ OG STORE	17
2.2 BYSTRUKTUR	19
2.3 ADMINISTRASJON	20
2.4 FATTIG OG RIK	20
2.5 HUS	24
2.6 HVORDAN LEVE OG VIRKE I EN MIDDELALDERBY?	26
2.7 REGULERING AV YRKESGRUPPER	30
2.8 DØD, SYKDOM ANGST OG TRO	33
2.9 BRANN	35
KAPITEL 3	38
3.1 INNLEDNING	38
3.2 LONDON	39
3.3 HUS OG EIENDOM	45
3.4 LONDON ASSIZE OF NUISANCE A CALENDAR	46
3.5 DELT STRUKTUR:	52
3.6 REGNVANN OG AVLØP:	56
3.7 VINDUER	59
3.8 AVFALLSHÅNDTERING OG KLOAKK:	62
MENNESKELIG AVFALL	63
THE ASSIZE I FORHOLD TIL KLOAKK OG SØPPEL	65
AVFALL FRA SLAKTERIENE	67
RENHOLD AV GATENE:	69
3.9 LONDON UNDER SVARTEDAUDEN	72
KAPITEL 5	77
5.1 KONKLUSJON OG AVSLUTNING	77
LITTERATURLISTE	82
Vedlegg 1: Oversettelse og forklaringer til bruk i <i>the assize</i>	86
Vedlegg 2: Regneark, databasen	88

KAPITEL 1

1.1 PRESENTASJON AV OPPGAVEN

Økt utnyttelse av naturressurser er en vesentlig del av bakgrunnen for den europeiske ekspansjonen på slutten av 1200-tallet. I Europa konstateres det en klar vekst fra ca år 700 og særlig fra år 1000. I takt med befolkningsveksten ble nytt land ryddet, bosetningen tettere, og det ble skapt et økonomisk overskudd som gjorde det mulig å ekspandere utover Vest-Europas grenser. Dette stimulerte handel, byutvikling, utvikling av større politiske organisasjoner og kulturell utfoldelse (Bagge 2004: 183).

Utviklingen av byene i høymiddelalderen har vært et omdiskutert tema blant historikere. Vi lever i en sivilisasjon hvor størstedelen av befolkningen bor i byer og hvor næringer som har sine sentre i byer, handel og industri, har en dominerende plass i det økonomiske liv.

Forskere som har søkt opprinnelsen til dette systemet har gjerne gått tilbake til byutviklingen i høymiddelalderen. Denne oppfatningen fikk sitt store gjennombrudd i borgerlige miljøer i Vest-Europa på begynnelsen av det 19 århundre da byen ble betraktet som et prinsipielt nytt element i middelaldersamfunnet. Motsetningen mellom handelsborgerskapet, aristokrati og geistlige ble understreket som et viktig trekk i forskningen. Denne tankegangen, som hevdet at byene ble skapt av mennesker som brøt med føydalsamfunnet og skapte seg formuer ved hjelp av fjernhandel, ble videreført av historikere utover 1900-tallet.

Etter hvert ble det også forsket på de mer perifere delene av historien, for eksempel kvinners rolle i samfunnet, produksjon og tjenester, menneskers seksualitet og moral, religion og rettshåndhevelse.

Forestillingen om middelalderen som en mørk periode mellom den strålende oldtiden og gjenreisningen eller videreføringen av den i samtiden, var utbredt frem til begynnelsen av 1800-tallet, da mer positive holdninger begynte å gjøre seg gjeldene da den moderne historieforskningen fikk sitt egentlige gjennombrudd. Her var tre elementer sentrale. Det første var troen på fremskrittet og tanken om historien som en prosess. Det andre var etableringen av en fast metode for å etablere faktisk kunnskap om fortiden, med andre ord kildekritikken. Det tredje er gjennombruddet for nasjonalstaten, som bygde på tanken om at det enkelte folks identitet var skapt gjennom historien. En del av tradisjonen la vekt på

fremveksten av byer og borgerskap i middelalderen. Engelsk forskning søkte særlig det sentrale politiske nivået og opphavet til de politiske institusjoner som parlament og rettsvesen. Noen forskere mener at middelalderen ikke var en mørk og dystertid men lys og fremgangsrik, og at eiendom og politisk makt lå nærmere senere tider enn tidligere oppfattet (Bagge 2004: 11-26).

Mye spennende er sagt og skrevet om middelalderen men så langt jeg har lest har ingen virkelig forsøkt å gjenskape hvordan det var å bo i de store middelalderbyene: Unntaket er kanskje Ernest Sabine, som skrev tre artikler om London på 1930-tallet. Sabines artikler danner grunnlaget for det meste av forståelsen rundt det å bo i en by i middelalderen, men kildebruken hans er ikke analysert eller systematisert.

Mangelen på forskning rundt bylivet kommer muligens av mangel på interesse, men også pga av mangel på kilder. Det finnes mye arkeologisk materiale fra denne tiden, men historikere har tradisjon for å knytte sine observasjoner til skriftlige historiske kilder, og disse er det ikke så mange av.

Bakgrunnen for denne oppgaven er min interesse for hvordan folk levde sammen. Jeg har alltid vært opptatt av hvordan folk har det og hvordan liv leves i praksis.

Første gang jeg var utenfor Skandinavia var jeg 17 år, da reiste jeg til London. Jeg forelsket meg fullstendig i byen, og har siden besøkt den jevnlig. Byen fascinerer meg på mange måter, størrelsen, beliggenheten og, ikke minst, historien. I mitt studium har tilknytningen til Europa vært sterk fra første stund, og det ble tidlig klart for meg at jeg ønsket å knytte mitt hovedfag utover Norges grenser. Da jeg ble presentert en senmiddelalderkilde fra London var valget enkelt. Det var dette jeg ønsket å fordype meg i! Denne kilden er fantastisk og viser, etter min mening, at London var en moderne by allerede på 1300-tallet, når vi ser bort fra de teknologiske nyvinninger fra det 20. århundre.

1.2 PROBLEMSTILLING

Hvordan klarte man å gjøre byene beboelig i middelalderen? En studie av middelalder-London, *London Assize of Nuisance 1301-1431*.

I middelalderen var byer av Londons størrelse (ca. 100 000) livsfarlige å bo i, kriminalitet og helsefarlig miljø gjorde at folk risikerte livet bare ved å befinne seg innenfor bymuren. Det var store miljøproblemer med hensyn til kloakk, avfall og luftforurensing. Folk bodde meget tett sammen. Uten dagens teknologi måtte byene i middelalderen fortone seg svært skitne og illeluktende. Alle vet at det ikke fantes moderne teknologiske løsninger på problemer knyttet til miljø helse og sikkerhet i denne perioden. Folk hadde verken penger eller kunnskap å investere i for eksempel underjordiske kloakksystem. Nye problemer oppstod i takt med befolkningsøkningen og det var vanskelig å generere de sanitære problemene ut av byen. Sjøppel, kloakk, industriavfall og lignende skapte store hygieniske problemer.

Trangboddheten skapte konflikter i form av nabokrangel, usikrede bygninger og farlige byggeplasser. Kriminaliteten økte også i takt med byens vekst da mange forskjellige typer folk ble samlet tett i tett innenfor bymuren, diskriminering og konflikter var dagligdags, noen ganger kunne det også komme til kamp mellom diverse grupperinger i byene.

Men selv om byen var farlig å leve i, var det slett ikke umulig og innbyggerne i London sørget for at byen var attraktiv tross alt. Tilstrømmingen av folk var konstant.

Ansvarlige folk styrte byen, det var folk med penger som tok på seg plikter. Disse sørget for å gjennomføre en del tiltak og reguleringer som gjorde det mulig å bo i byen, så tett sammen, med så mange fysiske og praktiske utfordringer. Londons ledende familier var representert i ledelsen av den, de hadde et sterkt ønske om å løse de praktiske problemene i byen slik at folk kunne leve sammen i fred og fordragelighet. Det var viktig for forretningene deres og for deres forhold til hverandre og Kongen at de kunne kontrollere og styre byen på en fornuftig måte. De hadde mange måter å gjøre dette på, og de investerte mye tid, krefter og penger i dette arbeidet. Et meget godt eksempel på dette er *London Assize of Nuicanse*, en offentlig klageinstans som regulerte naboforhold og nabo tvister. Typiske saker den regulerte var, vann og avløp, kloakk, delt struktur som vegg og gjerde og vinduer.

London Assize of Nuicanse er selve kilden og grunnlaget for min avhandling, den viser hvordan Londons innbyggere forsøkte å løse problemene som oppstod ved at folk bodde så tett sammen. Kilden viser til de forskriftene som var gjeldende på denne tiden, og ved å

studere de nøye har jeg kommet frem til at den også viser de mellommenneskelige problemene middelaldermenneskene i London slet med – og hvordan de løste disse. Min oppgave har vært å analysere denne kilden i sin helhet, for så å gjenskape et bilde av London i den aktuelle tidsperioden. Jeg vil vise leseren at London var et bysamfunn basert på felleskapstanken – byen løste sine problemer i fellesskap under ledelse av de rike familiene.

1.3 KILDEN

På 1000 og 1100 tallet var London utsatt for flere storbranner. I løpet av en periode på mindre enn 150 år kan det ha vært så mange som 5 slike branner (Chew and Kellaway, 1973: I). Dette utløste behov for byggelover, dvs. behov for lover som regulerte **bort** lettanttenelig bygningsmateriale. Dette utløste reglement som oppfordret eiendomsutviklere til å bygge deler av husene i stein, for eksempel grunnmur og pipe, som var en brannsikkert materialet. Det kom også forskrifter som regulerte taktekkingsmateriale bort fra halm og over til takstein.

I middelalderens England grep kongen inn i rettshåndshevelsen på tre områder. For det første søkte han å påby at konflikter skulle løses ved domstolene, det vil si han forbød væpnede konflikter mellom undersåttene. For det andre kom han til å betrakte alvorlige forbrytelser, som drap, som forbrytelser mot landefreden. Og for det tredje ønsket han å etablere alternativer til de private konfliktene ved å bygge ut domstoler som kunne løse dem effektivt ved fredelig midler, noe de føydale og lokale domstolene ikke hadde vært i stand til. Den viktigste siden ved den kongelige rettshåndhevelsen var derfor at den skapte alternative måter å løse konflikter på (Bagge 2004:278).

Det er gjort flere funn av originale tekster fra denne tiden, en av dem som er best bevart og som er funnet mer eller mindre i sin helhet er *London Assize of Nuisance* eller på latin, som var skriftspråket på den tida i London: ”Assia de Edificiis”. Denne kilden består av fire pergamentruller med kronologisk nedtegnede domfellelser gitt av en rettsinnstans beregnet på tvistesaker mellom Londons *freeholders* (de som eide eiendom). Kilden strekker seg fra år 1301-1431 og består av 661 førte saker. Domsavsigelsene i *London Assize of Nuisance*, heretter kalt *the assize*, er bemerkelsesverdig godt beskrevet og danner grunnlaget for min forskning. Den konstaterer reguleringer og prosedyrer i klagesaker som omfatter takrenner, doer, felles vegger og struktur, vinduer, avfall og fortau. I tillegg til å vise oss de fysiske

utfordringene i London på denne tiden viser også kilden hvordan mennesker samhandlet og hvordan de ved offentlig intervensjon var nødt til å følge opp reguleringer slik at det var mulig for dem å bo så tett.

Ved hjelp av denne kilden har jeg beskrevet og diskutert at London hadde en moderne måte å organisere samfunnet sitt allerede i middelalderen.

London Assize of Nuisance 1301-1431, a Calendar; er i originalformat skrevet på gammelengelsk og består av fire ruller med permagent som er sydd sammen i toppen. Jeg derimot, har brukt en engelsk oversettelse, redigert av Helena M. Chew og William Kellaway, gitt ut av London Record Society i 1973.

Jeg har brukt *the assize* til å kartlegge hvilke typer- og hvor mange sivile saker som ble registrert i London mellom 1301 og 1431. Jeg har kategorisert klagene ut fra hyppighet i forhold til antall. Slik har jeg forsøkt å vise til hvilke aspekter ved bymiljøet som virket inn på folks hverdag og hvilke problemstillinger de tok særskilt tak i. Etter å ha studert kilden nøye er hovedvekten av problemene innbyggerne i London hadde å stri med vannavløpsproblemer, innsyn/utsyn, kloakk og avfall og delt struktur som vegger og gjerder.

Denne kilden gjør mer enn bare å beskrive klagesaker behandlet av *the assize*, den forteller oss også om hvordan folk tenkte, hva som var god folkeskikk og hvordan de levde sammen. Beskrivelsene av klagene sier også noe om mentaliteten og den moralske standard, hva var akseptabelt, og ikke minst, hva var ikke akseptabelt i London i middelalderen. Kilden gir et unikt bilde av sammensetningen av regler – skrevne – uskrevne – folkeskikk og skjønn.

Som jeg skrev over så består kilden av fire ruller med pergament, en som behandler sak 1-480, en som behandler sak 481-619 og en som behandler sak 620-661, altså i alt 661 saker som er behandlet på 130 år. Gjennomsnittlig burde det utgjøre ca 6 saker i året, men slik er det ikke. Langt de fleste tilfellene ble registrert og behandlet tidlig i perioden, etter svartedauden blir registreringene færre.

1.4 KILDEKRITIKK

”Historiske undersøkelser og framstillinger består i å anvende rester eller levninger av fortida for å rekonstruere den. Selv om historikerens språkbruk i praksis varierer bør det skilles mellom levninger og kilder. Levninger er alt som er overlevert fra fortida, men de blir til kilder for oss når vi tar dem i bruk for å svare på spørsmål. Vi sier at begrepet om en kilde er funksjonelt, og vil dermed ha frem to poenger, Vi må blant massen av rester velge hva vi vil anvende. Det er problemstillingen som avgjør hva vi kan og vil anvende som kilde, hva vi søker etter i mengden av levninger etter fortida.” (Kjelstadli 1992: 161)

Når det gjelder å finne fram til kilder som belyser min problemstilling, har det vært vanskelig å finne en som på selvstendig vis gjør det. Jeg har vært nødt til å benytte flere typer kilder og litteratur, dette vil jeg forklare nærmere.

Som hovedkilde har jeg brukt *London Assize of Nuisance*, en primærkilde, som jeg tidligere har beskrevet er dette en levning fra middelalderen i London. Denne kilden er ført i pennen av forskjellige notarar, som hadde til oppgave å protokollføre klagesaker behandlet av *the assize*. Vi kan si at denne kilden er bevisst meddelende, den er laget for å representere forhold ut over seg selv. De vanligste meddelende kildene er språklige, denne kilden viser til en virkelighet utenfor språket selv. *The assize* er en normativ kilde fordi den henviser til lover og regler huseierne i London var nødt til å forholde seg til. Selve loven er ikke funnet, men vi kan rekonstruere den ved å se på avgjørelsene retten har tatt i de forskjellige klagesakene. De avgitte dommene i denne kilden forteller hvilke lover som lå til grunn for klagesakene. Så derfor kan vi si at kilden også er deskriptiv fordi den sier oss noe om hvordan situasjonen egentlig var. Den forteller om hvem som fulgte lovene, og hvordan lovene endret seg over tid i forhold til hvordan behovene endret seg. Så kan vi stole på denne kilden? Jeg mener det, mest sannsynlig ville notaren skrive ned saken fortløpende etter saken var behandlet, altså etter befaringen. Jeg ser ingen umiddelbar grunn til at denne kilden skulle utgi seg for å være noe den faktisk ikke var.

Kildegransking krever at vi tolker kilden, som oftest gjelder det å forstå språklige utsagn. Jeg har til dels hatt problemer med det i mitt arbeid med *the assize*, språket er tungt og vanskelig å forstå, det har også vært vanskelig å finne ord og uttrykk fra engelsk middelalder i vanlige ordbøker. Mye tid har gått med til å finne ut av dette.

For øvrig har jeg benyttet mye sekundærlitteratur til å bygge opp under det jeg har funnet interessant i kilden.

1.5 METODE

Hele min avhandling er basert på *the assize*. Jeg har analysert og systematisert denne kilden for å kunne skrive denne oppgaven. Ved hjelp av sekundærlitteratur har jeg klart å danne et bilde av middelaldersamfunnet som kontekst for min egen forskning. Som jeg skrev i innledningen, har historikerne konsentrert seg om forskjellige aspekter av middelaldersamfunnet. Etter å ha lest og studert deres forskning har jeg satt sammen forskjellige deler av deres arbeid for å danne et bilde av hvordan det var å bo og leve i en middelalderby. Undersøkelser om hvordan det var å bo i byer i denne tiden er ganske neglisjert i forskningen, og jeg har måttet tolke og sette sammen deler fra de forskjellige bøkene jeg har brukt som er beskrivende for min problemstilling. Nesten hele kapittel 2 er skrevet på denne måten. Jeg har brukt litteratur fra Norge og England og forsøkt å skape et bilde av hvordan det var å bo i en middelalderby, uansett om den var stor eller liten. For å rekonstruere dette har jeg brukt både historisk og arkeologisk forskning som grunnlag. I tillegg til å bruke arkeologi for å gjenskape byens utforming og funksjonalitet har jeg brukt York civic ordinanses fra 1301. Dette er en annen primærkilde fra tidlig 1300-tall og er et eksempel på hvordan europeiske byer var regulert i forhold til produksjon, salg av varer og tjenester. Jeg har også brukt Magnus Lagabøters bylov, som har vært fin å bruke som primærkilde for å rekonstruere de norske bymiljøene, selv om den for det meste tar fatt i brannforebygging og forsvar.

For å kunne skrive om London og for å nyttiggjøre meg *the assize*, har jeg laget en database som gir god oversikt over sakene i rullene. Det er ingen som har laget noen systematisk analyse av denne kilden før. Den har vært tilgjengelig i over 30 år, men har kun vært brukt sporadisk, gjerne som eksempler på rariteter Londons innbyggere foretok seg i middelalderen. Det første jeg måtte gjøre var å lese gjennom kilden i sin helhet. Det var viktig å få en oversikt over dataene for å kunne danne meg et bilde av hvordan jeg best kunne registrere faktaene som rullene gir. Jeg vil her nevne at jeg hadde jobbet mye med enkeltsaker i denne kilden før jeg tok til med dette arbeidet, og at jeg hadde god kjennskap til kilden så langt. Så startet jeg med å lage en registreringsprotokoll i *access*, et regneprogram jeg har installert på datamaskinen min. Jeg bestemte meg for å registrere fire hovedkategorier i hver sak: saksnummer, årstall, måned og type klage. Saksnummer, årstall og måned var lett å registrere

og har gitt meg god og nyttig informasjon i forhold til antall saker ført pr. år og når på året de ble ført. Når jeg har registrert type klage, har jeg slitt litt mer. Det viste seg raskt at mange av sakene inneholder flere typer klager. Jeg startet med å dele klagene inn i fem kategorier: vann, kloakk, delt struktur, vinduer og *essoins* (unnskyldning for uteblivelse). Hver og en av disse kategoriene representerer store deler av de sakene som er behandlet i *the assize*. Likevel ble det andre kategorier jeg måtte lage underveis, her er noen eksempler på det; hindring av bygg, hindring av vei, hindring av vann, ulovlig gjennomgang og stabling av brannfarlig materiale langs vegg eller gjerde. Dette viser at kilden er sammensatt og kompleks. Min database tok form da jeg satte meg ned og leste alle sakene, 661 i antall, og analyserte og kategoriserte dem i programmet jeg hadde laget. Jobben med å lese gjennom og kategorisere sakene var vanskelig også pga av språket, som er tungt og vanskelig å forstå. Jeg har ikke tatt hensyn til utfallet i sakene når jeg har kategorisert dem, jeg har kun registrert hva slags type klager som ble ført. Men gjennomgående får anklagerne medhold i sine klager, noe som kan tyde på at folk ikke klaget uten å være rimelig sikre på å få medhold av *the assize*.

Da alle sakene var ferdig registrert begynte jeg å leke meg med å sette sammen de forskjellige tallene og funnene. Jeg har laget statistiske grafer som viser hyppighet, både i antall saker ført og i antall klager pr. sak. Senere i oppgaven vil dere finne disse grafene, de viser resultatene av mine registreringer, og har vært utslagsgivende i arbeidet med denne oppgaven. De synliggjør kildens kompleksitet og viser utviklingen i antall saker ført innenfor de forskjellige kategoriene. Dette har gjort meg i stand til å tolke kilden som helhet – ikke bare som i enkeltsaker. Databasen viser utvikling over tid, den viser hyppighet, den viser hvilke typer klager som var mest vanlig og hvilke som kom mer sjelden. Dette informasjonsmaterialet gjør at jeg slipper å anta eller gjette hva som kan være utviklingen i forhold miljø og sikkerhet i London, jeg kan med sikkerhet si at slik var det. Derfor har jeg satt min egen forskning sammen med andre historiske og arkeologiske funn fra London og laget et bilde et bysamfunn i utvikling. Det er denne utviklingen jeg diskuterer i hoveddelen av denne oppgaven, i kapittel 3, *London Assize of Nuicanse*.

Som vedlegg til oppgaven ligger hele databasen, med alle tellingene. Min oppgave begrenser seg til miljøet i London, mest pga av oppgavens omfang, men disse tallene kan helt klart brukes til mye mer enn jeg har fått plass til. De kan for eksempel brukes til å lage en dyp beskrivelse og rekonstruksjon av Londons bygninger og byens teknologiske struktur. Mange av sakene henviser til bestemmelser angående byggforskrifter. Beskrivelsene er nøye nedtegnet med fysiske mål og materialbeskrivelser og vil nok kunne bekrefte arkeologiske

antagelser i forbindelse med funn av rester fra bygninger, gjerder, brønner og andre strukturer i London.

Mange historikere har brukt tid på å forske på byens politiske struktur og funksjonen av byens embetsverk. Jeg mener min database kunne vært brukt til å utdype dette temaet fordi jeg har laget en grundig oversikt over de forskjellige sakene. Hvem var det som hadde offentlig plikt i London? Hvem ble borgermester, aldermann, sheriff og lignende? Gikk embetene i arv? Hvilke familiekonstellasjoner lå til grunn for valgene som ble tatt? Å utvide databasen min med navn ville ikke være omfattende arbeid fordi grunnstrukturen ligger der. Det er så mye denne kilden kunne vært brukt til. Jeg synes det er rart at det ikke er publisert noe grundig analyse av kilden, den er så omfangsrik og kan fortelle så mye. Mitt bidrag er viktig fordi jeg har laget en informasjonsbase og kartlagt alle sakene i *the assize*. Basen kan brukes som den er, slik jeg har gjort for å rekonstruere miljøet i London. Den kan også brukes til å hente ut andre interessante tall og saker til å forske på andre deler av Londons historie. I tillegg kan basen enkelt utvides med mer informasjon og gjøres større og mer kompleks. Hadde jeg hatt mer plass og tid skulle jeg gjerne gjort det.

1.6 LITTERATUR

Det er skrevet mye om middelalderen, både norsk og engelsk. Jeg har brukt bøker fra begge land som kilder for denne oppgaven. Som dere kan se av litteraturlisten er det mange engelske og norske forfattere. Det er likevel ikke så mange som har skrevet om det min oppgave handler om – bymiljøet. Det er derfor viktig å understreke, igjen, at min avhandling bygger på min egen forskning og analyse rundt *the assize*.

Litteraturen jeg har knyttet til mitt arbeid er i stor grad store oppslagverk og grundige studier av de fysiske forholdene i middelalderbyene.

Knut Helle:

I forhold til norsk middelalder har jeg brukt Knut Helles bok, *Bergen Bys Historie, bind 1, Kongssete og kjøpstad, Fra opphavet til 1536*. Denne boken ble skrevet i 1982 på oppdrag av Bergen kommune for å markere 900-årsjubileet for byens grunnleggelse og representerer en viktig del av forskningen rundt Bergen by i middelalderen. Helle har nylig vært med på å skrive boken *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, der han på nytt tar for seg middelalderbyen som fenomen.

Han avviser snevre eller formalistiske bybegreper av den typen som var vanlig i eldre historisk forskning, der byer gjerne ble bestemt gjennom kriterier som byprivilegier eller rettslig status. Slike kriterier er viktige, understreker Helle, men ikke tilstrekkelige. Først og fremst er de for overfladiske; de makter ikke å gripe de mer dyptgripende og vesentlige trekkene ved urbanitet som fenomen og urbanisering som prosess. (Historisk tidsskrift:81,2007:132-33).

Nedkvitne og Norseng:

For å belyse Oslo bys historie har jeg brukt Nedkvitne og Norsengs bok *Middelalderbyen ved Bjørvika Oslo1000-1536*. Boken ble utgitt av Cappelen forlag i år 2000 i forbindelse med 1000års jubileet til Oslo og påstås (av forfatterne) å være den ”mest omfattende og helhetlige fremstilling av Oslos middelalderhistorie som finnes”. Begge disse bøkene har vært viktige kilder for meg for å belyse norske middelalderbyer da de behandler både arkeologiske og skriftelige kilder. Jeg har også benyttet meg av *Bryggen Papers* av Herteig og Magnus Lagabøters bylov i seg selv.

Schofield og Vince:

Innenfor engelsk historie har jeg noen bøker som har dannet hovedgrunnlaget for min forståelse av disiplinen. Den første jeg vil nevne her er John Schofield og Alan Vincés *Medieval Towns*. Denne boken er en arkeologisk studie av middelalderbyer i Storbritannia men drar paralleller til *alle* vesteuropeiske byer. Forfatterne hevder at det kunne vært skrevet en felles historie for hele Europa i forhold til arkitektur, kultur, økonomi osv. Denne boken har vært meget anvendelig i mitt arbeid da den underbygger mine teorier og tanker rundt mitt hovedtema som handler om London som by- og hvordan det var å leve i den. Boken gir en universell beskrivelse av hvordan byer var bygget opp infrastrukturelt og praktisk i middelalderen. Forfatterne viser til utgravninger fra byer i England som forteller oss om ernæringsgrunnlaget og bosituasjonen. Fantastisk bok!

Caroline M. Barron:

En annen viktig bok jeg har brukt er Caroline M. Barrons bok *London in the Later Middle Ages, Government and People 1200-1500*. Denne boken er en grundig analyse av London i tiden 12-1500, og har vært en fryd å lese. I introduksjonen til boken skriver Barron at hun har forsøkt å gi et bilde av det offentlige London, både forholdet til Kongemakten og den sivile organiseringen av byen. Ofte er det jo en blanding av begge deler. Boken søker å beskrive hvordan det var for innbyggerne i London å takle byens selvstyre i forhold til kongens krav. Hvordan de fordelte goder, byrder, privilegier og kontrollorganer, for å øke velstand og velferd i byen, dvs. den politiske føringen- noe hun gjør glimrende.

D.M. Palliser:

The Cambridge Urban History er også en viktig bidragsyter i oppgaven min, bindet jeg har brukt går fra år 600 til 1540 og gir en oversikt over utviklingen av byer i middelalderen, både arkeologiske, arkitektoniske og dokumentariske kilder er tatt i bruk. Denne boken gir en tematisk analyse med regionale og nasjonale undersøkelser både for Skottland, England og Wales. Bidragsyterne i boken er av internasjonal standard og representerer historisk, geografisk og arkeologisk ekspertise. Utgiveren, Professor D.M. Palliser har publisert over 40 bøker og artikler om byhistorie fra år 1000-1500.

På grunn av at denne boken har så mange forfattere har den vært veldig verdifull i mitt arbeid med oppgaven. Den har nærmest fungert som et oppslagsverk og har gitt meg mye inspirasjon. Den omhandler små og store byer og viser byers utviklingstrekk på mange stadier.

Jeg vil også nevne Sverre Bagges *Europa tar form*, denne boken har jeg brukt som grunnlag og oppslagsverk når jeg har jobbet med den generelle europeiske historien. I tillegg har han en interessant del om forskningshistorien, denne har jeg brukt i introduksjonen.

I tillegg til min egen forskning og analyse av *the assize* har jeg brukt mange artikler og papers, utgitt av forskjellige historikere og arkeologer. Alle er interessante og har gitt meg mye informasjon og god forståelse for disiplinen. Jeg har likevel lyst å nevne en forfatter spesielt, Ernest Sabine, som skrev 3 artikler på 1930 tallet om London i middelalderen. Disse artiklene gir et godt bilde av London i middelalderen. Han skriver om vedlikehold av byens fasiliteter, om felleslatriner og kloakksystem, og om hvordan slaktervirksomheten ble regulert. Sabine skriver godt om London men han har ingen analytisk tilnærming. Jeg har likevel knyttet hans artikler nært opp til hoveddelen i denne oppgaven, det ville vært vanskelig for meg å skrive denne uten å bruke hans arbeid. Ved å bruke hans artikler, og min forskning og analyse, klarer jeg å utføre en grundig analyse av *the assize*.

Mange historikere har brukt Sabines artikler, i de ovennevnte bøkene av Barron og Palliser er navnet Sabine ofte nevnt. Jeg kan likevel ikke se at det er gjort noe tilsvarende mitt arbeid av noen annen historiker angående *the assize*. Derek Keane skrev en artikkel kalt "Rubbish in Towns", denne bygger på Sabines artikler, men jeg kan ikke se at han drar sine analyser noe særlig lengre enn det Sabine gjorde. Det skal sies at både Sabine og Keanes artikler er lettleste og velskrevet.

Flere av de ovennevnte forfatterne har brukt *the assize* i sitt arbeid med å rekonstruere fortiden, men ingen har gjort noen systematisk studie på denne kilden. Etter som jeg kan se, brukes den sporadisk som eksempler på Londonernes innfall og påfunn i forhold til naboliv og krangler.

KAPITEL 2

2.1 MIDDELALDERBYER – SMÅ OG STORE

I denne delen av oppgaven vil jeg forsøke å gi dere et bilde av hvordan en middelalderby så ut og fungerte. Jeg tar ikke utgangspunkt i noen spesiell by men har brukt litteratur som handler om forskjellige byer i forskjellige stater som grunnlag for min tekst. I litteraturen jeg har lest vedrørende dette kapitlet bruker forfatterne de samme teorier, og funnene er like. Alt jeg har skrevet er basert på flere bøker som handler om byutvikling i middelalderen. De viktigste bøkene brukt i dette kapitlet er skrevet av: Barron 2004, Schofield & Vince 2003, Keene 1982, Nedkvitne og Norseng 2000 og Helle 1993, Holt og Rosser 1990, Platt 1979, og David Nicholas 1997, disse danner som sagt grunnlaget for dette kapitlet.

Som aktivitetssentre i sin tid, var middelalderbyens handel og produksjon viktige og utslagsgivende for hvor store de kunne være. Det var ikke så mye eksport og import men en del utveksling med andre land av varer som salt og vin var det nok. Stort sett foregikk varebyttet lokalt i byen. Etter år 1000 kom en endring i form av to handelsoppsving. Den ene var handelen med luksusvarer som hadde de norditalienske byene som sentrum. Eksklusivt tøy, porselen og krydder fra Østen ble innført til europeiske konger, adelsmenn og geistlige som hadde råd til å betale. I løpet av høymiddelalderen skiftet byen gradvis ansikt. Det bebygde arealet vokste kraftig. Bygårdsbebyggelsen ble tettere og høyere, de kongelige og kirkelige monumentalbygningene ble flere og større. Nye gateløp kom til, gatene ble bredere og fikk fast dekke. I bygda omkring ble det tettere mellom gårdsbrukene. Høymiddelalderen var over alt preget av sterk befolkningsøkning og urbanisering.

Viktig for Europas utvikling, var handelen med forbruksvarer. Den angikk langt flere mennesker enn handelen med luksusvarer. Europa var et økologisk variert kontinent, der ulike regioner spesialiserte seg på produksjon av ulike varer. På De britiske øyer lå forholdene vel til rette for sauehold. Britene eksporterte derfor ull. Fra Skandinavia kom viktige råvarer som tømmer, pels og fisk. Mens søreuropeerne dyrket vindruer og oliven og østeuropeerne bidrog med korn og pelsverk. Det var handelen med luksusvarer og handelen med forbruksvarer som førte til den store byveksten. I hele nordvesteuropa oppstod det

havnebyer langs kysten og langs med de store elvene der fjernhandel stod i sentrum for aktivitetene.

Noen middelalderbyer var omkranset av bymurer som var et skille mot omverdenen. I varierende grad var byene, i en tidlig fase, avhengig av støtte fra føydalherrene, men disse båndene ble gradvis svakere. Byborgerne ble mer og mer selvstendige og de etablerte seg som en egen samfunnsklasse, et borgerskap, ved siden av adelen, geistligheten og bøndene. De etablerte sine egne lover og skikker, som skilte seg ut fra omlandet rundt.

Mange mennesker i middelalderens Europa opplevde byene som steder med frihet og muligheter til å få et bedre liv. Men bylivet hadde sine skyggesider. Byene var farlige og dødeligheten var høyere enn på landsbygda. Folk bodde tett i tett i trange og skitne hus. Avfall og avføring var yngleplass for sykdomsfremkallende organismer. Befolkningstetthet, søppel og lort fikk bakterier og virus til å yngle. Byene trengte derfor stadig tilførsel av nye mennesker for å holde oppe innbyggertallet.

1300-tallet førte med seg mange endringer. Etter tre århundrer med vekst og velstand nådde produksjonen ett tak. Bøndene klarte ikke å produsere nok mat til en stadig økende befolkning. I tillegg endret klimaet seg til det verre for alle, spesielt for bøndene. Tre år på rad (1314-1316) regnet avlingene bort, og vintrene ble hardere. Dessuten hadde overbefolkning ført til at jorda var utpint mange steder (Lucas 1992, The Great European famine of 1315, 1316 and 1317). Krisen nådde høydepunktet da svartedauden rammet Europa, I de fire neste årene kan så mye som 50% av befolkningen ha dødd (Schofield & Vince 2003:).

Hvordan var så hverdagen for mennesker i byer i middelalderen? Jeg skal beskrive middelaldersamfunnet på flere plan og jeg vil bruke arkeologiske funn, samt bevarte reglementer og lover for å belyse temaet. Det samfunnet jeg skal beskrive er universelt i den betydning av at alle byer på denne tiden ble større som følge av befolkningsveksten, og befolkningen og styresmaktene måtte lære og feile ved å prøve seg fram med forskjellige reguleringer for å lykkes i å organisere bylivet på best mulig måte. Dette kapitlet vil beskrive flere byer, store og små. Jeg har brukt York, Bergen og Oslo som eksempler på mindre byer, mens London, Firenze og Paris er brukt som eksempler på store. Hensikten med dette kapitlet er å få frem generelle trekk og universelle utviklingsmønstre i oppveksten av byene i middelalderen. Som dere vil se, har europeiske byer mange likhetstrekk og de bygges

på samme "lest". Informasjonen her vil danne grunnlaget for det neste kapittelet, som handler om London, og vil vise hvordan de fleste bysamfunn er regulert av lover, skikker og regler som utviklet seg etter hvert som behovene oppstod.

2.2 BYSTRUKTUR

Som jeg nevnte over var byen først og fremst et produksjonssentrum, det vil si at de som bodde i byen drev produksjon som de var avhengige å selge, eller det var kjøpmenn som levde av kjøp og salg alene. Det var mange forskjellige typer produksjon bl.a. forskjellige typer behandling av ull, skinn, ben, tre metall etc. I byen var menneskene avhengige av hverandre og av jordbruksområdene rundt for å skaffe seg mat. Mange av råvarene ble også hentet fra landbruket, f. eks. ull. Overgangen fra naturalhusholding til pengehushold endret menneskers måte å leve sammen på, byttehandel var fremdeles en del av økonomien, men pengeøkonomien gjorde det mulig å bygge seg opp stor rikdom på en helt annet måte enn før.

Mange så på byene som en mulighet til å fri seg fra føydalsamfunnets plikter og åk (Platt 1996:10) og beveget seg derfor fra landsbygda og inn til byene for å gjøre lykke der. I byene var det mulig å jobbe seg oppover på den sosiale rangstigen, og var man riktig flink, og heldig, kunne man tjene gode penger. Deretter var veien kort til innflytelse på eget samfunn og egen lykke. Dette var til stor forskjell fra livegenskapet der bøndene ikke eide jorda selv men jobbet på livstid for føydalherren. Et ordtak gikk slik: "byluft gjør fri", men en annen har sagt:

"Town air might have offered freedom to a medieval peasant, but it often also brought an early death." (Addyman 1989:245).

Nå var det vel ikke sånn at luften i byen var spesielt sunn eller luktet godt. Snarere tvert i mot, byene kunne luktes på lang avstand, de var stinkende skitne og trange, uten dagens sanitære systemer eller kloakkbehandling. Om man kunne gjøre lykke i byen var bylivet også forbundet med stor risiko, byene var uhygieniske, helsefarlige og kriminaliteten blomstret. Lykkes du ikke i byen var veien til tiggerstaven kort, det var tydelig for de som ikke hadde familie i byen, familien fungerte som et sikkerhetsnett. Familiebåndene var sterke i byen som på landsbygda, og forflyttet du deg fra det ene stedet til det andre, var det lett å miste kontaktnettet som familien gav. Familien var den sosiale grunnstrukturen i samfunnet, den

gav trygghet i form av status, ære og økonomi. Familiesolidaritet og omsorg for familiens gode navn og rykte stod sterkt i byfolks bevissthet og utgjorde grunnelementer i byens sosiale struktur på en helt annen måte enn i vår tid (Nedkvitne og Nordseng 2000:204).

2.3 ADMINISTRASJON

I tillegg til handelsborgerskapet og de fattige, rommet også byene adel, overklasse og de geistlige. Som jeg nevnte lå gjerne byene ved infrastrukturelle knutepunkt og var tidlig sete for statsadministrasjon, kirker og klostre. Selve beliggenheten hadde strategisk betydning for statsmakten som var avhengig av å være representert i hele riket. Kongen holdt seg ofte til de største byene men utpekte ”gode menn” i hver by til å sørge for ro og orden og at samfunnsmaskineriet gikk som det skulle. I noen byer var det borgermesteren og hans menn som hadde disse oppgavene (London), i noen var det laugene som sørget for samfunnsorganiseringen (Worcester), mens det noen byer var underlagt lover som var beregnet på alle byer innenfor staten (Bergen og Oslo). I Oslo og Bergen var det *gjaldkeren* som var kongens ombudsmann. *Gjaldkerens* ansvar var å kalle sammen og lede *bymøtet*. Når hornet lød, måtte alle ”husfaste menn”- personer som eide eller leide minst en kvart bygård for minst et halvt år – begi seg til møtefjølene til *bymøtet*, ellers vanket det bot. Møtefjølene i Oslo var den første spiren til dagens kommunale forvaltningsapparat (Nedkvitne og Nordseng 2000: 232). Såkalte *mòt* – møter der byens gode menn diskuterte forvaltningen av byen, hadde de i alle middelalderbyer, i London kalte de det *folkmoots*, i York likeså (Helle 1982:8).

2.4 FATTIG OG RIK

Overklassen, både den verdslige og geistlige, utviklet stadig større behov for luksusvarer, dette forsterket den økende fjernhandelen og la grunnlag for større kommunikasjon i Europa. Men det økende luksusbehovet og den økende handelen gjorde forskjellene mellom fattig og rik meget store, spesielt i forhold til levestandard i byene.

I Bergen delte *byloven* den mannlige befolkningen inn i formuesklasser. De lavest rangerte var arbeidskarere. Disse stod på samme sosiale nivå som tjenere og sjøfolk. *Byloven* forsøkte

å begrense antall losjerende arbeidskarere da byen hadde et *fattigproblem*. Hensiktet var at ikke flere skulle ta opphold i byen enn det var arbeid til. Som jeg nevnte tidligere var ofte bakgrunnen for at folk strømmet til byen at det var muligheter for et utkomme der. I tillegg var det knapphet på jord. De fleste håpet på en bedre tilværelse i byen, men mange ble skuffet. De ble gående å tigge i byen. Opprinnelig var ansvaret for fattige ættens ansvar, men myndighetene forstod at de måtte finne ordninger som kunne få bukt med problemene og innførte en legdsordning delvis finansiert av tienden ”bondeluten”. Denne ordningen skulle se til at de fattige holdt seg der de hørte hjemme, på landet. Etter hvert oppstod det fattighus i norske byer, disse var gjerne knyttet til hospitalene og fungerte både for syke og fattige, eller for fattige syke. I tillegg gikk noen av de kirkelige almissene til de som hadde minst. Likevel var ikke disse tiltakene nok til å løse problemene. (Helle 1982:459-61). Byrden med de fattige ble senere fordelt både til byborgere og bønder.

I Norge var det slekta som skulle ta vare på deg hvis du ikke var i stand til å forsørge deg selv. Dette er bakgrunnen for en av de merkeligste bestemmelsene i de eldste lovene. Frigitte trellefamilier hadde sjelden formuende slektinger. Dersom de kom i nød, skulle en sette dem i en grav på kirkegården og la dem dø der. Men den lengstlevende skulle den tidligere eieren ha plikt til å underholde. Dette var åpenbart en kirkelig inspirert bestemmelse som hadde til hensikt å vekke medlidenhet med og ta ansvar for de fattige. De fattige skulle dø foran øynene på sognebøndene (Nedkvitne og Norseng 2000:228).

I engelske byer var det akkurat det samme, folk som kom fra landbygda og inn til byen i håp om et bedre liv, ble ofte skuffet. Uten arbeid og uten noe sted å bo, endte de opp på gaten. Befolkningstettheten steg i takt med innvandringen til byene og de ble trangbodde. Denne trangboddheten førte til hygieneproblemer som igjen førte til spredning av sykdommer og parasitter. Selv om de rike bodde i fine hus og hadde penger til å kjøpe seg god og næringsrik mat, ble deres liv påvirket av byens problemer. Avfallsproblemer i forhold til kloakk og søppel førte til spredning av sykdommer via mat og – ikke minst drikkevann. De dødelige effektene av disse problemene finnes i utgravinger gjort på kirkegårder fra denne tiden. Et av funnene viser at 94% av de begravede døde før de nådde en alder av førtifem år (Palliser 2000: 100-102). Engelske byer var preget av dype sosiale strukturelle forskjeller. Fra de veldig rike til de veldig fattige. De fattige utgjorde mellom 1/3 og 1/2 av befolkningen i enhver engelsk by og de mottok ikke annen hjelp enn den som kom fra veldedighet fra borgerskapet og noen ganger laugene. Et eksempel er ”the guild of poor people of St Austin of Norwich” denne foreningen tilbød medlemskap til de fattige, men du kunne likevel ikke være så fattig at du ikke klarte å betale foreningskontingenten! (Palliser 2000:342-343).

All litteratur viser til store forskjeller mellom fattige og rike i middelalderen. Når så mye som halvparten av befolkningen i byene kan ha vært fattige, representerte de klart et problem. Når vi snakker om fattigdom menes de som ikke eide hus eller annen eiendom og de som ikke hadde egne midler. De fattige jobbet for andre men hadde ikke mulighet til å utøve håndverk fordi de ikke hadde fagbrev og privilegier. De fattige var avhengig av god tilgang på arbeid og å kunne leie seg hus for å kunne opprettholde en viss levestandard. Migrasjonen til byene må sees i lys av befolkningsveksten generelt. Mangel på jord og ny teknologi i jordbruket skapte arbeidsløse landbruksarbeidere. Det oppstod en stor gruppe dagarbeidere som vandret fra gård til gård i håp om arbeid. Sult og nød tvang mange til byen i håp om arbeid og mat. Det var sjelden byen levde opp til sine forventninger, mange endte som tiggere og prostituerte.

De rike hadde ofte tjenere, mange tjenere. Disse passet på huset, barna, mat og så videre, så mye som 40% av byens innbyggere kunne tilhøre tjenerskapet for de rike (Palliser 2000: 516), med andre ord kan vi se at byen er satt sammen av 50% fattige, 40% tjenere og andre arbeidere og ca 10% rike og velholdne.

De rike hadde store hus, med mange rom. De spiste godt og de kunne importere håndverksgjenstander og smykker fra fremmede land. De hadde også råd til å benytte seg av flotte stoffer og skinn til klær og sko. Klesdrakten var ganske lik for kvinner og menn, den bestod av en kjortel og underkjortel, hoser og kappe, sko og lue, votter. Forskjellen på rike og fattige lå i selve håndverket, stoffet og fargingen.

I England var det særlig tekstilindustriene som ble rike (Palliser 2000: 604). Det er laget en oversikt over yrkesgrupper blant annet i York. Studerer vi tabellen (se neste side) ser vi at det er stort overtall av yrkesaktive innenfor tekstilindustrien. Dette er som sagt typisk for England og må sees i sammenheng med saueholdet i landet. De engelske heiene ble tatt i bruk til sauehold, flott ull ble produsert av bøndene og teknologien til å foredle ulla utviklet seg i rasende fart.

Tabellen viser yrkesfordelingen i York på slutten av 1400-tallet. Som det synes er tekstilindustrien ledende med over dobbelt så mange yrkesutøvere enn andre håndverk. Mat- og serveringsbransjen rommer også en stor andel av yrkesutøverne og må sees i sammenheng med byens store befolkning.

Table 14.3

Occupations of some citizens in York in the later fifteenth century

	York 1450-1509 % N=3,532
<i>Trade</i>	
Food and drink	17
other	12
<i>Industry</i>	
Textiles and clothing	24
Leather and leather goods	11
Metals	11
Other	6
<i>Services</i>	
Transport	4
Building	5
Other	10

Source: Goldberg, Women, Work and Life Cycle pp 60-1.

(Palliser 2000:326)

Eksporsten av tekstilene som ble produsert i England gikk først og fremst til Flandern, Nord-Frankrike og Vest-Tyskland.

Ulla engelskmennene eksporterte nådde også Norge og ble en del av luksusvarene rike norske handelsmenn bevilget seg. Da den europeiske handelsrevolusjonen nådde Skandinavia og Norge var det tørrfisk vi i hovedsak handlet med, denne eksporten gikk via Bergen

(Nedkvitne og Norseng 2000: 188).

2.5 HUS

Byene i Europa kunne variere i størrelse, fra 3-400 innbyggere og opptil 100 000. De fleste byer hadde innbyggertall på under 2000. Uansett innbyggertall var byene tettbygde, folk klemte seg tett sammen i små hus, gjerne i flere etasjer.

”In Winchester, a large provincial town with about 7,000-8,000 inhabitants in 1400, the population density averaged twenty-nine people per acre within the walls, and as much as eighty-one per acre in the centre, which exceeds the densities in modern British cities.” (Keene 1982: 189)

Da byene hadde begynt å vokse på 1200tallet var det stort sett god plass, også for de som hadde en bymur som omkranset dem. Felles for alle byer var at de ble regulert inn i områder, dette gjaldt særlig for håndverkerne. I London ble innbyggerne tildelt ”plots of a quarter-or half-acre” som de skulle bygge husene sine på. Da ble det også god plass rundt huset til en liten kjøkkenhage og til husdyrhold (Barron 2004:245). I Bergen regulerte den norske byloven håndverkernes plassering i forhold allmenningene, den ga også klare instruksjoner om hvor brede gatene skulle være og avstanden mellom hus og gårder (Helle 1983: 197-202). Etter hvert som byene vokste ble eiendommene ofte utbygd og delt opp, ikke ulikt det vi ser i moderne byer i dag. Husene ble fylt opp med folk og vokste like gjerne i høyden som i bredden. Boforholdene i de store byene endret seg til det verre. Trangboddhet og liten plass til husdyr førte til store sanitære problemer. Lynn Thorndike diskuterer i sin artikkel fra 1936 de sanitære forholdene i Paris og andre europeiske byer. Hun skriver at de sanitære problemene vokste i takt med byens størrelse, og at de ble løst i takt med at velstand og intelligens økte. Hun fortsatte med å si at mye av denne utviklingen forsvant i pest og krig (Thorndike 1936:194), noe hun antagelig hadde helt rett i.

Arkeologiske funn viser hva husene i middelalderen var laget av, hvordan de så ut og hvilken funksjon de hadde. Det var mange typer hus og den viktigste studien av disse er gjort av W.A. Pantin som baserte sin analyse på 40 middelalderhus fra 17 engelske byer (Schofield & Vince 2003:87). Den vanligste typen hus bestod av 2 rom, gjerne ved siden av hverandre, hvor det ene var verksted og oppholdsrom og det andre var lagerrom. De som var mer velstående hadde hus med flere rom, de fleste av disse ble brukt til lagerplass, men de hadde også egne kjøkken og kjellere. For de som var enda bedre stilt inneholdt husene deres også en mottakelse og et rom for konversasjon, i tillegg til at de hadde egen hage i bakgården (Schofield and Vince 2003: 87-89).

Restemateriale etter hus fra middelalderen i Norge finnes det lite av. Utgravninger der jorda er fjernet lagvis over store flater, tilkjennegir hus ved stort lag av flis (Nedkvitne og Nordseng 2000:102) ellers det er gjort noen funn av det nederste stokklaget av trehusene i det gamle Oslo. Disse utgravningene viser at husene hadde et gjennomsnittsmål på 24-40 kvadratmeter. I europeisk sammenheng var dette en normal boligflate for middels velstående byfolk. I franske byer var to rom på til sammen 30-40 kvadratmeter vanlig for håndverkere (Nedkvitne og Nordseng 2000: 209).

De store husene i byer som London, York og Edinburgh var ”byhus” for overklassen, de kunne tilhøre geistlig eller verdslig adel. Huset hadde flere funksjoner utenom det å bo i dem. De kunne være oppholdssted for eieren i perioder, og permanent for husholdningen ellers, men huset kunne også være et sted for omsetning av varer, særlig luksusvarer. Husene kunne også disponeres av kongelige når de var i byen. Derfor var de store husene ikke bare et sted å bo men også en base for handel og politikk. I Norge ble det også bygget i kirkens og kongens navn, dette var hus og bygninger som ble tilholdssted for de adelige og geistlige i Norge (Nedkvitne og Nordseng 2000:48) og som hadde stor politisk betydning i byen.

Felles for alle hus i middelalderbyer var funksjonalitet, og et hus som ett år ble brukt til å bo i kunne bli brukt til lagringsplass det neste (Keene 1982: 27). I Bergen for eksempel, fant man etter brannen på bryggen i 1955, utgravninger som viste rester etter helt spesielle hus datert fra 1100-tallet. Husene var satt opp på en merkverdig måte, det var hus uten hjørner. Det vil si at husene hadde fire rette vegger som ikke møtte hverandre. Det var mellom 5 og 20cm åpning i hjørnene. Husene var føyd sammen i takbjelkene men var åpne i hjørnene fra taket og ned til bakken. Hvorfor tenkte forskerne, var dette et norsk fenomen? Kunne ikke nordmenn bygge hus på samme måte som andre skandinaver og europeere? Selvfølgelig kunne de det, andre funn beviste at nordmenn hadde akkurat de samme ferdigheter i husbygging som andre. Funksjonen til disse husene derimot, var interessant, mest sannsynlig ble de brukt til oppbevaring av tørrfisk. Tørrfisk kommer som kjent fra nordlige strøk og det var en lang og ofte våt transport sørover til Bergen. Som eksportsenter for tørrfisk var kanskje ikke Bergen det mest ideelle stedet, vått som det er der store deler av året. Forskerne fant da ut at husene var perfekt tilpasset tørrfisken på den måten at husene gav den gjennomluftingen tørrfisken trengte for å holde seg i kvalitet (Herteig 1969: 290). I Oslo liknet de første bygårder på gårder på landsbygda. Flere små hus lå spredt over en større tomt. Antallet hus og størrelsen på tomtene varierte. Bygårdens fasade var langsiden på huset

og lå ut mot gaten med salgsboder i første etasje. For å komme til husene lenger inne i gården måtte en gjennom en port. Innenfor gårdsporten var der et gårdsrom som hadde form av en firkantet plass eller en langstrakt passasje. Gårdsrommet var vanligvis tiljet (belagt med tredekke) slik at en kunne gå tørrskodd fra det ene huset til det andre. Det fantes ikke gjerder eller skiller mellom bygningene til de ulike husholdene (Nedkvitne og Nordseng 2000:204-5).

Så langt kan vi se at husene i middelalderen var laget for å tilfredsstille flere behov. De var laget for oppbevaring, produksjon, salgslokaler og for å bo i. Så hvordan var det egentlig å leve i et av disse husene og hvordan hadde en familie det i middelalderen? Siden mine kilder for det meste stammer fra middelklassen skal jeg forsøke å beskrive hverdagslivet for en slik familie.

2.6 HVORDAN LEVE OG VIRKE I EN MIDDELALDERBY?

Ser vi for oss et typisk byhus i middelalderen og beboerne i dette vil vi antagelig se dette: Husholdet bestod av kjernefamilien og eventuelt tjenere. De som bor der er antagelig håndverkere eller de driver i bevertningsbransjen. Levealderen lå på mellom 30 og 50 år (Platt 1996:17). Levealder for kvinner var noe lavere enn for menn, kanskje på grunn av farene ved mange barnefødsler. Det var vanlig at både kvinner og menn jobbet, men det var mannen som var familiens overhode. Noen barn gikk på skole, andre gikk i lære i familiebedriften. Det ble mer vanlig med skole for barn etter hvert som behovet for lese og skrivekyndighet økte i takt med industrialiseringen. I Oslo kunne bare et lite mindretall av oslofolk lese og skrive men etter hvert som kongemakten festet lovene til skriften, ble overklassen opplært til å skrive og lese. Økt behov for regnskap og bokholderi i borgerskapet skapte også mange lese- og skrivekyndige (Nedkvitne og Nordseng 2000: 291-2).

En typisk håndverkerfamilie bodde i et hus med flere etasjer. Kjelleren ble brukt til oppbevaring av produksjonsmateriale eller mose (som ble brukt i dassene til sanitære formål) (Herteig 1969:292). Første etasje var gjerne produksjonslokale og salgslokalet, mens familien bodde i andre etasje, ledige rom ble leid ut. Det var vanlig at hustjenerne og lærlinger bodde sammen med familien. Noen ganger var det, i tilknytning til huset, en hageflekk der husholdningens ku, høner og geit holdt til. I tillegg dyrket de løk og kål i bakgården. I

bakgården var også familiens søppelfylling og do. De som ikke hadde egne doer benyttet seg av felleslatriner eller brukte kloakkrenne i gatenettet for å kvitte seg med uønsket avfall. Det var ikke kjøkken i huset i den forstand vi kjenner kjøkken. Det var vanlig med en liten kull- eller vedfyrt ovn som de kunne varme litt vann og suppe på. Den lille ovnen var også eneste varmekilde i huset, det var høyst uvanlig å ha pipe i husene i Bergen, noen steder var dette også forbudt pga av brannfare. I London var det påkrevd at pipene skulle være laget av stein eller murstein.

Møblene bestod av seng og stoler eller benker og bord. Det var også vanlig med hyller hvor man kunne oppbevare forskjellig (Herteig1969: 288). I Oslo var husene bygget i tre med fastmonterte møbler, uten vinduer og med ljore i taket (Nedkvitne og Norseng 2000: 209).

Maten folk spiste varierte med årstiden, men det basale kostholdet bestod av brød og øl. Ølet var ikke som nå, det var svakere og var ofte tilsatt urter for å gi smak. I forhold til konservering av mat i middelalderen var nok drikke viktig da maten var tørket eller saltet for å holde seg (Nedkvitne og Norseng 2000: 42). I England ble maten ofte kjøpt ferdig laget av bakere, kjøttstekere, suppelagere og så videre. Vanlig drikke i England var øl. Det var også vanlig å drikke den delen av melken som blir blank når melken surner. Folk drakk sjeldent vann pga forurensede vannkilder. Brødet de kjøpte var enten hvitt eller svart, det kunne også inneholde kjøtt. Mange steder var det klare regler for hvordan brød skulle lages, oppbevares og selges, likeså var det med annet mat og drikke. Som en del av kostholdet spiste folk forskjellige rotgrønnsaker som kålrot og gulrot. I tillegg var bladgrønnsaker som kål og salat og fenikkel vanlig å spise. Kjøtt av okse, gris, sau, geit og fugl var vanlig kost (Dyer 1989: 197-202). Vilt var ikke vanlig i byene, mye pga holdbarhet, man spiste kjøttet der det ble slaktet. De som hadde mye penger spiste de gode stykkene av dyrene, de som hadde mindre penger spiste resten av dyret, som hoder og ben. Man kan se forskjell på rike og fattige bydeler fra utgravinger av søppel. Søppelet er å finne i utgravde kloakkbrønner som også fungerte som depot for husholdingsavfall. Når innholdet bl.a. er dyreben som var skåret opp for å få ut margen, og rester etter dyrehoder, antar man at de som bodde der ikke hadde så mye penger. I de søppelhaugene som inneholdt hele dyreben, som kom fra gode parter av dyret, samt at det ble funnet rester og frø fra eksotiske frukter og krydder, ja da antar forskerne at det har bodd rike mennesker der. Det var vanlig å importere tørket frukt og tørket krydder, men det var forbeholdt de rike (Schofield & Vince 2003: 224-32).

Ved å analysere ekskrementer og annet innhold i kloakkbrønner kan arkeologene si mye om hverdagen til middelaldermennesket, blant annet om kosthold, ernæring, og sykdom. Studier av kloakken viser at den vanligste lidelsen i denne tiden var parasitter og innvollsorm. Parasittene forårsaket dårlig immunforsvar og feilernæring. Parasitter er funnet i milliardtall i alle kloakkbrønner som er utgravet. En årsak til dette fenomenet er som jeg nevnte tidligere at menneskene delte hus med dyrene sine. Parasitter og innvollsorm lever i dyreekskrementer, når menneskene trækker i det og drar det med rundt i huset vil det finne vei ned i menneskemager.. garantert. Det var vanlig med jordgulv i førsteetasjene på husene som ikke hadde kjellere. Jordgulvet ble trampet flatt og bare børstet innimellom:

”that the bottom layer is left undisturbed, sometimes for twenty years, harbouring expectorations, vomiting, the leakages of dogs and men, ale-droppings, scraps of fish, and other abominations not fit to be mentioned.” (Hoskins 1997:2)

Dette er en treffende beskrivelse fra ca. år 1500 om den dårlige hygien som var i husene. Hygiene i middelalderen er ikke så mye å skryte av, som jeg nevnte var det dårlig med varme. Vann ble først og fremst brukt i matlaging. Kroppsvask og klesvask ble sjelden prioritert, og ble ansett som helseskadelig. I tillegg var det mye avfall både fra mennesker og dyr som levde meget tett sammen.

Mange restriksjoner i forhold til offentlig renhold ble etter hvert innført, men det var på langt nær nok til å få bukt med problemene. Noen av de alvorligste problemene i byene var selve avfallshåndteringen. Det sier seg selv at de store byene hadde størst problemer knyttet til avfall og vi kan og tenke oss at den geografiske beliggenhet var av stor betydning. Hvis vi bruker Bergen som eksempel ser vi at den ligger i en skråning ned mot havet. Naturlig drenasje må derfor ha hatt stor betydning for byens avfallshåndtering. London, York eller Worcester derimot, ligger i flatt lende med elven som eneste naturlige tømme punkt for vann og kloakk. Det er klart at belastningen på elv i forhold til hav ville være betydelig. Den naturlige drenasjen i for eksempel York var belastet fordi byen lå ved elven Ouse, området rundt var flatt og vi kan tenke oss at jordsmonnet i middelalderen ikke klarte å ta av for alt regnvann, kloakk og avløp i byen. Elven ble meget forurenset når den ble brukt som avfallsdepot, vannkvaliteten og dens naturlige miljø ble ødelagt. I Bergen må det ha vært annerledes fordi byen lå i en skråning som gikk ned mot havet. Det er ikke vanskelig å forestille hvordan regnvann, kloakk og avløp rant vekk fra tettbebyggelsen og ut i havet. Den naturlige ”renselsen” vil jo også være mer effektiv når byen lå ved havet enn når den lå ved en

elv, dessuten bruker man ikke sjøvann som drikkevannskilde. De fleste byene hadde forskjellige måter å takle avfallsproblemene på, men vi kan se noen felles trekk.

I store og små byer fantes det regler for hvordan gatene skulle holdes rene. Gatene i England skulle være såpass brede at det var mulig å komme frem med brannslukkingsutstyr og de skulle ha en eller to renner som tok unna regnvann og som folk kunne kaste avfall i. Det vil si at kloakken lå åpen i byen (Sabine 1937: 21). Mange hadde egne doer i bakgården tilknyttet huset sitt, og i store byer var det felleslatriner, likevel kan vi tenke oss at mye kloakk rant i gatene. Dessuten var felleslatrinene en populær arena for vold og ran og mange kviet seg nok for å gå dit og lettet seg andre steder (Keene 1982: 26).

I Firenze kom det regler i forbindelse med hygienetiltak i forbindelse med svartedauden, folk fikk ikke tømme pottene i gaten i løpet av dagen, det måtte skje etter mørkets frembrudd, dette hjalp jo noe (Thorndike 1936:196). Det var også ganske vanlig å lette seg ut av soveromsvinduene i løpet av natten (Keane 1982: 26), noen byer innførte også forbud mot dette. Pottene og vanlig husholdingsøppel hadde derfor en tendens til å renne i gatene. De byene som lå i tilknytning til elver eller kyst ledet gjerne kloakken sin direkte i vannet, men det kunne oppstå mange hindringer på veien. Halm og strå som ble brukt på gulvene inne husene for å fange opp avfall og andre uhumskheter ble ryddet ut og forårsaket forstoppelse i flyten av kloakk i veien. Andre hindringer for kloakken var kadavre av hunder og andre dyr som ikke ble ryddet vekk, eller det kunne være noe så enkelt som avfall etter byggematerialet og den slags som tilstoppet kloakkflyten. Det ble vanlig etter hvert å grave ut kjellere i husene, og den jorda som ble gravd ut kunne også være årsak til ufremkommelighet for kloakken som skulle ledes til havet/elven. I andre byer forsøkte de å kvitte seg med avfallet på andre måter, blant annet ved å føre det ut av byen til dumpingplasser. Mange bønder brukte å kjøpe noe av avfallet og brukte det for å gjødsle åkrene sine.

Det var ikke bare møkk og mat som var problemer i middelalderbyene, husdyrene som jeg nevnte var også en utfordring, ikke bare i forhold til møkk. Griser blant annet, var til stor plage for folk, de rømte ofte fra bingen og spiste alt de kom over, særlig i kjøkkenhagene. I tillegg til å forårsake store ødeleggelser i hager, gikk de til angrep på folk og kunne være direkte livsfarlige. Det var helt klare regler noen steder for grisehold. Rømte grisen din fikk du bot og straff hvis du ikke gjorde opp for deg. Vanskelighetene med grisehold førte til at svinekjøtt ikke ble så mye brukt i husholdet, mesteparten av dyrebena som er funnet stammer fra sau, geit, okse og fugl. I Norge var det vanlig å spise geit, geita var en nøysomt dyr som trengte lite for å klare seg, i tillegg ga geita melk, men største delen av dyrebena som er

funnet i Norge stammer likevel fra storfe (Nedkvitne og Norseng 2000: 154). Også i andre europeiske byer var oksekjøtt vanlig å spise, okser kunne ikke brukes som noe annet enn trekkdyr og var derfor gode slaktedy. Kuer, derimot, gav melk store deler av året og var nyttedy på en helt annen måte (Schofield and Vince 2003: 226).

Det var ikke bare gris som var farlig og uhygienisk av middelalderens husdyr, også hunder ble ansett som en plage for innbyggerne, særlig slakterhundene. Nå var det ikke bare hundene til slakterne som forårsaket problemer i byene, slakterne var blant de som forurenset og tilgriset mest av alle. Slaktingen av dyrene foregikk i gatene, ved slakterbodene, der ble også kjøttet solgt. Bodene stod i den tettest befolkede delen av byen og slakteavfall var til stor plage for befolkningen. Blod og innvoller ble kastet rett i gaten. På 1300-tallet i London ble det gjort flere forsøk på rydde slakterne ut av byen, men uten hell. I York ble slakterne flyttet til en bro som krysset elven Ouse, da kunne de dumpe avfallet rett i elven og byen ble spart for sjenerende avfall (Sabine 1933:). Hvordan det gikk med elven er jo, som vi vet, en helt annen historie. Jeg skal komme sterkt tilbake til slakternes virke i byen i det neste kapitlet om London.

2.7 REGULERING AV YRKESGRUPPER

Det var mange restriksjoner og regler for de forskjellige yrkesgruppene i middelalderen, særlig i England, de som ikke underkastet seg disse kunne risikere strenge straffer og utestengelse fra yrket på livstid. Siden maten folk spiste ble kjøpt ferdig var det viktig for folk å vite at det du betalte for var av en viss kvalitet. Matvarene ble solgt på markedene fra boder. I de store byene var det egne markeder for fisk og kjøtt, men i mindre byer var et felles stort marked. Det var klare reguleringer i forhold til hvordan mat og drikke skulle tilberedes, hva den skulle veie, måle og inneholde av råstoff. Mat- og drikkeprodusentene forpliktet seg til å til en hver tid følge gitte reguleringer. I York, England var det sterke reguleringer i forhold til byens lokale næringsliv, disse er typiske for sin tid og kan brukes som gode eksempler. Vi skal ta en titt på noen av dem.

York ble det administrative setet i England flere ganger på 1300-tallet. Mye pga av Edvard I som var aktiv i forhold til å innordne skottene i sitt kongedømme, og som vi alle vet, York

ligger ikke langt fra Skottland. I forbindelse med at byen ble det administrative knutepunktet for kongen, ble en del av hans administrasjon flyttet til dit, dette medførte stor tilflytting til York og en naturlig følge av dette var økt etterspørsel etter byens varer og tjenester. Folk klagde til kongen på økte matvarepriser og dårligere tilbud, og det resulterte i en rekke reguleringer som var ment å sikre innbyggerne i York gode produkter til anstendige priser. Disse reguleringene er skrevet i år 1301 og gir et veldig godt bilde av det lokale næringslivet i York (Prestwich 1976: 1). Reguleringene er veldig nøye beskrevet og griper dypt inn i selve produksjonen, holdbarheten, råvarene og forseglingen av varene.

Eksempel 1:

Bakers

” The Assize of Bread and Ale shall be maintained and set according to the price of grain from two weeks after Michaelmass, and shall last until two weeks after Easter following. According to the price at that time, the assize shall be set to last until two weeks after the next Michaelmass. Each baker shall have his own sign for marking his bread, and a bolting-cloth as is proper for wastel, simnel, demesne bread and cocket Bread. No bakers shall use too much leaven or hot water or other means to make his bread when properly cooked and baked weigh more than it should. No Bread over six days old is to be sold. Each kind of bread is to be weighed once a week according to the royal assize. If it is found to be well cooked and baked, and to with less than the assize demands, the baker shall be heavily fined each time the bread he sells for a farthing is shortweight by up to thirty pennyweight(...) The money raised from forfeitures shall be used to the common profit of the city, on paving and cleaning the streets, by view of the mayor, bailiffs and the other keepers.”

(York civic ordinances, 1301: 11)

Dette eksempelet viser hvordan bakere skulle forholde seg til sine produkter og kunder. Som det vises var det klare reguleringer i forhold hva de forskjellige brødene skulle innholde av ingredienser og hvordan det skulle bakes. I tillegg forbød reguleringene bakerne å selge brød som var over 6 dager gamle. Overtredelser ville bli bøtelagt og bøtene brukt til generelt vedlikehold av byens fasiliteter som for eksempel gater og fortau. Ansvar for bakerne lå hos borgermesteren og andre folkevalgte. Dette eksempelet på regulering av pris i forhold til produkt er ganske spesiell. Prisen på hvete kunne variere fra uke til uke, derfor var det viktig å ta riktig pris til riktig tid. Derfor bruker de uttrykket *pennyweight*, det vil si at prisen pr. brød varierte i samsvar med prisen på hvete. Dette viser at lovgivningen og reguleringen var

sammensatt av flere behov, produsentenes og konsumentenes. Et sammensatt og systematisert næringsliv oppstår som følge av dette.

Jeg vil gjerne bruke ett eksempel til for å vise hvilken grad av kontroll denne reguleringen gav byen. Her er det fiskehandlerne som nøye blir instruert i sitt virke.

Eksempel 2:

Fishmongers

“No fishmonger, whether resident in the city or a stranger, shall sell salt-water fish save in a specified place. He shall not keep any fish back, or keep some in his house, but shall bring all his fish to be sold publicly in the market assigned for this purpose. Each shall sell his own fish, so that there shall be no forestalling. Fish carried or carted into the city for sale there shall not be taken again for sale elsewhere, but shall all be sold in the city. Similarly, freshwater fish is to be sold in a specified place, and not on the water or elsewhere. No fish is to be sold after Vespers is struck at the church of St. Michael at the bridge over the Ouse until Prime is struck at the great church of St. Peter on the next day. This is to apply to both residents of the city and others. Fresh salt-water fish and freshwater fish such as salmon and trout shall not be kept unsold for more than one day, unless properly salted. For the first offence the fine is 6s. 8d., for the second 13s.4d., and for the third, if the offender is not beaten, 20s. After he has offended three times, and refuses to be beaten, he shall abjure his calling for ever. His fish shall be forfeit, and sold to the common profit of the city as above”.

(Civic York ordinances, 1301: 13.)

Leser vi nøye ser at akkurat de samme reglene gjaldt for fiskehandleren som for bakeren. Det var strenge straffer for overtredelse på reguleringene og for hver gang man lot være å overholde reglene, ble straffen verre og verre. Første gangen måtte han betale bot på 6 shilling og 8 pence, andre gang 13 shilling og 4 pence, altså dobbelt så mye. Han kunne betale en tredje gang – 20 shilling men hvis han nektet å bli prylt i tillegg til boten, mistet han løyvet for å selge fisk på livstid. Jeg vil tro at det var lite lukrativt å være fiskehandler, fisken holdt seg dårlig og det var vanskelig å oppbevare den. Strenge reguleringer i forhold til når og hvor fisken skulle selges må ha forårsaket store problemer for fiskehandlerne.

Disse to eksemplene er typiske fra York men de kan kaste lys over den lovgivningen som kommer til i engelske byer utover 1300-tallet. Systemet som vokser frem er sofistikert og tar hensyn til behov som oppstår som følge av byveksten. Bøtene matvareprodusentene ble ilagt om de ikke fulgte forskriftene var høye og jeg vil anta at de virket i preventivt betydning. Det er ikke bare produsenter av varer og tjenester som blir gjenstand for reguleringer og forskrifter også det å bo tett og leve sammen i en by blir regulert av lover. Alt i alt ble reguleringer og forskrifter avgjørende for byen og systemet utviklet seg til alle deler av livet, ikke bare arbeidslivet. Det skal jeg komme tilbake til i neste kapittel som skal handle om London, Englands største by.

2.8 DØD, SYKDOM, ANGST OG TRO

Døden er alltid til stede i menneskers liv. Jeg vil gjerne skrive litt om døden og håndteringen av den i denne delen av dette kapitlet. Døden representerte en viktig del av folks hverdag, da den kunne inntreffe når som helst og uten varsel.

I en samling artikler, gitt ut av Bryggen Museum i 1992, diskuterer forskjellige historikere liv og helse i middelalderen. Denne samlingen er meget interessant å lese og gir leseren god forståelse for mentalitet rundt sykdom og død i middelalderen. Her vil jeg skrive om og gjensjette noe av det Henrik von Hachen og Sverre Bagge har skrevet om døden og livet i middelalderen. I tillegg har jeg brukt litteratur av Christopher Dyer som har skrevet mye om utgravninger og funn fra kirkegårder i England.

Det var ikke noe helsevesen i middelalderen, man kunne dø av hva som helst når som helst, uten at noen nødvendigvis forstod hvorfor. Alle i middelalderen var inneforstått med at de levde på lånt tid, en forkjølelse, et beinbrudd eller et tilsynelatende ufarlig sår kunne være nok. I tillegg kom pest, kriminalitet, uår og ulykker i tillegg. Listen over farer var lang og endeløs. Dødens tilstedeværelse kommer tydelig frem når vi ser på størrelsen på familier. Disse kunne variere, men det var ikke vanlig å ha mer enn to barn, antagelig fordi barnedødeligheten var så høy. Analyser av funn fra en kirkegård i York viser at minst 27% av alle gravene inneholdt barn og bare 9 % inneholdt folk over 60 år (Dyer 1989: 193). Funnene viste også tydelig forskjeller mellom fattige og rike, de rike ble eldre og levningene deres viser at de ikke led av mangelsykdommer og at det var mindre slitasje på tenner og knokler.

For de fattige må døden ha vært en hyppig gjest, spesielt i forhold til barna. Sult og feilernæring, risikofylt tungt arbeid i tillegg til ulykker og annen elendighet var stadig årsaken til at så mange døde i ung alder. Barn i fattige familier ble satt i arbeid så snart de var store nok. Arbeidet kunne være tungt og farlig. I London ble det registrert mange ulykker som involverte barn som var i arbeid, eller som hjalp foreldrene.

“Little Elanor Gubbe was sent down to the Thames in October 1324 to fill two earthen-ware pitchers with water. It was curfew time and when she slipped and fell in no one saw her until her father came later and found her drowned. Those who could afford it purchased *bouges* (leather pouches) of water from water-carriers who would take up water at (...)”
(Barron 2004:256)

Men de bedre stilte hadde heller ingen garantier mot døden, pest, sykdom og barnefødsler, i tillegg til ulykker og kriminalitet gjorde også deres tilværelse usikker og farlig.

Vi kan tenke oss hvordan angst og frykt for døden må ha vært en del av livet i den tiden. Hvordan taklet de dette? Vel, de hadde en del redskaper til å takle angsten for døden med. Som kristne hadde de en oppfatning av hvem de kunne henvende seg til når redselen ble stor. Kirken bredte sin beskyttende kappe over de troende og tok vare på de som trodde. Ikke at døden ble noe mindre farlig eller forferdelig, men angstnivået syntes å reguleres av kirkens ritualer og forskrifter. Kunne man ikke ved troens hjelp fjerne lidelse og død, skulle man gi den mening og funksjon (von Hachen 1992:22).

Sverre Bagge skriver at endringer i kirkens teologi og forkynnelse forandret menneskenes måte å tenke rundt døden. Fra å være fortrolig med at døden var en naturlig del av livet, så ble tanken på livet etter døden viktig. Den kollektive frelsen var ikke lenger til stede, hver og en troende ville møte sin individuelle dom på den ytterste dag. Bagge fortsetter å fortelle om døden og samfunnet. Æren var den største arv. Det et menneske etterlot seg ved døden var ikke bare materielle ting, det var et minne eller et ettermæle. Æren var det viktigste et menneske kunne eie og den viktigste kapital en etterlot seg. Mye av æren ble avgjort av de etterlatte, og det er i den forbindelse høytidelige begravelsesseremonier, gravmonumenter og biografiske skrifter inngikk. Det var arvingenes oppgave å sørge for at den avdøde ble tildelt den siste ære. Dette var ikke bare til fordel for den avdøde, men også i arvingens egen favør. En manns gjerninger var nemlig ikke bare til skam eller ære for ham selv, men også for hans arvinger og slektninger (Bagge 1992:7-21).

Det var ikke alle som fikk den samme ærefulle begravelse full av ritualer og høytid. Dette var nok noe som var forbeholdt de privilegerte og rike. Langt de fleste ble begravd uten kiste i en grav uten stein eller annen dekorasjon. Kvinner ble gjerne lagt i graven med et klede rundt seg mens menn ble ikledd grovt vevde skjorter. Det var vanlig å legge en pute, gjerne av stein, ved siden av den døde hode, kanskje for å beskytte ansiktet. Liket ble lagt på en seng av knust kalk eller knust stein. Etter som jeg har forstått ble likene gravd ned i viet jord tilhørende kirken. Etter bakterielagene å dømme ble de lagt i sirkler rundt kirken og ”gjenbrukstiden” på en grav varierte fra ca 15 år og oppover. Det kan se ut som om flere kirker la de ”skikkelige” menneskene på gravplasser sør for kirken, mens mennesker som hadde tatt livet av seg, kjeltringer og udøpte ble lagt nord for kirken.

Finere folk ble lagt i graver inne i kirkene (Schofield and Vince 2003: 187-89).

I Norge var det viktig for folk å bli begravd sammen med sine slektninger og kjære, da ville man stå opp sammen med dem på dommens dag (Nedkvitne og Norseng 2000: 303).

Som mennesker har vi alltid måttet forholde oss til livet og døden. Vi kan tenke oss at i middelalderen var dette med på å prege samfunnet i mye større grad enn i dag fordi døden hele tiden var så nær. Høy barnedødelighet, sykdom og annen elendighet var en del av hverdagen og var med på å prege mentalitet og livsførsel. Byenes håndtering av døde var av praktisk art i forhold til gravplasser, mens den åndelige håndteringen mer og mer ble overlatt til kirken.

2.9 BRANN

I dette kapitlet har jeg skrevet om selve oppbyggingen av byer, hvem som bodde der og hvordan de organiserte livene sine.

Det er likevel en ting jeg ikke har nevnt noe særlig, noe som var det verste som kunne skje i en middelalderby; brann. Brann ville kunne ødelegge livsgrunnlaget for byens innbyggere, ruinere byens økonomi og dermed svekke forsvaret av landet. Byens trange gater og mange hus gjorde slukningsarbeidet umulig. Forebygging av brann var derfor et viktig og overordnet mål i all samfunnsorganisering. Mange av reguleringene og forskriftene som kom til i byene hadde sin opprinnelse i brannforebyggende arbeid. Vi kan si at noe av det sivile rettsapparatet hadde sin opprinnelse i forsvar av byen og i brannforebyggende tiltak. Det var mange lover

for bruk av ild, og hard straff for de som ikke overholdt loven. For eksempel skulle alle brannfarlige yrker eller industrier legges utenom tettsteder. I tilfelle brann, hadde alle innbyggere plikt til å være med på slukkingen. I tillegg hadde de som eide brønner plikt til å holde disse i skikkelig stand, og ellers skulle folk holde sine kar i stand i tilfelle de trengtes.

”Kap. 12. Om kar og om brønder.

1. Der skal være kar i de gaarder som der ikke er brønd til, og vand i det. Stige skal der være til hvert hus med ildsted, og to brandhaker i hver ferdning. Men for hvert av disse som mangler, bøte en mark sølv til kongen og skaffe dem ikke desto mindre. 2. Men skal alle løpe til straks ild bryter løs eller de hører horn eller klokke, og ha hver to mand med sig saa (et større kar) og bøtte og boløks og dertil alle vaapen som kan komme til nytte under brand, men alle kvinder skal fare til med fat, bøtter, spand og vandsaer, og berge skal hver som kan, eller bøte en øre sølv hver som ikke hjalp til” (Magnus Lagabøters bylov: 33)

I Magnus Lagabøters bylov var det detaljerte beskrivelser av hvordan byen skulle takle en eventuell brann, som det kommer frem av eksempelet over hadde alle som bodde i byen plikter. Detaljene rundt brannforebyggende arbeid, og lover som regulerte hvordan brann skulle håndteres, viser hvor alvorlig myndighetene anså en brann å være. Som sagt kunne ild ødelegge livsgrunnet for hundrevis/tusenvis av mennesker. Analyse av Magnus Lagabøters bylov gir oss en pekepinn på hvilke innsatsområder kongen anså som viktige. Brann fikk stor plass i dokumentet, store deler av del VI i byloven er viet brannforebyggende tiltak. Siden vi finner såpass mye dokumentasjon på lovgivning angående dette temaet må vi regne med at brann skapte så store problemer at samfunnet ønsket å ta fatt i dette.

Drastiske tiltak var tillatt for å hindre spredningen av brann, det var tillatt å rive hus for å stanse brann, dette skulle gjøres for å hindre brannen i å spre seg. Motsatte huseieren seg rivingen ble det tvangsrevet (Lorentzen 1974:34). Det var også regler for oppbevaring av brannfarlig materiale, det var for eksempel ikke lov å stable ved oppetter husene, og mange klagesaker innrapporterte nettopp dette.

Også i London var folk livredde for at det skulle begynne å brenne, hvis de oppdaget at naboen ikke fulgte brannforskriftene ønsket de selvfølgelig å klage. Disse klagenes resulterte noen ganger i tvistesaker. Siden husene stod så tett og det var vanlig å dele vegg eller et gjerde, kunne det naboen gjorde eller ikke gjorde få store konsekvenser for deg selv. Dette gjaldt ikke bare i forhold til brann men også i forhold til andre byggeforskrifter. I Bergen og Oslo kan vi ikke se at miljøproblemer i forhold til vann og avløp var et stort problem, ingenting i den norske byloven søkte å regulere slike forhold. Dette må sees i sammenheng med størrelsen på byene, i Bergen var det ca. 8000 som bodde, i Oslo færre. Begge de norske byene lå også ved sjøen og hadde naturlig drenering og avfallsdepot i henholdsvis havet og

fjorden. Jeg vil ikke tro at miljøproblemene i Norge kunne sammenliknes med de problemene de for eksempel hadde i London eller Paris hvor befolkningsantallet var 10 ganger høyere, og som sagt var det ingenting i norsk lovgivning som tar for seg slike problemer. Foruten brann var et av de største problemene de hadde å stri med i de store byene at det aldri så ut til å stoppe å renne vann. Hvis vi tar London som utgangspunkt kan vi si at den geografiske beliggenheten heller ikke var særlig gunstig i så måte. Mye nedbør, innlandsklima og mettet jordsmonn må sees som årsaken til mye vann og avløpsproblemene. Men den viktigste årsaken var nok tettbodheten. Siden husene lå så tett sammen var det vanskelig å lede vannet vekk fra eget hus uten at det rant til naboens hus. Dette var årsak til mye krangling naboer i mellom. Som en følge av regnvannet råtnet vegger og gjerder på grunn av vannskader, vann fant vei inn i kjellere og gjorde skade på bygning med innhold. Kloakkbrønner skapte problemer når de ble oversvømt og rant inn i naboens brønn, problemene var i grunn mange. De fleste storbyer hadde opprettet sivile domstoler som tok seg av slike saker. Igjen var det kongens gode menn som fikk i oppdrag å overholde reguleringer, sedvaner og byggeforskrifter. Mange av reguleringene og forskriftene ble vedtatt på de store folkemøtene. Alle som hadde eiendom i byene eller som leide eiendom over lengre tid hadde rett og plikt til å delta på slike, dette er felles for alle byer jeg har lest om. På disse møtene ble pliktene i forhold til fellesarealer og forsvar diskutert (Barron 2004: 246). I London ble det opprettet et rettsapparat som skulle løse nabetvister i forhold til miljøproblemer. I neste kapitel skal jeg vise dere hvordan dette rettsapparatet fungerte.

KAPITEL 3

THE LONDON ASSIZE OF NUISANCE

3.1 INNLEDNING

Det forrige kapitelet var ment å skulle gi en introduksjon til noen av de problemene en byborger kunne møte i hverdagen sin både i små og store byer. I dette kapitelet skal jeg gi en utførlig beskrivelse av London. Jeg vil beskrive hvordan byen regulerte sitt miljø med utgangspunkt i en spesiell kilde; *London Assize of Nuisance*. Som hovedkilde for oppgaven og min analyse, gir den et unikt bilde av tiden den er et produkt av.

Det er ingen tvil om at London hadde Englands største folketall i middelalderen. Det er vanskelig å gi helt klare tall, men arkeologiske funn viser at med stort og smått, og inklusive drabantbyene, så var folketallet i London ca 100 000 rundt år 1300 (Barron 2004: 4). Mange problemer fulgte med en by av denne størrelsen, både i mellommenneskelige forhold- og i de praktiske. Det er de praktiske sidene ved disse problemene jeg skal drøfte i denne delen av oppgaven, likevel vil de mellommenneskelige aspektene ved å bo så tett skinne gjennom i mine beskrivelser.

For å forstå kildens funksjon vil jeg først skrive om London som Englands største by. Jeg vil forsøke å lage en oversikt over de forskjellige innstansene som skulle ta vare på byens forpliktelser og reguleringer, og jeg vil lage en oversikt over hvem det var som ivaretok og styrte de forskjellige reguleringene og hvem det var som påtok seg plikter i forhold til disse.

Drøftingsdelen deler jeg inn i de forskjellige kategorier klager, vann, kloakk, delt struktur og vinduer. Jeg vil vise utvikling av klagen over tid, i forholdet antall klager i forhold til saker ført totalt. Jeg vil også beskrive hvordan London forsøkte å løse problemene knyttet til de forskjellige klagen og bruke sekundærlitteratur for å støtte mine funn. Deretter vil jeg trekke konklusjoner i forhold til hvordan byen utviklet seg fellesskapsmessig og vise at til tross for trangboddhet, dårlig hygiene, søppel og kloakkproblemer og nabotvister så var byen vel verdt å leve i.

3.2 LONDON

London var en av de største i Europa i middelalderen og var unik i sitt slag på de Britiske øyer. Som i byer flest var menneskene der samlet for å produsere og selge varer. Byen var den største produsenten av varer og tjenester i England og næringslivet var godt utviklet. Som en følge av dette fikk byen mange og varierte funksjoner. Ser vi på London som en del av staten kan vi si at London hadde en politisk stemme, de som levde og hadde sitt virke der hadde et felles mål. Dette målet var ikke noen uavhengighetstrang eller frihetstanke som helhet. Friheten de søkte skulle være et middel til å fremme bestemte gruppers interesser, i første rekke på det økonomiske området. (Bagge 2004: 243) Dette ble ført i ordet av Borgermesteren og hans aldermenn, 24 i antall, det var de som tok avgjørelsene i byen og det var de som forholdt seg til kongemakten. Borgermesteren ble valgt for ett år av gangen, og var på mange måter som en konge. Han utøvde sin makt og hadde sine privilegier. Borgermesterens oppgaver var mange, han skulle forvalte byens interesser og holde styr på det meste. Det var viktig at Borgermesteren var velstående, og det var viktig at han var i stand til å forvalte sin rikdom klokt og at han var i stand til å ta fornuftige avgjørelser slik at han kunne utøve sin makt på en tilfredsstillende måte. For å bli Borgermester (*Lord Mayor*) måtte vedkommende først ha vært *alderman* og *sheriff*. Slik skulle han vise verdig til å ta seg av byen og at han hadde interesse av å styre. *Sheriffen* ble også valgt av byboerne, for ett år av gangen, denne folkevalgte oppgaven var kanskje så mye som hundre år eldre enn borgermesteroppgaven. *Sheriffens* oppgave forandret seg fra å være en av kongens menn til å være borgermesterens ”øyne” i byen, og å utøve makt i forhold til forskjellige reguleringer, for eksempel reguleringer for forskjellige matvareprodusenter som bakere og bryggere. Selv om sheriffembetet var eldre enn borgermesterembetet var sheriffen en meget viktig person. *Sheriffen* hadde fortsatt et økonomisk ansvar i forhold til kronen, det hadde ikke borgermesteren. Borgermesterembetet derimot var mer prestigefyllt pga rollen han spilte i utviklingen av merkantil lov og rettshåndhevelse i byen. (Barron 2004: 159, 179). Det falt naturlig at *sheriffen* var yngre enn borgermesteren fordi borgermesteren måtte gå gradene som *alderman* og *sheriff* før han kunne ta på seg oppgaven som borgermester. *Sheriffrollen* utviklet seg deretter fra å være borgermesterens ”øyne” i byen til å bli den ”sterke arm”. Likevel var Borgermesteren den viktigste personen i byen og kunne, som sagt, sitte i ett år av gangen. Belastningen ved dette embetet kunne være stor, politiske rivaler og økonomiske forhold gjorde at mange kviet seg for oppgaven. Belastningen ved embetet ble fordelt ved at alle potensielle *aldermen* også kunne bli borgermester (Palliser 2000: 406).

”Borgermesteren hadde flere plikter, i tillegg til å være øverstkommanderende i byen skulle han også være tilstede ved kongens bord når det skulle vedtas nye skatter. Da måtte borgermesteren reise til den byen kongen hadde sitt sete, for eksempel York og derfra være med på å vedta lover. Dette er oppkomsten til det parlamentariske system i England der borgermesteren var representant for underhuset mens kirkens menn og det øverste aristokrati vil være representanter for det som senere skulle bli overhuset.”
(Bagge 2004: 280)

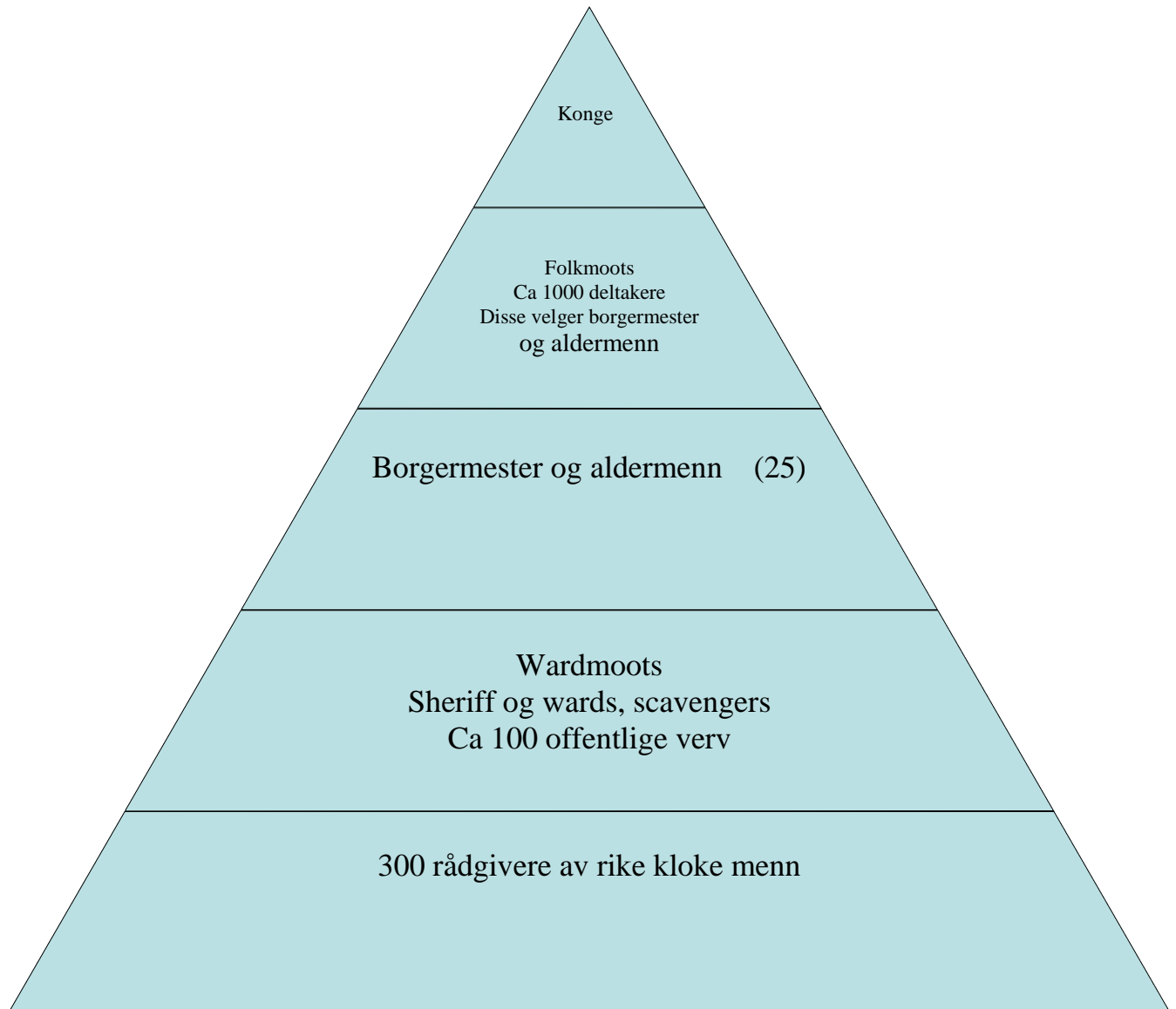
Allerede på 1100-tallet hadde London satt en standard i forhold til organisering av bylivet i England, dette synes blant annet i det arbeidet de la ned for å sette standard mål og vekt for kjøp og salg av sølv (Palliser 2000: 203). Vedtakene i saker som dette ble tatt på såkalte ”*folkmoor*”, navnet sier i grunn hva slags sammenkomster dette var, det var folkemøter. Disse folkemøtene ble arrangert ca 3 ganger i året på St. Pauls kirkegård. Denne kirkegården var lokalisert til Cheapside rett ved Kongens sete i byen og illustrerer det tette samarbeidet mellom konge og by. Senere ble disse møtene avholdt i *Guildhall*, handelens hus, noe som illustrerer utviklingen av borgerskapet som retningsgivere for byens reguleringer og bestemmelser. Byens fremste borgere hadde tradisjon for å være med å regulere byen men her ser vi at borgere med lavere rang var med og bestemte. Allerede på William the Conqueror’s tid ble borgernes rettigheter i så måte bekreftet gjennom Englands tidligste sivile *charter*. Monarken viste, gjennom å gi byens borgere rettigheter og innflytelse, den nytte han så av byen i forhold til økonomi, infrastruktur og forsvar. Han ønsket å knytte byen til seg med sterke bånd. Dette samarbeidet satte også standard for kongens forhold til andre byer i England etter hvert som de utviklet seg (Palliser 2000: 205).

Londons styrke lå i dens ”sterke menn” som tok på seg ansvar og plikter i byen. Det var de mektige familiene som konstant bidro til byens styre ved å stille til valg som aldermenn. Aldermennene var folkevalgte representanter og lå under borgermesterfunksjonen. Det var alltid 24 *aldermen*, disse ble også kalt *barons*, *citizens*, *nobles* og *probi homines* of London, dette var ”de gode menn”. Borgermesteren var leder for aldermennene og dermed leder av byen. Det var i alt ca 100 verv i byen. Menn til å fylle vervene ble valgt på ”Folkmoors”. Gruppen mennesker som fikk lov å delta på *folkmoors* var ca 7 % av innbyggerne i byen. I tillegg til de ca 100 vervene fantes det en samling menn på ca 300 ”kloke og rike” menn som i tilknytning til vervene gav råd og veiledning angående byens drift og forretninger. Dette tok etter hvert form av ”The Common Council”. Disse kloke og rike borgerne, som for det meste

bestod av menn, til tider- noen enker, spilte sin rolle spesielt i forhold til store forretningsmessige beslutninger og til den kommersielle driften i byen.

Det er viktig å huske på de forretningsmessige tilknytningene aldermennene hadde i byen når vi snart skal se på London Assize of Nuisance. Aldermennene hadde som regel større eller mindre interesser i de konfliktene som pågikk pga av eiendomsforhold og samarbeid med andre ”*probi homines*”. Personlige interesser påvirket nok deres beslutninger og valg. Noen familier var aktive i byen over flere generasjoner og kunne opparbeide seg stor innflytelse og makt (Palliser 2000: 205-207). Det synes likevel vel at det er hensynet til byens vel som kommer først. Pliktfølelse og prestige var nok drivkraften hos mange. Vervene som aldermann, sheriff, borgermester også videre var økonomiske tapsprosjekt. Mennene som inntok disse posisjonene kunne ikke drive egne forretninger i perioden de var valgt, de måtte fullt og helt vie seg til den oppgaven de hadde tatt på seg. Mange brukte også av egne midler for å gjennomføre en del av de politiske vedtakene de gjennomførte i sin periode (Barron 2004:141).

Offentlig organisering i London

Figuren er ment å illustrere det teoretiske maktforholdet i London. Som det synes er Kongen på topp og styringsgivende angående sentrale forhold. Deretter kommer folkemøtene der ca 1000 menn har adgang, disse velger hverandre inn i verv som skal ivareta byens interesser og organisering. I praksis er det Borgermesteren og aldermennene som driver byen.

Aldermennene var ledere for de forskjellige etatene (*wards*) i byen, de hadde spesifikke plikter blant annet å sette folk i arbeid med å rydde opp i byen. De kalte inn til *Wardmotes*,

eller etatmøter, for å velge de som skulle ha ansvar for byens vedlikehold, ca 100 i antall. De utvalgte ble utnevnt til ledere for overvåking av arbeidet og ble kalt *serjeants*, *scavangers* og *constables*. Det var ofte aldermenn eller *serjeants* for de bestemte områdene som melde inn klager for *the assize*, men ikke alltid (Chew and Kellaway 1973: III)

Vi kan si at *the assize* var en forlengelse av dette arbeidet og at *Wardmotes* og *the assize* var effektive instanser i forhold til regulering av bymiljøet, spesielt de sikkerhetsmessige forholdene da det ikke er noen store branner i London i perioden 1100- 1600-tallet (Barron 2004: 248).

Alle som eide hus eller bygninger i London ble oppmuntret til å møte på *Wardmotes*. Møtene fant sted en eller to ganger i året og noe de var spesielt opptatt av var at husene skulle ha en kjerne av stein, enten i form av pipe eller grunnmur, og av brannforebyggende arbeid. Flesteparten av offentlige klager ble behandlet på *Wardmotes*. Det var på disse møtene byens borgere og de ansvarlige kunne ta opp saker som vedrørte byens utseende og sikkerhet. Eksempler på dette var klager på hus eller bygninger som var forfalne og til fare for allmennheten, eller vegger/gjerder/murer som var i så dårlig skikk at de stod i fare for å falle ned på forbipasserende. Ødelagte, hullete fortau, brannfarlige piper, blokkering av veier og stier, eller uforsvarlig avfallshåndtering var også saker som ble behandlet på *Wardmotes* (Chew and Kellaway 1973: III).

Vi kan altså se at det politiske systemet i London var bygget opp over tid, og at det var de velstående familiene som hadde mulighet til å utøve makt i byen.

Av antall innbyggere på ca 100 000 var det ikke flere enn ca. 1000 som kunne stemme frem en borgermester, sheriff eller aldermann, så vi kan ikke se på ordningen med valg av byens forvaltere som videre demokratisk. Det vi kan se, derimot, er at de rike familiene tar på seg et enormt ansvar i forhold til byens vel. De setter sine egne forretninger til side i den tiden de er valgt inn i styre av byen for å gjøre sin plikt, slik at byen kan fungere på best mulig måte.

Som følge av byens sterke økonomi var Kongen avhengig av byen, London representerte makt og penger. Det er altså en klar sammenheng mellom byens økonomi og deres grad av politisk selvstendighet (Bagge 2002: 243) Likevel var kongemakten sterk i England, det var Kongen som først og fremst fordelte privilegier, og derfor var også innbyggerne i London avhengig av Kongens gunst. Byens øverste herrer var tildelt privilegier fra Kongen det samme var handelsfolk og produsenter, så vi kan jo diskutere hva som egentlig kom først –

høna eller egget...Kongen trengte alltid penger, sånn var det bare. Det var ikke tvil om at kongen trengte penger i denne tiden, han hadde mistet inntekter ved å selge unna adelstitler og føydale gods, dette var lettjente penger, men ingen langvarig investering, jordbruksområdene gav ikke lenger den inntekten kongen trengte. Føydalsystemet innebar også forsvarsavtaler, men det var behov for større styrker enn det føydalherrene kunne tilgodese og London hadde en stor hær som kongen gjorde seg avhengig av (Barron 2004:10).

Her vil jeg vise en liste over de rikeste byene i England i 1334

Table 6.3

*The twenty wealthiest English towns in 1334,
with changes in ranking since 1086*

Rank in 1334	Town	Rank in 1086
1	London	1
2	Bristol	*
3	York	2
4	Newcastle	-

(Palliser 2000:124)

Denne listen viser oss at London var den rikeste byen i England og hadde vært det i hvert fall 300 år.

For å vise sin økonomiske styrke ga London gaver ved kongelige bryllup og kroninger og andre spesielle anledninger, noe som ble forventet av kongehuset.

”In 1305-6 The Londoners paid £ 2.000 when Prince Edward (the future Edward II) was knighted (a relic of the old feudal aid)” (Barron 2004: 12).

Kongen lånte så mange penger av byen at til slutt ble kommunikasjonen dem i mellom kun et spørsmål om økonomi. Det var ikke bare enkeltpersoner som lånte ut penger men også de forskjellige håndverkslaugene. Det var og vanlig at to eller flere kjøpmenn gikk sammen for å låne ut penger. Ved Richard II tid var slike lån blitt en fast del av kongens finanser. Kongen kunne true med å trekke tilbake privilegier om ikke han fikk låne penger, men etter hvert fikk de formuende i London så stor makt at de hadde anledning til å nekte kongen penger (Barron 2004: 13-14)

På 1400-tallet var det tre måter en man kunne låne ut penger på: som en individuell kreditor, som en kjøpmann som sammen med andre kjøpmenn gikk sammen om å låne ut penger, og til sist, som en innbygger av London som gav bidrag til byens lånekasse. På grunnlag av økonomisk samhandling mellom kongemakten og London oppstod det en del konflikter, men i bunn og grunn gjorde egentlig London det de ville. London ble som en stat i staten og hadde enorm makt og var veldig selvstendige.

La oss ta en nærmere titt på Sheriffens rolle: den var tilknyttet renholdet i byen, men mest på generell basis. Det var Sheriffens plikt å utnevne ordinanser som skulle ta seg av renholdet. Sheriffens rolle endret seg i løpet av 12-1300-tallet, men renhold og skatteinnkreving var fremdeles viktige deler av Sheriffens ansvarsområder.

Scavengers overvåket renholdet, og administrerte arbeidet til ” *the rakers*” som var de som utførte selve arbeidet. Rakers var menn med en viss form for formue, de eide sin egen vogn som ble trukket av liten hest eller stor hund, om de ikke hadde egen hest og vogn holdt byen dem med dette (byen hadde kjøpt inn 12 vogner med to hester til hver). Deres arbeidsoppgave bestod av å tømme kloakkbrønnene for innhold, trekke det ut av byen og selge det til bøndene som gjødsel. Problemet med dette yrket var arbeidsbelastningen ved selve tømmingen (Sabine 1937: 22-23). Arbeidet kunne være ganske farlig, som for eksempel i 1326 da Richard the Raker druknet. Etter at Richard hadde gått inn på doet og satt seg godt til rette, gikk de råtne plankene som dannet rammen på doet i stykker og Richard falt ned i kloakkbrønnen og druknet. Han ble siden funnet av sin kollega William Scott. En annen forferdelig tragedie utspant seg også i Bread Street Ward, to menn hadde gravd en utedass som var ca 5 meter dyp og så hadde de kledd den med bord fra vintønner. I tilknytning til arbeidet måtte de ned i brønnen og den ene mannen klatrer ned i en stige men svimer av pga karbondioksydgass fra tønnematerialet. Den andre mannen klatrer ned etter ham og begge omkom av kvelning (Sabine 1934: 317).

3.3 HUS OG EIENDOM

I kapittel to har jeg beskrevet form og størrelse på hus, men jeg vil minne leserne på at nesten alle husene i London var bygget av tre. Selve huset hadde en pen front mot gaten, der utsalget foregikk, men baksiden av huset var enkelt utformet. På 1200 tallet var det vanlig at også

kjellerne var bygget i tre i den grad de hadde kjeller under husene sine, mens det senere ble vanlig med steinkjeller og steingulv i husene (Schofield & Vince 2003: 83)

Rundt år 1300 var eiendomsbesittelse, hus og utleie en av de store inntektskildene i London, noe som vil fremgå av antall saker behandlet i *the assize* på denne tiden. Antall hus økte i takt med befolkningsutviklingen for øvrig, og presset på byen ble større. Husene stod tett sammen og delte ofte struktur som vegg eller gjerde. Dette fordret at de som bodde så tett sammen var nødt til å samarbeide. Som jeg har skrevet over, var byens hederlige menn nødt til å påta seg diverse ansvar for å holde byen ren og velorganisert, noe de også gjorde. Disse mennene var med på å løse konflikter mellom hus/bedriftseierne i byen. Siden London stort sett var delt inn i deler der forskjellige industrier/produksjonsenheter holdt til, bar de forskjellige bydelene preg av den yrkesfaglige bakgrunnen til de som bodde der. Markeder i tilknytning til håndverk og yrkesutøvelse la grunnlaget for dette. Byen la visse industrier til bestemte områder i byen, mest for å ivareta miljøet, og spesielt med tanke på drikkevann. Arkeologiske funn beviser dette. Det var ikke bare miljøhensyn som lå til grunn for dette men også i forhold til forsyninger. I de forskjellige industrier var det behov for diverse, det kunne være vann, sand, tilgang til havn, tilgang til landbruksvarer og så videre. Dette kom til å prege byen og dens utforming. Noen industrier passet sammen – andre ikke. Eksempler på dette kunne være bedrifter som produserte mye og illeluktende røyk og de som hadde flytende avfall av sin produksjon, disse tenderte etter hvert å ligge sonevis nedover langs The Thames (Schofield & Vince 2003: 144-145).

3.4 LONDON ASSIZE OF NUISANCE A CALENDAR

London Assize of Nuisance var et regelverk som skulle regulere forholdene mellom hus/bedriftseiere i London. For å kunne anmelde en klage måtte det foreligge en *nuisance* (en plage, oftest noe som hadde med bygninger eller lignende å gjøre). Det kunne være lukt, støy, innsyn til boligen deres osv.

For å sette en klage innfor *London Assize of Nuisance* måtte lover og regler i forholdet mellom eiendomsbesitterne være brutt. Da ville det komme en kommisjon bestående av borgermesteren, notaren, 12 aldermenn og eventuelt sakkyndige på befaring for å se på saken. Den eneste grunnen til at disse ikke kunne komme på befaring var om de eventuelt var i

kongens tjeneste en annen plass, men da skulle de komme senere. Men, tilbake til *the assize*, om mange av aldermennene var borte var utvalget likevel beslutningsdyktige med bare 6 av dem tilstede. I rullene som beskriver klagesakene er hver sak ført opp i kronologisk rekkefølge. Alle saker er beskrevet på samme måte, først står datoen, deretter navnet på borgermesteren, så kommer notaren og deretter aldermenn og eventuelle sakkyndige, så er selve saken beskrevet og til slutt kommer dommen. Disse sakkyndige håndverkerne som var med på befaringen for å uttale seg om de tekniske forhold måtte sverge troskap til domstolen og kongen. Når en klage ble anmeldt var det vanlige forholdet slik at det skulle være befaringsuken etter, det var borgermesteren som fastsatte dag for befaringsdag, gjerne en fredag. Deretter ble den anklagede informert av sheriffen på skikkelig vis, var vedkommende ute av byen eller på annen måte forhindret fra å motta klagen, hadde leieboerne hans plikt til å få tak i ham i løpet av 14 dager, hvis ikke måtte de stille i hans sted.

Det hendte at anklagede gjorde seg bruk av advokater eller stedfortredere. Disse kunne være profesjonelle på området. Dette hendte som oftest i forbindelse med alvorlig sykdom eller hvis vedkommende var mindreårig. Det var også vanlig i forbindelse med mindreårige hus/bedriftseiere at verge stilte på deres vegne.

Det var tillatt en unnskyldning for ikke å møte til befaringsdag for hver av partene, henholdsvis pga sykdom eller at man var i kongens tjeneste, men vi kan se av kilden at for hver anklage var det bare en unnskyldning fra anklageren mot 12 av den anklagede. Det vil si at for hver klager som meldte frafall, var det mer en 10 ganger flere anklagede som ikke stilte. Vi kan se at på begynnelsen av 1300-tallet så blir reglene skjerpet inn og tillatelsene på uteblivelse ble færre (se sak nr. 26)

Det kan sies å være mange *essoins* (unnskyldninger) som kom pga økonomiske interesser i enten å hale ut saken eller å sørge for å få flere bevis eller liknende i sin favør. Men også borgermester og aldermenn uteble fra befaringsdag, dette er i tråd med det jeg nevnte over- at de var i kongens tjeneste, og at de som folkevalgte representanter var med på å vedta nasjonale lover og regler. I slike tilfeller ble rettsaken utsatt – *adjourned*. Den vanligste årsaken derimot, var at borgermesteren og aldermennene ønsket mer tid til å samle informasjon om saken, og da særlig uttalelser fra sakkyndige, dette ga også folk tid og anledning til å løse problemene uten innblanding fra *the assize*.

I noen få tilfeller måtte rettsapparatet gi tapt og kunne ikke gi dom i sakene, dette var da pga fravær eller sykdom, men som sagt det hørte til sjeldenhetene.

Når det var snakk om å kalle inn til disse sakene så ble aldermennene kalt inn som en slags jury, og instansen var altså den minste lokale enheten av det lokale styringssettet [the smallest unit of local government in a community].

Det var ikke ofte, men en gang i blant var faktisk lokalsamfunnet den som klaget, (sak 618) der den anklagede var mistenkt for svindel mot samfunnet. Men som regel var domstolens primære oppgave å megle i disputer mellom to sivile parter i en konflikt, og de skulle være nøytrale i forhold til begge parter. Om dette alltid var tilfelle kan vel diskuteres siden rekrutteringen til aldermenn og borgermester ofte gikk gjennom bekjentskaper og etablerte maktkonstellasjoner (Chew and Kellaway 1973: ix-xxxiii).

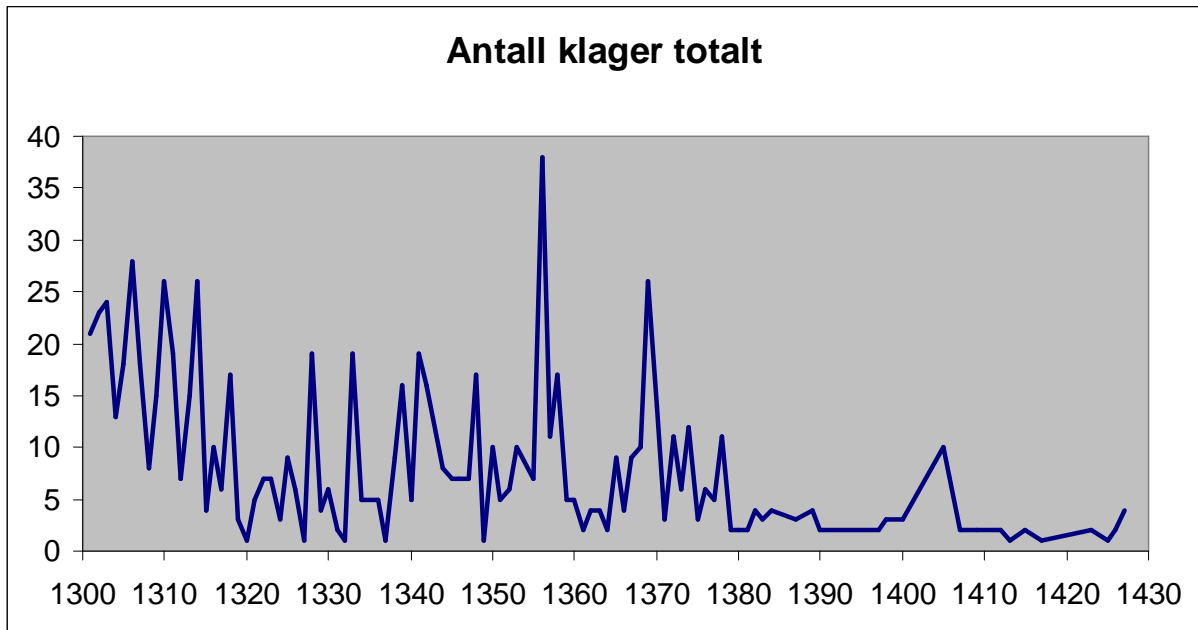
For å forstå problematikken rundt bymiljøet i London, er det viktig å sette seg inn i hvor mange det var som bodde i byen og om hvor trangt de bodde. Innenfor bymuren stabled folk seg stadig tettere innpå hverandre ettersom befolkningen økte, dette har jeg sagt mange ganger allerede, men det er veldig viktig å forstå den graden av trangboddhet som faktisk rådde i London på denne tiden.

I tillegg til vedlikehold på egne hus var også borgerne i London ansvarlige for bymuren som var ca 5 km lang. Vedlikeholdet av muren ble delt mellom kongen og innbyggerne av London, ansvaret lå først og fremst i en spesiell skatt som skulle gå til vedlikehold av muren, men senere var også ren arbeidskraft en del av ansvaret. Det vil si at hvert hushold hadde ansvar for at en arbeider en dag hver femte uke ikke gjorde annet enn å jobbe på bymuren.(Barron 2004: 243). Utenfor muren lå the Thames, meget forurenset, dette skal jeg komme tilbake til i avsnittet som handler om avfallshåndtering.

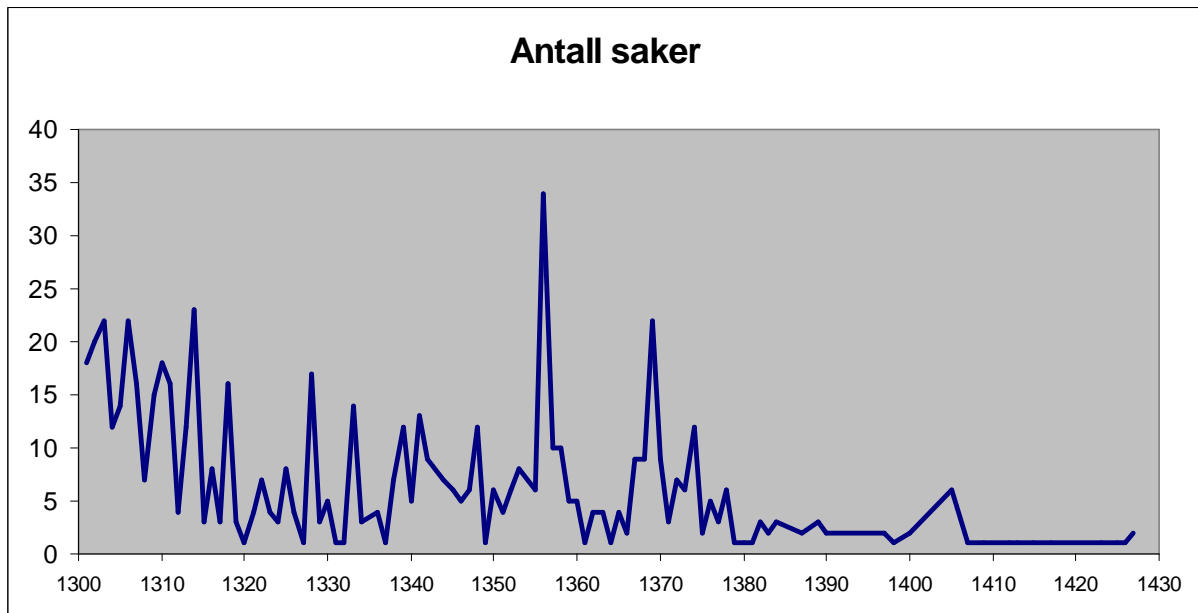
Innenfor bymuren ble husene bygget meget tett og det ble etter hvert vanlig å bygge hus i tilflukt med hverandre og på slik måte at mange av husene delte en vegg eller hadde felles gjerde. På 12 og 1300 tallet var *the assize* ment å være en instans som regulerte forholdene mellom de som eide hus og bygninger i London, og meglet mellom disse.

The assize la til grunn dyptgripende reguleringer i forhold til disputer og konflikter naboer i mellom. De hyppigste sakene dreide seg om felles vegger og gjerder, takrenner og vannavløpssystemer, vinduer, innsyn og utsyn, doer og kloakk og fortau/utearealer.

Det totale antall klager er 833 stk delt inn i 661 saker:

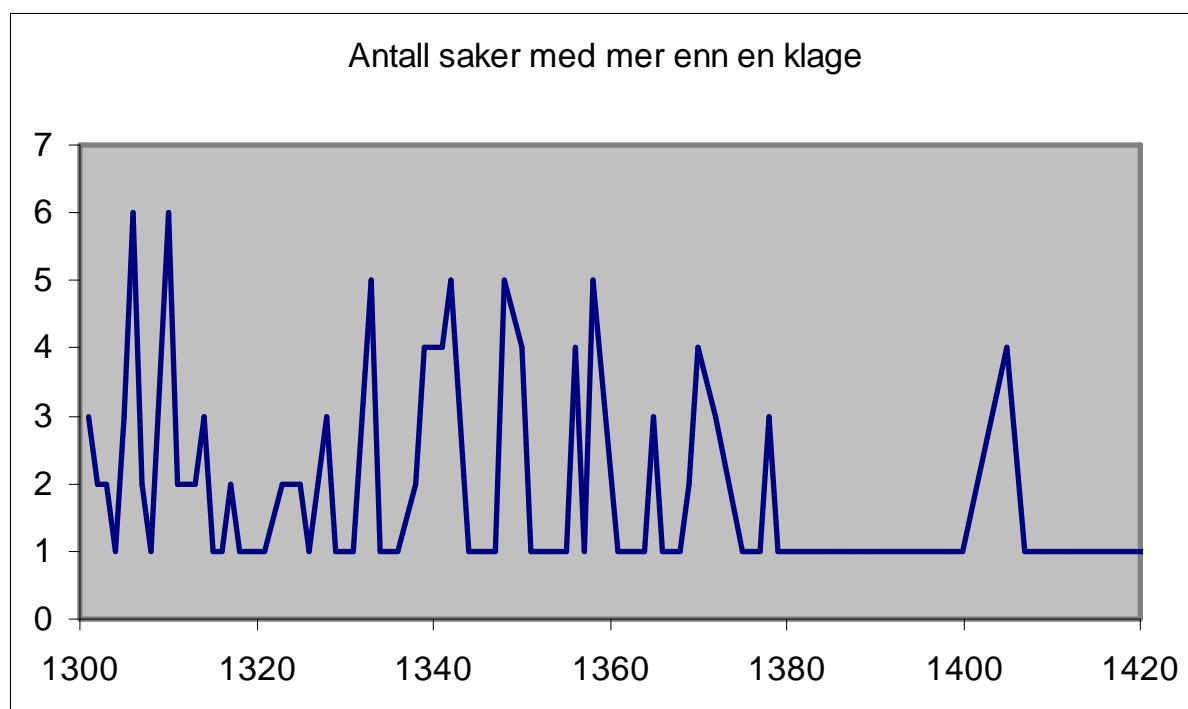

Grafen over viser en oversikt over det totale antall klager som er ført og behandlet. I alt er 661 saker registrert (graf under), men mange av disse inneholder flere enn en klage. Legger vi disse to grafene sammen kan vi se at antall klager, 831 er fordelt på 661 saker, fordelt på hele perioden fra 1300 til 1430.

I min database har jeg lagt inn fire faktorer: årstall, type klage, måned og saksnummer. Type klage har jeg delt inn i fire undergrupper, vann, kloakk, delt struktur og vinduer. I tillegg har jeg registrert alle saker som er utsatt eller hvor anklagede har unnskyldt seg og ikke stiller (*essoin*). Hovedvekten av alle klager ligger i forholdet mellom vann, kloakk, delt struktur og vinduer, det er derfor jeg har konsentrert meg om disse, og har laget grafer som viser oversikt over hvor mange, og når de er ført.

Det er ofte sammenfall mellom vann og kloakk for eksempel. Det vel si at en sak ofte kan innholde klage over regnvann som lekker ned på en tomt fra huset ved siden av og forårsaker oversvømmelse i kloakkbrønnen, det vil si at det er to klager i en sak. Mange av sakene innholder flere klager, faktisk er dette ganske vanlig. Jeg har også registrert de tilfellene som omhandler hindring av bygg, vann, vei og lys, men jeg kommer ikke til å behandle disse i grafer.

Her vises antall saker med flere enn en klage, som det synes er det saker med opptil seks klager i seg. Denne grafen viser at antall saker som har mer enn en klage i seg holder seg stabilt utover hele perioden. Dette kommer antagelig av kostnadene ved å få en klage behandlet av *the assize*. Det var kostbart å sette rettsapparatet i gang, og jeg antar det var vanlig at man på forhånd ante resultatet av klagen når man meldte den inn. Rettsinstansen i seg selv, stedfortredere eller advokater og sakkyndige skulle ha betalt for jobben de gjorde.

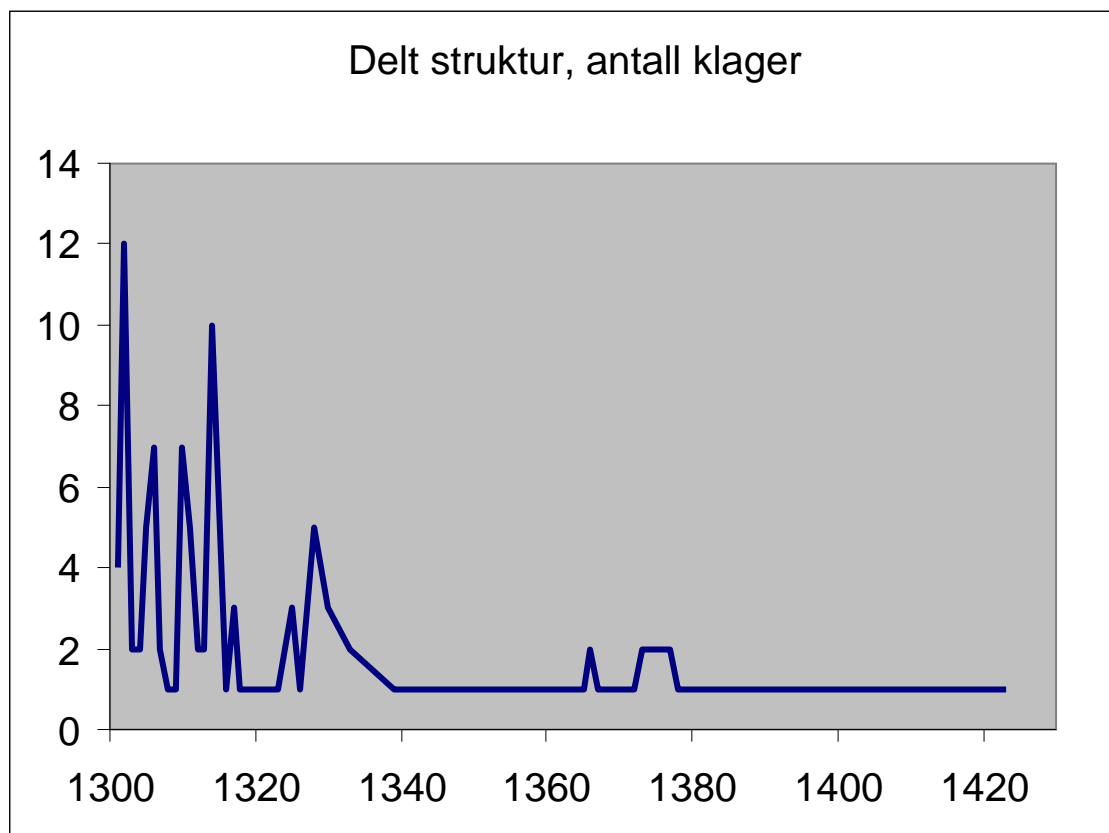
Mine antagelser går videre i forhold til antall klager pr sak; jeg vil tro at når antall klager pr sak holder seg høyt gjennom hele perioden viser det at folk ”samlet opp” klagesaker og meldte de inn samtidig, for å spare tid og penger. Det kan også ha vært sånn at når de først melde en klage – kunne de gjerne melde et par til for å se om de fikk medhold, for da var de jo så godt i gang.

Før jeg begynner å beskrive de forskjellige typer klager vil jeg minne dere på at det ligger et vedlegg til oppgaven som forklarer alle forkortelsene i sakene. Sakene beskrevet er skrevet inn her i sin helhet rett fra kilden. Som dere straks vil oppdage er de fulle av forkortelser og ord som bør oversettes. Jeg foreslår at leseren har vedlegget ved siden av seg når sakene leses.

Jeg vil begynne med å beskrive saker som omhandler delt struktur. Jeg velger å begynne med denne typen sak fordi den er hyppig og fordi den ofte henger sammen med vann- og kloakkproblemer.

3.5 DELT STRUKTUR:

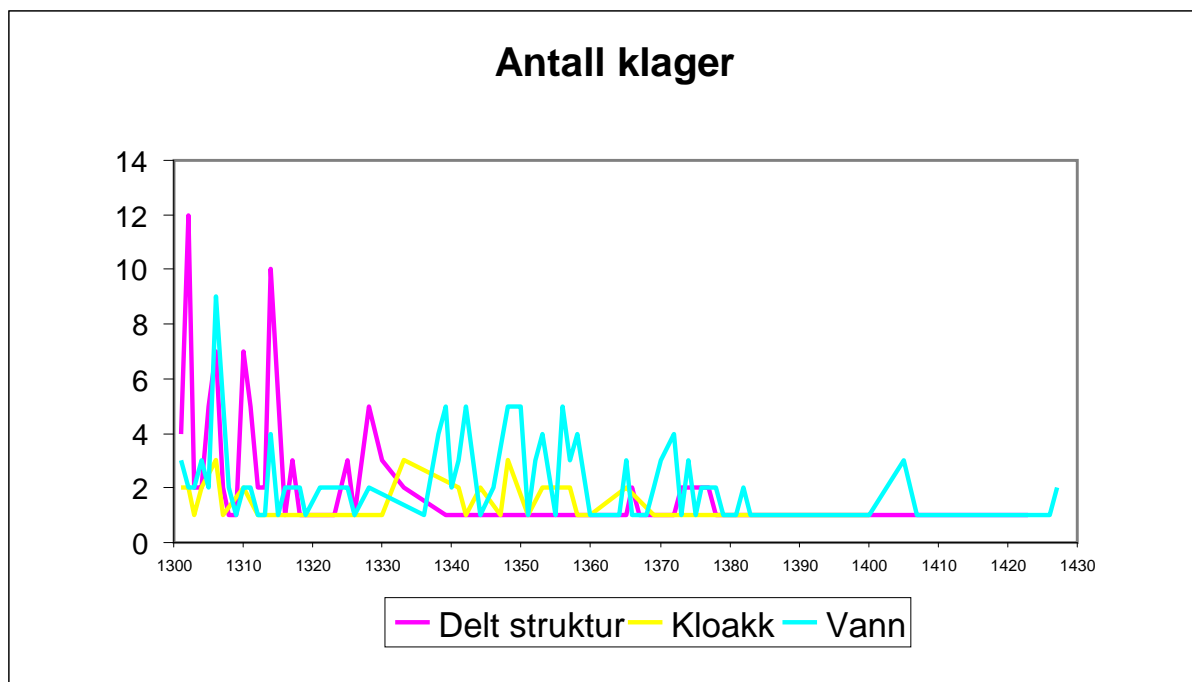
Det er totalt 108 klager som omhandler delt struktur

Studerer vi denne tabellen kan vi se at hovedvekten av sakene er registrert før 1330. Allerede i år 1302 når denne typen klager toppen med 12 saker på ett år. I alt er det 108 av 831 klager på delt struktur og derfor kan vi si at denne typen klager var en av de vanligste i denne kilden.

Hyppigheten av klagene før 1330 kan sees i sammenheng med at 2/3 av klagene ble behandlet før 1350. Likevel er det en markant utflating i delt struktur fra 1330- 1420.

Leser vi rullene finner vi mange nabokrangler i forhold til delt struktur der uenigheten ofte dreier seg om vedlikehold og eierskap. Det var særlig en type klage som ofte gikk igjen; en klage på overvann eller lekkasje fra en kloakkbrønn som råtnet felles vegg eller gjerde. Jeg har laget en graf som viser sammenfall mellom saker som har både delt struktur og vann.

Av grafen kan vi se ett visst sammenfall mellom delt struktur og vann, i hvert fall i begynnelsen av perioden. Etter hvert faller kurven på delt struktur mens vann fremdeles forårsaker store problemer. Jeg kan jo bare spekulere i hva dette kommer av, men det kan være slik at skikken med å løse slike problemer i fellesskap hadde blitt en vane og at problemene med råtnede gjerder og bygg var blitt et felles anliggende for folk, slik at de tar dette ansvaret sammen uten å måtte gå til domstolen med det. Det var kostbart å melde en sak inn for *the assize* og folk var sikkert ikke villig til å investere pengene sine i en slik sak uten å være ganske sikre på utfallet.

Jeg skal vise to saker hvor problemer i forhold til delt struktur blir løst av *the assize*. Som sagt var det vanlig å dele struktur som gjerde eller vegg, og det var klare reguleringer i forhold til ansvarshavende:

Eksempel 1
sak 337 Fredag 20 februar 1338:

Henry Darcy, mayor, Gregory de Norton, John de Causton, Richard de Hakeneye, John Hamond, William de Causton, Richard Berkyng aldermen.

John de Cologne (Colonia) complains that when he sought to demolish and rebuild an earthen wall in his messuage in the par. of St. Peter upon Cornhull, John de Yakesle, whose tenement adjoins it, caused the work to be prohibited, claiming the wall as his

own. The def. comes in person and says that the wall is the boundary between the pl.'s messuage and his, and the land upon which it is built belongs to them both, and he had the work prohibited because the pl. did not ask his consent to the demolition. Because of certain ambiguities the mayor and aldermen adjourn the proceeding to the quindene; but afterwards the parties agree together.

I dette eksempelet kan vi se at partene ble enige om hvordan de skulle løse denne saken, slik var det ikke alltid. Jeg synes dette var en fin sak og beskrive for den er ganske tydelig i forhold til hvilke problemer innbyggerne i London kunne støte på i den her tiden. Dette er et typisk eksempel på trangboddhet. Disse to mennene som er i konflikt med hverandre hevder begge at de eier den fellesveggen som skal rives ned. Den ene ønsker å rive ned veggen for så å bygge den opp igjen og den andre vil hindre ham i å gjøre dette fordi han mener at veggen er like mye hans, altså han hevder at veggen og tomten den blir bygget på like mye er hans og han protesterer på dette rive/byggearbeidet fordi han ikke er blitt forespurt i saken. Saken løses i minnelighet dvs. at partene er enige i løsningen, borgermesteren og hans menn kan forlate stedet uten å gi ”dom” i saken, men slik er det ikke alltid. Det fantes reguleringer i forhold til felles vegger som klart fortalte hvem som hadde økonomisk ansvar; Steinvegger mellom naboer skulle være 3 fot tykke (1 fot er 30,48 cm) og 16 fot høye; hver av partene skulle gi 1.5 fot av sin tomt og kostnaden av byggingen skulle deles likt mellom dem. Eller; hvis en av partene ikke kunne eller ville bygge sammen med den andre, da skulle han gi 3 ft. av sin egen tomt og da kunne den andre bygge veggen og betale den selv, likevel ville veggen tilhøre dem begge (Chew and Kellaway 1973:.xxi).

Denne måten å løse nabotvister på sees som sofistisert og nyttig for London i middelalderen. Den var en forebyggende faktor både i forhold til fred og fordragelighet naboer i mellom og sikkerhet for innbyggerne. Ikke alle saker ble løst i minnelighet, spesielt ikke i forhold til delt struktur, det største antall klager var angående felles struktur, derfor var det helt klare regler for hvordan slike skulle løses. Det skal vi se på et eksempel her. Som nevnt over var det helt klare regler for hvordan kostnadene ved skade på felles struktur skulle fordeles.

Eksempel 2:

Sak 288, 3 juni 1328

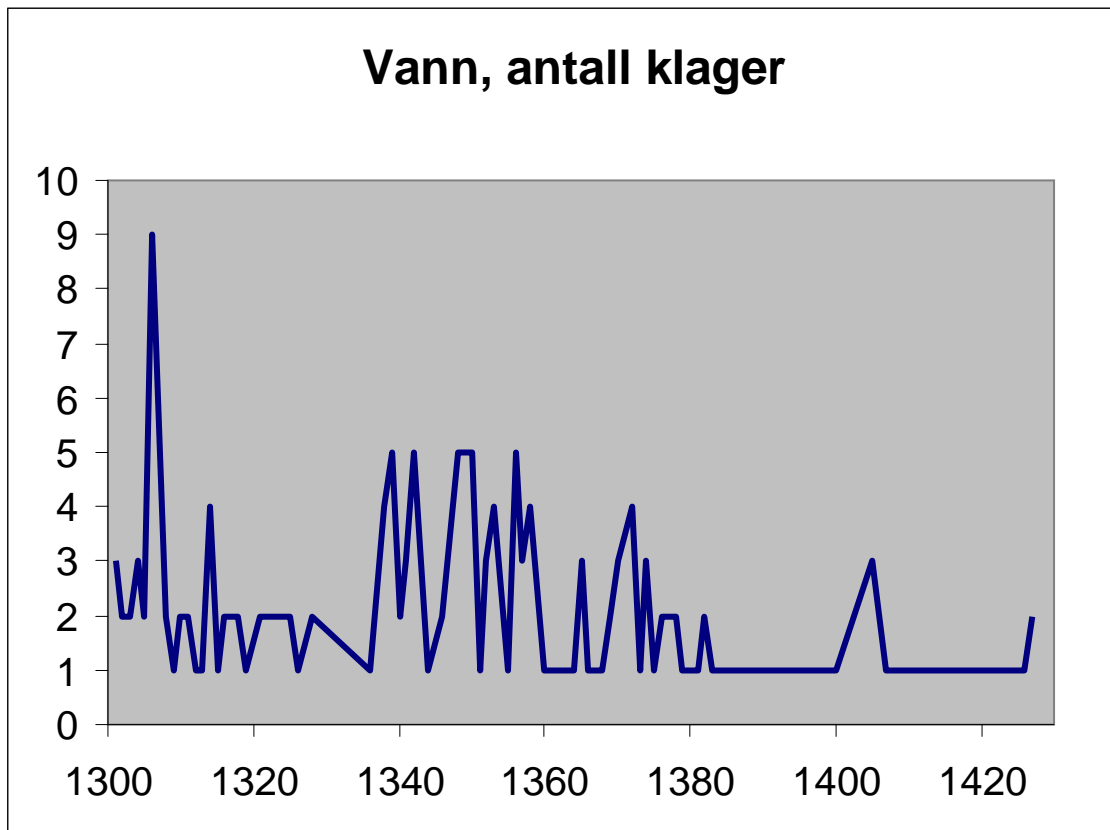
288, [m. 41] Fri. 3 June (tercio die Junii) 1328. Hamo de Chigwelle, mayor, Henry Darci, Sheriff, Nicholas de Farndon, Anketin Gisors, Reginald de Conduit, Gregory de Norton, John de Grantham, Richard Costantyn, John Poyntel, Richard de Hakeneye and others.

Hamo de Chigwell complains that the fence (claustria) between his plot of land in the par. of St. Peters the Less by St. Paul's Wharf in Castle Baynard ward and that of Joce de Spaldyng and Joan his wife and Benedict Reyner and [blank] his wife which adjoins it in length between his house on the north and the Thames on the south, is ruinous and in great part broken down, to his damage and that of his tenants. Judgement that if the parties agree to rebuild in stone either each shall provide 3 ft. of his land and the other meet the entire charges; the wall in either case to be partible between them.

Her ser vi et eksempel på den ovennevnte reguleringen angående felles gjerde/vegg. Partene må enten dele både tomt og kostnader eller de kan velge å betale kostnadene mot å bygge vegg på den andres tomt. En annen ting som er interessant i denne saken er at det er Borgermesteren som klager og han selv som fører saken.

Som jeg nevnte over, og som vi kan se av grafen, flater linjen med saker angående delt struktur ut på slutten av perioden. På en annen side er jo antall saker synkende i andre halvdel av perioden uansett. Likevel kan vi se at delt struktur ikke lenger er representert i materialet på samme måte som i begynnelsen av perioden. Vi kan spekulere i om grunnen til dette er at *the assize* har dømt i såpass mange saker angående delt struktur at innbyggerne i London forholder seg til dette på en naturlig måte etter hvert? Eller kan vi se problemene i forhold til dette forsvinne med den synkende befolkningen pga pestutbruddene? Befolkningen sank jo med kanskje 60% og plassmangel var ikke lenger noe problem. Mange hus ble revet og det ble gjort forsøk på å rydde opp i byen. Det er mulig disse tiltakene var utslagsgivende i forhold til klager angående delte vegger og gjerder. Belastningen på kloakk og vann og avløpssystemet ble jo også mindre i og med at det bodde færre mennesker innenfor det begrensede området i London by, og dette kan igjen ha forårsaket mindre overflatevann og mindre problemer med forråtnelse av bygninger pga oversvømmelse av kloakkbrønner og regnvann.

3.6 REGNVANN OG AVLØP:

Som vi ser av grafen er antall saker vedrørende vann aller størst og den som er mest stabil. Antall klager ført er 152 av 881 og representerer en stor andel av sakene i *the assize*. Dette illustrerer hvor store problemer folk hadde med vann og avløp.

Som jeg nevnte i innledningen ser det ut til at mange av klagen i *the assize* dreier seg om regnvann og hvordan dette gjør skade på bygninger og gjerder. Når husene ble bygget meget tett og ofte delte en vegg, ville det være et problem å lede regnvann vekk fra husene.

Schofield and Vince presenterer oppdaterte undersøkelser av arkeologiske funn i middelalderens England, de konsentrerer seg først og fremst om sosiale og økonomiske aspekter, men har i tillegg funn basert på kartografi og bilder. Noen av deres funn kan kanskje forklare den overvekt av klagesaker relatert til vann og avløpsproblemer, det var visstnok en dobling av nedbøren fra år 1300- 1500.

"I forhold til mer landlige områder var gjennomsnittstemperaturen i byene ca 4 grader høyere på grunn av tettbodddhet, bål, husvarming etc. Pga steinbebyggelser og steinlagte gater ville ikke regnet absorberes av jordsmonnet og hyppige oversvømmelser fant sted, dette forurenset bl.a. drikkevannet. På trettenhundretallet ble kullfyring vanlig og det ble reist spørsmål om hvorvidt dette kunne være helsefarlig eller ikke..."

(Schofield and Vince 2003: 179)

Når vannproblemene i London er såpass stabile kan vi anta at Schofield og Vince har rett angående nedbøren. Det kan også virke som om byens innbyggere har overbelastet den naturlige drenering i byen. Etter å ha studert grafen nøye ser vi at vannproblemene er høye i begynnelsen av perioden for å gå litt ned, deretter kommer en periode med mange vannklager før grafen viser tilbakegang i antall klager. Sammenlikner vi dette med antall saker ført (se side ??) er det en generell nedgang i antall saker etter 1355 men at det i de sakene som er ført er en overrepresentasjon av vannklager. Før 1355 er det ført 552 klager i alt, av disse er 95 relatert til vannproblemer. Etter 1355 er det ført 281 klager, av disse er 57 relatert til vann. Det vil si at før 1355 var 17,2% av klagen relatert til vann, mens det etter 1355 steg til 20,3%, og det til tross for befolkningsnedgang pga svartedauden. Dette underbygger Schofield og Vincens påstander om økt nedbør.

Gatenettet var trangt og kronglete og noe underjordisk kloakksystem fantes ikke. Det var vanlig å ha takrenner på husene sine, disse var som oftest laget av bly eller tre og var formet slik at vannet skulle ledes vekk fra huset. I brede gater var det to "avfallsrenner" en på hver side av veien, mens i de smale gatene rant det bare en "avfallsrenne" og den lå i midten av gaten. Det så ut til at vannstrømmen gjennom disse rennene var uendelige da alle hus ledet sitt vann og avløp til disse. Husene var bygget på typisk vis med bindingsverk, altså jord og tre. Verken jord eller tre tåler vann over lenger tid, de vil råtne av det, derfor var det viktig å beskytte huset sitt mot vann og dermed lede vannet vekk fra egne vegger og egen kjeller. Det er tydelig ut fra *the assize* at dette var eiernes eget ansvar, det skal jeg vise med eksempler. Når så mange bor tett sammen og husene står tett sammen (det var ofte lange rekker av hus uten mellomrom) var det vanskelig å lede vannet slik at det ikke skadet noen av de omkringliggende bygninger. Med økt nedbør og belastning på det naturlige miljøet i byen var vannklager i form av regnvann- og avløpsklager hyppig i *the assize*, 18,24% av alle klager dreier seg om dette.

Som jeg nevnte over kan jeg se at disse klagen ofte sammentreffer med klager angående utbedring av felles vegger eller kjeller, noe som ikke synes unaturlig da dette er to sider av samme sak.

Eksempler 1

Sak 336, fredag 23. januar 1338

Fri. 23 jan. 1338. Henry Darcy, Mayor, Gregory de Norton, John Hamond, Richard Lacer, Richard de Hakeneye and Nicholas Crane, aldermen.

336. John de Horworde and Maud his wife complain that for lack of a leaden gutter (gutare plumbee) 26 1/2 St. Paul's ft. long, which Peter Cosyn, Roger le Cartere and Juliana his wife ought to provide, the water from their tenement in the par. of Holy Trinity the Less falls upon their land and rots their timber. Peter and Juliana make default. John comes but shows no cause why the assize should not proceed. Judgement after view that within 40 days etc. the defs. convey away their water as seems best to them without nuisance or impediment to the pls.

Her ser vi en henviser man at takrennene må måle minst 26 1/2 fot lang for å være lange nok til at regnvannet ikke skal komme på naboens tomt. Vedkommende må sørge for å skaffe dette slik at regnvannet ikke skader naboens hus.

Eksempel 2

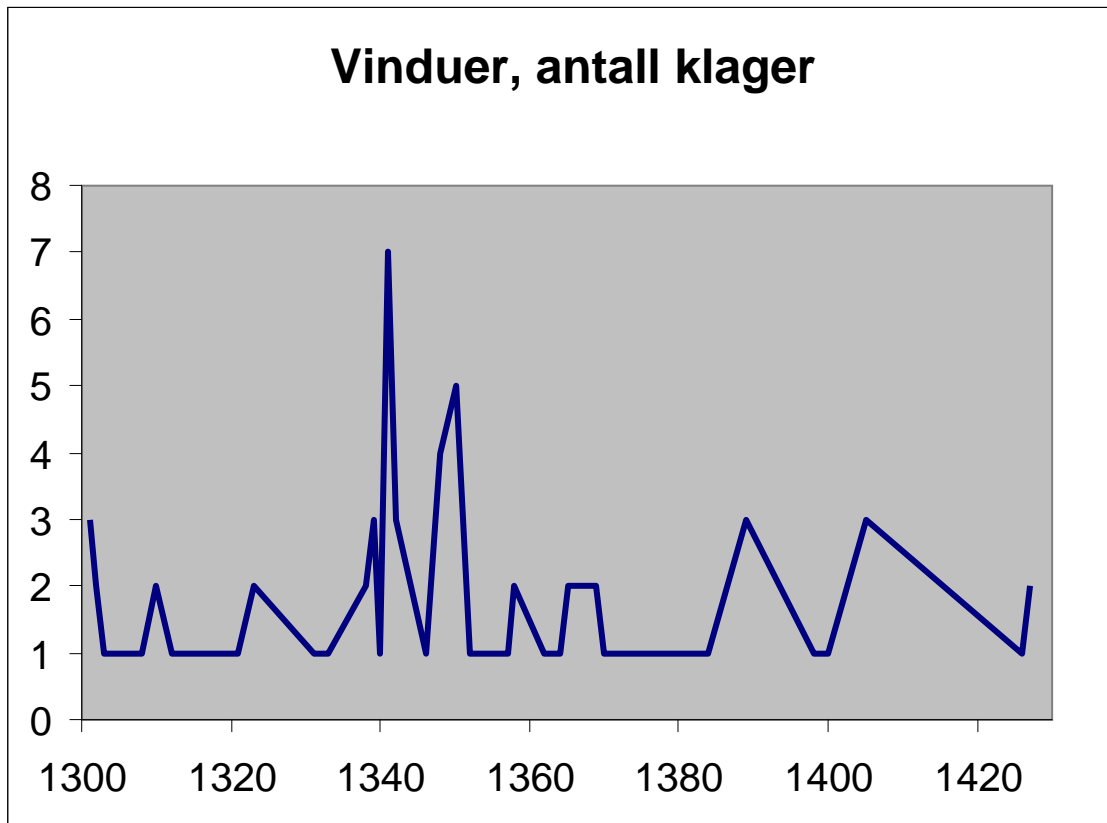
Sak 339, fredag 3 juli, 1338

[m. 51] Fri. 3 july 1338. Henry Darcy, mayor, Gregory atte Shire, John de Causton, William de Causton, Ralph de Upton, Walter Neel, Richard Berkyng and Richard Constatin, aldermen.

339. Thomas de Shene complains that for lack of a gutter (guttere) 20 ft. long which Thomas de Plestede and Katherine his wife and John de Waltham and William de Carleton ought to provide, the water from their tenements adjoining his in the par. Of St. Peter the Less falls upon his land. The def. make default, but the sheriff testifies that they were summoned by Walter Gladewyne and Jordan le Shereman. Judgment after view that within 40 days etc. they convey their water on to their own land.

Her ser vi en domfellelse hvor takrennen skulle være bare 20 fot lang. Dette eksempelet beviser at det ikke var noen fast mål for takrenner, de ble antagelig laget slik det var best; for å føre vannet ut i gaten eller inn på egen gård. Det var ofte vanskelig å hankes med alt regnvannet, husene lå så tett at de var nødt til å dryppe vann på hverandre. Løsningen var å lede vannet vekk fra naboens hus eller gjerder.

3.7 VINDUER

Studerer vi denne grafen kan vi si at det kommer et skille rett etter 1340. Antall saker ført før 1340 er 427, av disse angår 5.15% vinduer. Etter 1340 er 403 saker ført, av disse angår 12,15% vinduer. Det vil si at det er en voldsom økning i antall saker angående vinduer. Jeg vil gjerne forklare nærmere.

Vinduer i middelalderen må sees i lys av noe annet enn det vinduer er i dag. Når vi ser at det er en markant økning i klager angående vinduer må vi tenke oss vinduer i den forstand de hadde vinduer i middelalderen. Vinduer var åpninger i veggene med tregitter eller jerngitter foran, det var også vanlig å bruke skodder foran vindusåpningene. Det fantes veldig lite glassvinduer. Vinduene hadde, naturlig nok, en spesiell funksjon; å slippe lys og luft inn i husene. Det naturlige lyset var uvurderlig i forhold til produksjon av forskjellig håndverk, så vinduer var særs viktig i hus som innholdt verksteder. Det oppstod en del klager på vinduer fordi de også gav innsyn og utsyn, med dette mener jeg at det kunne være kilde til klagesaker både at folk kunne se inn til deg og at du kunne se inn til eller ut på andres tomt. Disse klagene ble regulert av lover, men disse lovene forandres utover på 1300tallet. De hyppigste klagene i *the assize* vedrørende vinduer er klager om at naboen hadde vinduer og eller dører

med innsyn på deres tomt. Det var ikke lett å få medhold i klagesaker vedrørende vinduer, til det var det altfor liten plass i London. Likevel kan vi se at klagesaker som vedgikk håndverksverksteder ble tatt til følge, noe som jeg finner naturlig i henhold til at disse trengte lys for å opprettholde sitt levebrød. Resultatene av klagesakene kunne være å dekke til vinduene med treplank eller å tette igjen med andre materialer. De som stengte for utsyn og naturlig lys ble pålagt å fjerne problemet slik at klageren igjen kunne nyte godt av dagslyset eller slapp å bli sjenert av dårlig utsikt. Med dårlig utsikt viser jeg til søppel og kloakk på naboens tomt som sprer for eksempel dårlig lukt til naboen.

Eksempel 1

Sak 652, fredag 5 september 1427

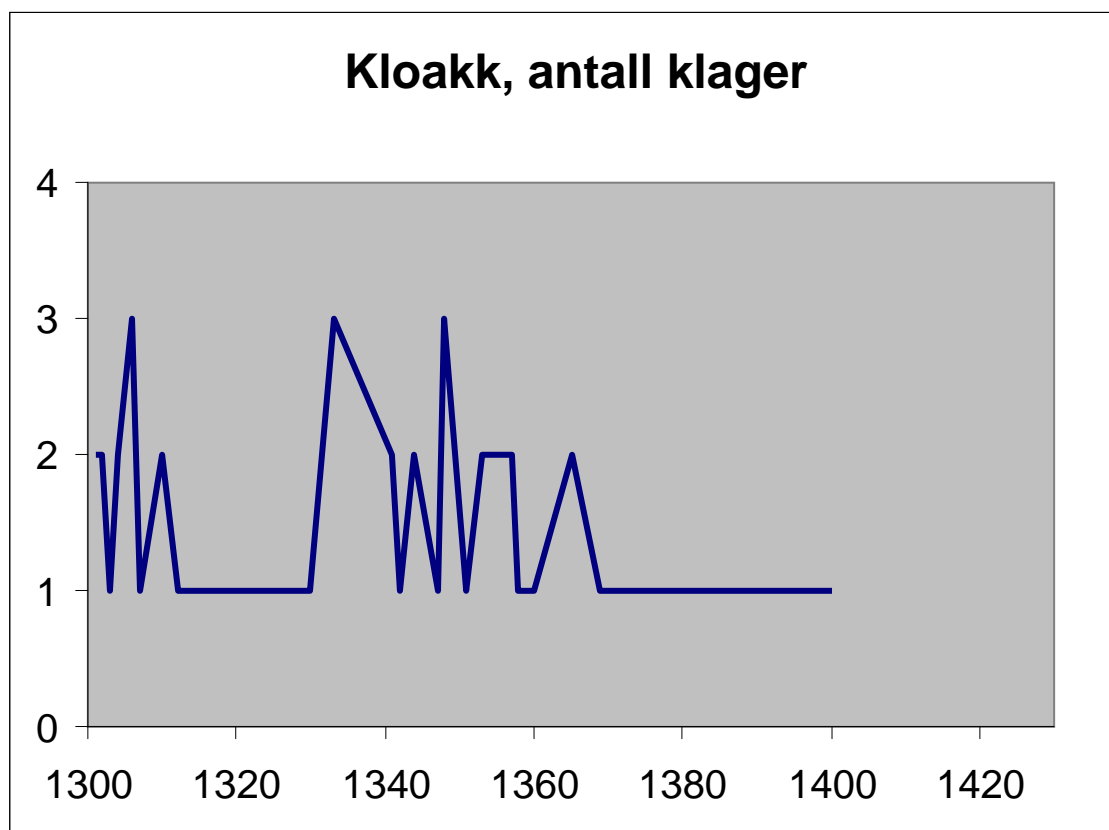
Fri. [5 sep. 1427 (Fri. After the feast of St. Giles, 5 Henry VI, rectiur 6 Henry VI)]. John Reinwell, Mayor and the aldermen.

652. William Kylshyll, fishmonger, complains that the rainwater from the tenement of Alice Gayton, widow, falls upon his tenement for a length of 36 ft., and rots his timber, so that it threatens ruin, and that she has three windows less than 16 ft. from the ground overlooking his premises, through which her servants and tenants can see the private business of the pl., his tenants and servants. The def. comes by John Stafford, her attorney, and says that, as regards the fall of water, the assize does not lie, because the tenement she holds formerly belonged to Christine relict of John Steynour and on her death without heirs it escheated to the crown in the time of Edward III, who granted it by his letters patent to John Kyneston, whose estate she now holds, and from time out of mind the rainwater from the same has been received by the pl. and his predecessors and conveyed through a gutter (gutteram) into the street. As regard the windows, she claims that, according to the custom of the City, it has always been permissible for them to overlook a neighbouring tenement, provided they are more than the height of a man, viz. 8 ft. or more, from the ground and glazed with thick glass or barred with iron (cum vitro spisso vel fermetis ferries includere), and the windows in her messuage fulfil those requirements; denies her allegations, and claims that he is not bound in law to answer her (ad placita predicta modo in forma superius placitata non tenetur nec necesse habet par legem terre respondere); to which the def. replies that her plaint is sufficient in law and asks that the pl. be excluded from the assize if he refuses to answer (dicit ex quo ipsa placitavit sufficientia in lege ad que predictus Willelmus nichil respondit ne replicat in lege petit iudicium, et quod predictus Willelmus ab assisa sua predicta precludatur). The court gives the parties a day at the assizes to be held at Guildhall on it is then adjudged that within 40 days etc. the def. remove the nuisances complained of, viz. that in accordance with custom of the City she block up the windows and receive upon her own land or convey into the street the rainwater falling on her tenement.

Om jeg tolker dette tilfelle rett vil jeg si det slik: klagen var basert på en ordning som var slik at hvis vinduet var lavere enn 16 fot fra bakken og i tillegg hadde utsyn til annen manns

gårds plass eller hus så var det grunnlag for klage. Den som eier vinduene henviser til en tidligere ordning der det var andre mål som gjaldt, nemlig at hvis vinduet var høyere enn en vanlig mann 8 fot og det var tykt glass eller jerngitter foran, da var det i orden. I dommen fra *the assize* sier de at i følge gjeldende reguleringer skal vinduene stenges/fjernes. Her ser vi et eksempel på at lovene og reglene forandrer seg etter som behovene i byen forandrer seg, det vises til en tidligere regel men dømmes ut i fra en ny. Dette er interessant fordi det kan fortelle oss noe om de skiftende behovene i middelalder-London. Etter hvert som London ble fylt opp befolkningsmessig etter pestutbruddene, det var utbrudd i 1348, 1371 og flere etter det, og det blir samme trangboddhet som tidligere. Da oppstår de samme problemene som hundre år tidligere, naboforholdene preges igjen av at folk lever meget tett sammen (Barron2004: 241). Vi kan likevel se at folk fortsetter å benytte seg av reguleringene og sedvanene knyttet til *the assize* og at den hyppige forekomsten av klager angående utsyn og innsyn, lys og luft forteller oss at byen fylles opp og at "gamle" problemer oppstår og består. Det er og nærliggende å tro at privatlivets fred blir viktigere for byboerne, og at det utvikler seg en skikk der det å ha innsyn til folks hus og virke ikke lenger er akseptabelt.

3.8 AVFALLSHÅNDTERING OG KLOAKK:

Med et innbyggertall på ca. 100 000 hadde London femdoblet innbyggertallet på bare 300 år og dette medførte som sagt trangboddhet. 100 000 mennesker produserte avfall i form av søppel og kloakk, i tillegg til det menneskelige avfallet var det også avfall fra dyrehold og fra industrien. Grafen viser hyppigheten av antall klager ført angående kloakk. Den er annerledes enn de to foregående grafene for den går veldig opp og ned. I den første ”toppen” som går fra 1301 til 1310 er det 12 klager angående kloakk av totalt 94 klager. I den andre ”toppen” som går fra ca. 1331 til 1370 er det ført 22 klager av et totalt antall 256. Dette viser en nedgang fra ca 12,5% til ca 8% . Dette er en dramatisk nedgang som forteller oss at de kloakkrelaterte problemene ble mindre utover i perioden. Årsaken til dette kan være alle de restriksjoner og reguleringer som ble innført i forhold til kloakkbrønner. Innbyggerne i London var nødt til å følge disse reguleringene, ellers vanket det bot og erstatningskrav.

Det var store problemer knyttet til avfall og byens ledere brukte mye tid og ressurser på å løse disse. Borgermesteren, aldermennene og *the common council* jobbet sammen om å ta seg av renholdet i byen. De bestemte hvilke instanser som skulle ha ansvar for de forskjellige områdene av renholdet, hvilke avgifter, skatter og hvem som skulle få betalt for å utføre

forskjellige oppdrag; hvilke oppgaver som skulle overlates til innbyggerne selv og hvilke straffer som skulle gis ved overtredelse. De regulerte også et spesielt område utenfor byens murer der avfallet skulle dumpes. 12-13- og 1400-tallets London lå på nordsiden av the Thames. Nord for byen lå the Moor der elven Walbrook rant inn til byens sentrum. Utenfor muren, i vest, rant elven the Fleet. Begge disse elvene, i tillegg til the Thames ble brukt som drikkevann, vann til industrien, og som avfallsdepot for Londons innbyggere. Det var likevel ikke slik at alle og enhver kunne kaste avfall i elvene, dette var regulert av byen og aldermennene hadde ansvar for overholdelse av disse og kunne straffe folk som kastet avfall i elvene uten tillatelse (Sabine 1937: 22)

Det var på *wardmotes* reguleringer knyttet til avfall og renhold ble vedtatt. Som nevnt tidligere i oppgaven var dette møter for de forskjellige etatene i byen og det var de som hadde ansvaret for vedlikehold. Borgermesteren og aldermennene ble ofte kalt inn for å regulere klager i forhold til møkk (Sabine 1937: 20-21).

Sheriffen var knyttet til renholdet i byen, men hadde ingen direkte forbindelse med de utnevnte rydderne. Likevel kunne han pålegge og bøtelegge aldermennene for ikke å følge opp sitt ansvar. Aldermennene, som var ledere for etatene, hadde spesialiserte ansvarsområder, blant annet å ansette menn til å rydde og holde byen ved like. De hadde mye makt i utøvelsen av sitt ansvar, de samlet inn avgifter, lønnet renholderne, og sørget for at huseierne overholdt reglementet i forhold til forsøpling og annet.

MENNESKELIG AVFALL:

Sabine forklarer godt i sin artikkel, *Latrines and Cesspools of Mediaeval London*, hvem som hadde egne doer og hvordan kloakken ble organisert.

Foruten konge, hoff og adelige, hadde industriherrer, kjøpmenn og håndverkere og andre rike tilgang på egne doer. For de rikeste ble doene planlagt bygget i forbindelse med oppsetting av hus og herregårder. Doer med avløpsrør kunne bli lagt i forbindelse med pipe eller i en nisje utenpå veggen med blyrør som fraktet avfallet vekk fra bygningen. Det er funnet flere rester etter, og bestående, slike i flere slott, palasser og herskapelige bygninger. Hvordan det var for menigmann derimot så ser vi at de måtte ordne seg på andre måter. Det var altså flere typer doer, de som lå inne i slottsveggene, de som lå i tilknytning til tårn i slott, de som lå i tilknytning til spir i slott, de som lå i tilknytning til piper, de som lå utenpå husene i over vann, og de som hadde sine egne kloakkbrønner til å ta av for avfallet. Foruten om adel og kongelige var det ikke mange som hadde så store hus at de første alternativene var aktuelle, de

som hadde egne doer i London hadde som regel en kloakkbrønn som avfallet fra doen ble ført ned i. Men i London var det slett ikke vanlig at alle hadde sin egen do, derfor var det anlagt felleslatriner i byen. En av disse latrinene lå på London Bridge og skulle være tilgjengelig for de som hadde butikk der. Det var ca. 138 butikker og mange mennesker som frekventerte brua hver dag, det var også mange som bodde i dette området så denne latrinen hadde mange ”brukere”. Denne latrinen var bygget rett over elva og avfallet ble ført av sted med vannet. Det var mange som la sine doer til elven, slik var det lett å bli kvitt stank og avfall og det var billig å holde ved like. Det var ikke bare felleslatrinene som ble bygget i tilknytning til vannveiene, også privatpersoner gjorde seg nytte av beliggenhet i nærheten av elvene. Wallbrook elven for eksempel, som rant gjennom sentrum av byen, ser ut til å ha blitt brukt til avfall av kloakk fra veldig tidlig tid. Folk kvittet seg med avfall og søppel både fra mennesker og dyr og mange bygde også latriner over vannet. Det var først i 1383 at det ble ulovlig å bruke elva til dumping og mange ble pålagt av *the assize* å fjerne latrinene de hadde bygget. Likevel fortsatt folk å dumpe avfall i elven og myndighetene gav til slutt etter og lot folk få ha latrinene over elva mot at de ikke kastet annet avfall i den. Alle som hadde en slik latrine måtte også betale to shilling i året for å betale utgifter til rensing for å holde vannveien åpen (Sabine 1934: 310).

Men tilbake til felleslatrinene; når mange mennesker fra forskjellige samfunnslag var nødt til å forholde seg til hverandre på et felles område, ble det selvfølgelig en møteplass for mange relasjoner. Sabine henviser til høy frekvens av kriminalitet og vold på disse stedene. De som benyttet seg av disse latrinene var leietakere i hus i området, og selvfølgelig folk som hørte til i nabolaget.

Ikke alle hadde tilgang til latriner, på noen steder var ikke slike bygd og skikken var da at man tømte pottene i gaten for at det skulle renne vekk fra huset. Det var ikke uvanlig at folk tømte nattpottene sine ut av vinduene, dette var selvfølgelig til stor sjenanse for naboer og det ble senere påbudt å bruke latriner. Det refereres også til bøtelegging på et tidspunkt da en av kongens menn blir tatt for å lette seg offentlig, det viser at det ikke var akseptabelt å ha kloakken fritt flytende i gatene. Det er funnet rester etter mange latriner i London og Sabine hevder at det i alle fall var 13 stk. Han forteller også litt om hvor mye det kostet å bygge en latrine. En latrine kostet minst 11 pund eller 362 dager med arbeidspenger for en faglært bygningsnekker (Sabine 1934: 303-306).

THE ASSIZE I FORHOLD TIL KLOAKK OG SØPPEL

Jeg skrev i kapitel to at det var vanlig at folk hadde gris, ku og høner til eget forbruk, og at dyrene bodde i tilknytning til huset (se kap. 2). Arkeologiske funn fra middelalderens London viser at måten å håndtere avfall var den samme i London som i andre byer. Problemene de knyttet til avfallet var selvfølgelig proporsjonelt med innbyggertallet og London hadde store problemer med dette. Det er funnet, og undersøkt, mange groper/brønner som har vært fylt med kloakk og søppel fra middelalderen i London. Disse kunne være så store som opptil 12 fot brede og 12 fot dype og ble fylt med bynes kloakk og søppel. Det var strenge reguleringer for hvordan kloakk og søppelgroperne/brønnene skulle være bygget og hvor de kunne ligge, det var også regler for hvordan de skulle tømmes, det er kanskje nettopp derfor disse er gjenstand for mange klager. Det er egentlig ikke vanskelig å tenke seg hvorfor, de var illeluktende, meget uhygieniske og det kunne ikke være særlig bekvemt å leve for nært inntil slike. Likevel ser vi at det ikke var langt unna naboens eiendom du kunne ha din kloakkgrop/brønn hvis du fulgte forskriften angående byggingen av den. Hvis den var isolert med stein skulle den være 2.5 fot fra naboens vegg om ikke den var isolert med stein skulle den være minst 3.5 fot fra naboens vegg (Schofield & Vince 2003: 232). Dette var en gammel forskrift datert tilbake til 1189, i Fitz Ailwin's assize, og viser at dette problemet er meget gammelt (Platt 1979: 88). Når brønnen ikke var foret med stein lekket kloakken ut av den. Dette kunne forårsake lekkasje til naboens vannbrønn eller til naboens vegg slik at den ble råttent eller lekk slik at kloakk kom videre inn i naboens kjeller. Som vi skal se i eksempelet under, fant naboer noen ganger ut at de like greit kunne ha en felles kloakkbrønn og at de kunne ha hver sin "do" på toppen av den, kun avskilt med en vegg. Da løste problemet seg lett og begge hadde ansvar for at brønnen ble holdt i forsvarlig stand. Denne løsningen sees ofte hos naboer som også har delt struktur, altså en felles vegg og en felles kloakkbrønn.

Eks 1

Sak 352, fredag 25. juni 1333:

[m. 49.d.] Fri. 25 June 1333. Mayor, Nicholas de Farndon, John de Grantham, Richard de Betoigne, John de Pulteneye, Gregory de Norton, Benedict de Fulsham, Anketis de Gysors, William de Causton, John de Causton, Henry de Gysors and Robert le Bret, aldermen, John Husebonde and Nicholas Pyk, sheriffs.

352. Andrew de Aubrey and Joan his wife complain that whereas they possess an easement in the use of a cess-pit common to their tenement and those of Thomas Heron

and Joan relict of John de Armenters, and the same was enclosed by a party-wall (pariete) and roofed with joists and boards (bordis), so that the seats (cedilia) of the privies of the pls. and the other could not be seen, Joan de Armenters and William de Thorneye have removed the party-wall (clausturam) and roof so that the extremities of those sitting upon the seats can be seen, a thing which is abominable and altogether intolerable. Judgement, after the site has been viewed, that the defs .roof and enclose the cess-pit as it was before, under the penalty prescribed by the law and custom of the City in such cases.

Dette eksempelet er litt artig, siden klagen går ut på at utsikten fra klagerens vindu har utsikt til naboens do, og at de kan se inn til de som benytter seg av denne. Som vi ser får klageren medhold og naboen er nødt til å sette opp veggen som hindrer innsyn til doet. Som nevnt dreide klagen i forhold til latriner og doer seg om oversvømmelse og lekkasje i tillegg til sjenerende lukt og innsyn. Oversvømmelse og lekkasje fra kloakkbrønnene var nok den hyppigste årsak til klager i *the assize* når det gjelder kloakk. Lekkasje forårsaket forurenset drikkevann da lekkasjen kunne gå inn i vannbrønner og de kunne forårsake forråtnelse av husvegger og gjerder og at overflatevannet rant inn i naboens kjeller.

Eksempel 2:

Sak 2, fredag 10. februar 1301

[m.1]Fri. 10 Febr. 1301. Elias Russel, mayor, Geoffrey de Nortone, Walter de Finchingfeld, William le Marezerer, Thomas Romeyn, John de Dunstaple, Solomon le Coteler, John de Canterbury(Cantuaria), Simon de Paris, Hugh Pourte, Nicholas Pycot, aldermen

2. William de Bethune (Betonia Complains that the cess-pit of the privy (Puteum cloace) of William de Gartone adjoins so closely his stone wall that the sewage penetrates his cellar (celarium). The def. says that he and his ancestors have been seised of the privy in question time out of mind, and prays that the assize do nothing in prejudice of his free tenement. The pl. says that long seisin contrary to the statue ought not to prejudice his case. After adjournment the assize comes upon the land on Fri. 3 Mar. 1301, and it is adjudged that within 40 days the def. remove his cess-pit 2,5 ft. of masonry (de petra) from the pl.'s wall.

Dette eksempelet viser at det var problemer med lekkasje fra kloakkbrønner og studerer vi *the assize* vil vi finne mange liknende saker (jfr. Sak 44,60,69,96 og 98).

Gjennomgangsproblemet synes å være avstanden tillatt fra kloakkbrønn til naboens tomt. Fra de tidligste sakene til de siste beskrevet i *the assize* kan vi se at utviklingen går i retning av at brønnene bør være et felles ansvar og at naboene bør løse disse problemene i fellesskap.

AVFALL FRA SLAKTERIENE:

Selv om husene i London lå tett i tett, ofte i rekke, hadde de som gjerne en liten grønn flekk på baksiden. Også i så store byer som London var det husdyr som ku, hest, gris, geit, gås og høns. Jeg beskrev problemene knyttet til husdyrhold i kapitel to, men vil minne leserne på at husdyrhold var et problem i byer med bare 1000 innbyggere, da kan vi tenke oss hvordan det var i London. Dyrene knyttet til husholdningene produserte enorme mengder med avfall, og dette avfallet var det vanskelig for huseierne eller leieboerne å bli kvitt. I *the assize* beskrives saker der slikt avfall hopet seg opp utenfor dørene til folk og stinket sånn at det var til plage for folk flest. Møkk og strå (til å dekke gulvet) ble kastet ut i gatene hvor det ble liggende i hauger som luktet og hindret gjennomgående trafikk. Private bakgårder og hager var som regel tilholdssted for husdyra og dyngene med møkk og avfall stod i proposisjon til det antall dyr husholdningene hadde. Når det regnet rant deler av dette avfallet ut i gatene og stoppet til avløp og renner som skulle lede regnvannet vekk. Noen ganger ble det igangsatt reguleringer som reduserte denne form for husdyrhold men disse reglene ble konstant brutt. Husdyrene laget ikke bare avfall, de kunne også være til sjenanse på andre måter. Slakterne i byene hadde som en type hund de brukte i forbindelse med slakt av okser; bulldog. Disse var trent til å drepe oxen og skulle gjøre slaktet mer attraktivt (sitat Richard Holt 14. mars 2007) Disse hundene var til fare for folk i byen, de bet forbi passerende og kunne være direkte livsfarlige, spesielt når de ikke var bundet opp (Keene 1982: 26). Døde dyr, spesielt kuer og hester, ble lagt igjen i gatene og forårsaket også mye forurensing og lukt.

Blant handelsmenn er det en spesiell gruppe som skiller seg ut med hensyn til klager på deres virksomhet; slakterne og skoldere. Dyrene ble slaktet der de solgte kjøtt, blod og innvoller ble lempet ut i gaten. Bodene de solgte kjøttet fra befant seg som regel i de mest befolkede områdene av byen. På trettenhundretallet i London var det flere mislykkede forsøk på å rydde opp i dette blant annet å pålegge slakterne å drepe dyrene utenfor byen. Garver- og slakterindustrien ble lagt sør for London Bridge fordi avfallet knyttet til denne produksjonen ble dumpet i the Thames. Elva var drikkevannskilde for store deler av Londons befolkning, drikkevannet skulle hentes nord for London Bridge. Det samme kan vi se angående de store felleslatrinene, som jeg beskrev over var en plassert på selve broen, og avfallet som ble ”produsert” der gikk direkte i elva og ble trukket sørover.

Jeg vil gjerne bruke litt plass på å skrive om slakterne, de utgjorde en viktig del av handelsstanden i byen og de brukte mange av byens naturlige ressurser i arbeidet sitt. De trengte plass til å slakte og partere, de trengte plass til avfallet sitt, og de trengte en plass å selge varene sine. I tillegg til dette trengte de masse vann, både til rensing og til skolding. Slakternes arbeid påvirket store deler av byen i forhold til lukt, avfall og produkter.

Det var tre store slakterier i London på 1300-tallet, disse var plassert sentralt i forstedene nær elven the Thames. Med sin virksomhet skapte de ofte så mye stank og forurensing at folk ikke orket å bo i nærheten av dem. Slakterne selv tok tak i situasjonen og sammen med Borgermesteren og hans aldermenn kom de frem til forskjellige reguleringer som skulle skåne byen fra den verste forurensingen, både av luft og vann. I tillegg ble alle prisene på produktene regulert, samt hva produktene skulle inneholde og veie.

Allerede før år 1300 ble det utpekt mestere som skulle lede arbeidet ved de forskjellige slakteriene. De bestemte blant annet at det alltid skulle være tilstede to mestere når det foregikk slakting av dyr. Dette ble gjort for at det skulle være kontroll på utøvelsen av yrket og det skulle kvalitetssikre produktene. Det kan se ut til at slakterne virkelig vil komme byen i møte og at de ikke ønsker å være til plage for noen, og at de forskjellige reguleringene skapes som en del av dette ønsket. Vi kan likevel se at mange slaktere og fiskehandlere blir straffet i domstolene eller i egne laug for å ha brutt reglementene. Det verste en slakter kunne gjøre var å selge bedervet kjøtt, men de vanligste straffene ble gitt for å ha slaktet på en søndag (det var hviledag), kommet for sent på jobb, eller ikke hatt på seg slakterklær på arbeid.

Det ser ut til at slakterne og byen sammen forsøkte å regulere driften slik at forurensingen av jord, luft og vann skulle bli et minimum. Det som kanskje forurenset mest var skoldehusene, der dyra ble rensset for innvoller, hår og fjær. Disse lå i nærheten av markedene og var gjentatte ganger gjenstand for klage. Blod, hår, fjær og vann rant i strie strømmer og skapte grusom lukt og tilstoppet dreneringen i gaten. Slakterne ble dømt til å frakte avfallet til the Thames og kaste det i elven ved fjære sjø.

I sak 570 i *the assize* ser vi et eksempel på en klage angående et skoldehus.

Eks 1:

Sak 569, fredag 15. februar 1370

[m.26] Fri. 15 Febr. 1370. John Chychestre, mayor, William de Halden, recorder, Stephen Cendyssh, James Andreu, Walter Forster, John Mitford and John Piel, aldermen.

569. Brother Rober de Madyngton, guardian of the Friars Minor, complains by Robert de Watlynton, his attorney, that Richard Bayser, "bocher", and Emma his wife have built a "skaldyngghous" in their tenement in Pentecostlane in the par. of St. Nicholas Shambles, in which they slaughter pigs and many other animals, and the water mixed with the blood and hair of the slaughtered animals, and with other filth from the washing (lothura) [of the carcasses], flows into the ditch or kennel in the street through which it is carried into the friar's garden, causing a stench in many places there. The defs. come, but shows no cause why the assize should be delayed. The mayor and aldermen, having viewed the premises, give the parties a day to hear judgement.

Utfallet av denne saken vet vi ingenting om, da det ikke ble gitt noen dom. Det vi vet er at det ble satt i gang undersøkelser i forhold til klagen, men vi kan ikke se noen resultater. Det vi derimot ser er at klosteret noen år senere selv får en klage. Da har de tettet en lovlig dreneringsgrøft som går gjennom deres eiendom og dette forårsaker oversvømmelse og forsøpling i Pentecost Lane, hovedsakelig pga skoldehuset som lå der (sak 618). Klosteret ble idømt skyld og måtte reparere skaden og åpne grøften innen 40 dager (Sabine 1934: 335-341).

RENHOLD AV GATENE:

Jeg har opptil flere ganger beskrevet gatene i byene, og dere har nok forstått at gatene i London ikke var noe unntak, de var meget trange og smale, spesielt i de indre delene av byen. Der var husene, som stod tett i tett, to- tre- fire etasjer høye. Bygningene var ofte leiegårder hvor mange familier bodde sammen. De som bodde øverst hadde ingen betenkeligheter med å slenge avfall fra kjøkken og soverom (les pottes) ut av vinduet og ned i gaten, i alle fall ikke det som var flytende. Rennene som gikk i gaten, en på hver side av veien, delte veien fra fortauene som gikk utenfor husene. I de trangere gatene gikk det en renne midt i gaten. Strømmen av vann i disse rennene så ut til å ha vært konstante, de tok av for det meste av regnvannet pluss at de tok av for det flytende avfallet fra alle husholdningene. I tillegg til dette var det mye annet avfall som skulle fjernes fra husene. Halm og strå som lå på gulv og i senger og hos husdyra, materialer fra byggeplasser og revne hus, kloakkbrønner og annet

søppel, og avfall fra slaktere og andre matvareprodusenter og til sist; avfall fra annen industri som hanskemakere, beinmakere, salmakere, garvere og så videre og så videre. Strømmen av avfall synes uendelig og som nevnt over brukte byens menn mye tid og krefter på å regulere nettopp disse forholdene. Jeg skal snakke om gaterydding spesielt fordi *the assize* behandler mange saker i forhold til hindringer i form av søppel og annet i gatene. Renholdet av gatene var såpass viktig for byens vel at selv kongen tok affære og påla byens voktere å rydde opp og å holde ting i orden. Borgermesteren, aldermenn og de andre ansvarshavende i byen planla og organiserte rengjøringen og vedlikeholdet av gatenettet. De avgjorde hvem som skulle ha de forskjellige ansvarsområdene og hvilke avgifter og skatter som skulle bekoste driften av dette. Da ble det innkalt til *wardmoots* og ansvaret fordelt til de forskjellige etatene (*wards*). Gatene og ryddingen av disse ble overlatt til *serjeants*, disse ble valgt for å holde gater og smug rene og fri for hindringer, de ansatte blant annet *beadles*, som skulle sørge for at fortauene ble vedlikeholdt og at det ikke var hindringer på dem. Ellers var det som tidligere nevnt, *rakers* som stod for fjerning av kloakk og avfall og annet søppel. I 1357 stod byen ansvarlig for alle *rakers* med vogner og hester, Sabine mener de kan ha hatt så mange som 30-40 slike vogner. Før 1357 var det også ”private næringsdrivende” i bransjen. Men nå tok altså byen alt ansvar. De ny innkjøpte vognene hadde to hjul og kunne tippes bakover, på den måten var de lette å tømme. I 1405 bestemte byens myndigheter at disse vognene skulle utstyres med baklem slik at innholdet ikke skulle ramle ut i veien når de kjørte rundt. Det er tydelig at dette har vært et problem og at det har oppstått klager fra Londons innbyggere. Selv om byen tok affære og sørget for at de kommunale vognene fikk baklem, ble det ikke slutt på griseriet da det igjen hadde oppstått et behov for private aktører som fjernet kloakk og søppel fra private husholdninger og disse ikke ble underlagt byens offentlige ryddekorps. På the Thames frekventerte det kloakkbåter, dvs. båter som fraktet kloakk og søppel vekk fra byen og ut i elven der strømmen kunne ta avfallet med seg. Hvorvidt byen eide slike båter er uvisst, men at de leide båter og mannskap for å fjerne byens søppel og møkk er sikkert. I 1365 ble to menn ansatt for den nette sum av 20 mark for å rengjøre og fjerne søppel og møkk havnen i Dowgate (Sabine 1937: 19-26). Men tilbake til gatene. Keene sier i sin artikkel, *Rubbish in Towns*, at gatene var dekket av et lag grønnaktig gjørme. Gjørmen bestod av en masse av våt jord, beinrester og potteskår og var et resultat av det folk kastet ut av vinduene sine. Laget av gjørme var ikke hardpakket men løst og vanskelig å ferdes på, mye på grunn av griser som rotet det opp, samt vogner og hester som kjørte på det. I Winchester hendte det at de la et lag med kvister på slik at underlaget skulle holde seg stabilt, om dette var tilfelle i London vet jeg ikke.

I 1332 beskrev Edvard III byen York som en av de mest skitne og den verste illeluktende byen i landet. Han beordret byen rengjort slik at folk skulle beholde helsen. Han inspirerte senere sin sønnesønn Richard II til å komme med lignende lover som ble en modell for hele landet og bl.a. adoptert av London (Keene 1982:28).

Et annet problem når det gjaldt gater var hindringer av trafikk. *The assize* behandlet mange klagesaker på grunn av at folk ikke kom frem pga hindringer eller at kloakken ble forstoppet pga hindringer. Tidlig i rullene, på begynnelsen av 1300tallet var det en del klager som gikk på at folk stabled ved opp langs veggen på husene sine. Som jeg sa i innledningen til oppgaven var en av hovedhensiktene med mange av reguleringene i byen å forhindre brann. I de fleste klagesaker som vedrører stabling av ved er den anklagede nødt til å fjerne veden ikke bare pga brannfare men fordi den hindrer forbipasserende trafikk.

Eksempel 1:

Sak 55, fredag 20. september 1303

Fri. 20 Sep. 1303. John le Blund, mayor, William le Leyre, Walter de Finchingfeld, Thomas Romeyn, Richard Gloucestre, Nicholas de Farndone, Henry de Gloucestre, Richer de Refham, John Darmenters, Solomon le Cotiller, Nicholas Pycot, Simon de Paris, sheriff.

55. The prior of the hospital of st. Mary without Bisshopesgate complains that Margery relict of John de Gysorzs and John and Anketin her sons and their tenants encroach upon the course of the Walebroke, which is common to the City and stack their firewood to near the pl.'s party-wall (parieti), in the par. of St. Martin in the Vintry, which is thereby broken and his house damaged. The defs. say that the case is one of trespass, and is not within the cognisance of the assize. Judgement that the pl. have his recovery of another process of law.

Nå skal det sies at selv om byen på så mange måter forsøkte å få bukt med all møkka og søppelet og dritten ved hjelp av regler og forskrifter, så var det umulig å holde byen ren. Folk overholdt ikke reglene og det var nærmest umulig å gi bot og å dømme alle som brøt reglene og lovene. Dette kommer spesielt til syne under de mange pestutbruddene, som vi skal se nærmere på i neste del.

3.9 LONDON UNDER SVARTEDAUDEN

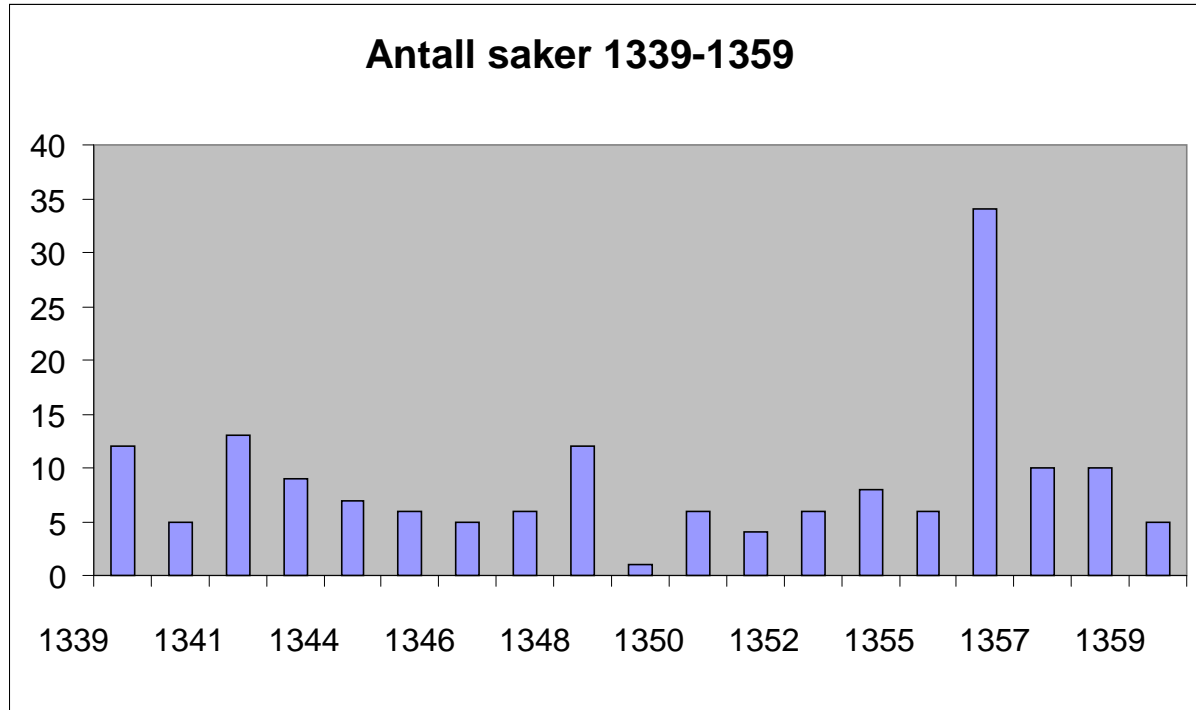
Jeg har nevnt det flere ganger det er sterke indikasjoner på at det på 1200-tallet var en sterk økning i folketallet i London. Dette medførte naturlig nok større press og trangere bebyggelse i byen. Det var mange som tok seg til rette og det ble klaget på hindring av trafikk og okkupasjon av åpne plasser. Økningen i folketallet ser ut til å ha nådd et platå tidlig på 1300-tallet. Jeg gjentar at alt i alt regner historikerne med at folketallet lå rundt 80-100 000 da svartedauden brøt ut.

Hvorvidt folketallet steg eller var stabilt ved utbruddet av pesten er usikkert, men at pesten satte en stopper for, og reduserte folketallet, er det ingen tvil om.

Robert Avesbury, en registrerer hos erkebiskopen av Canterbury skriver; ca 200 ble begravet hver dag. Slike øyevitneskildringer har en tendens til å være overdrevne, og om dette er sant eller ikke, skal ikke jeg spekulere i. Men mannens observasjoner og opplevelsen han hadde sier likevel en del om den skrekken og det scenariet som utspilte seg i London og om hvordan folk opplevde katastrofen. Ser man på antall testamenter som er registrert i tidsrommet 1338-48 ligger gjennomsnittet på ca 23 i året, i 1351-59 ligger gjennomsnittet på ca 17 pr år. I 1349 derimot ligger antallet på 352, dvs. at dødstallet i forhold til testamenter registrert ligger 16 ganger høyere enn normalt. Nå skal vi huske på at de som faktisk registrerte testamentene sine, var eiendomsbesittere i London, de hadde formue og var velstående. Regner vi alle i London, også de som ikke var rike, så kan vi anta at dødsratene er høyere enn 16 ganger det normale også. Det er nærliggende å tro at de jeg beskriver i hoveddelen av denne oppgaven, eiendomsbesitterne i London, er overrepresentert i disse tallene. Dette er interessant fordi antall saker ført i *the assize* ikke endrer seg særlig. Det er en generell nedgang, men den varer og endrer seg ikke spesielt i forhold til svartedauden.

Jeg har laget en graf som viser antall saker fra 1339 til 1359, altså ti år før og etter pestutbruddet. Den illustrerer ingen særlige endringene i forhold til antall klagesaker i *the assize*. Antall saker totalt for disse 20 årene er 165, men som det synes av grafen er de forskjellig fordelt og ”toppen” nåes i 1356. Årene før og etter utbruddet av svartedauden viser ingen endringer i antall klager. Gjennomsnittet for de ti årene før og etter det første pestutbruddet er 8,25 klager pr år, mens det for hele perioden fra 1301 til 1407 er 7,8, altså ingen betydelig forskjell. Går vi nærmere inn i årene før, under og etter pesten, fra 1345 til 1355 er antall klager 67, det viser et gjennomsnitt på 6,7 klager pr år, noe som ligger under

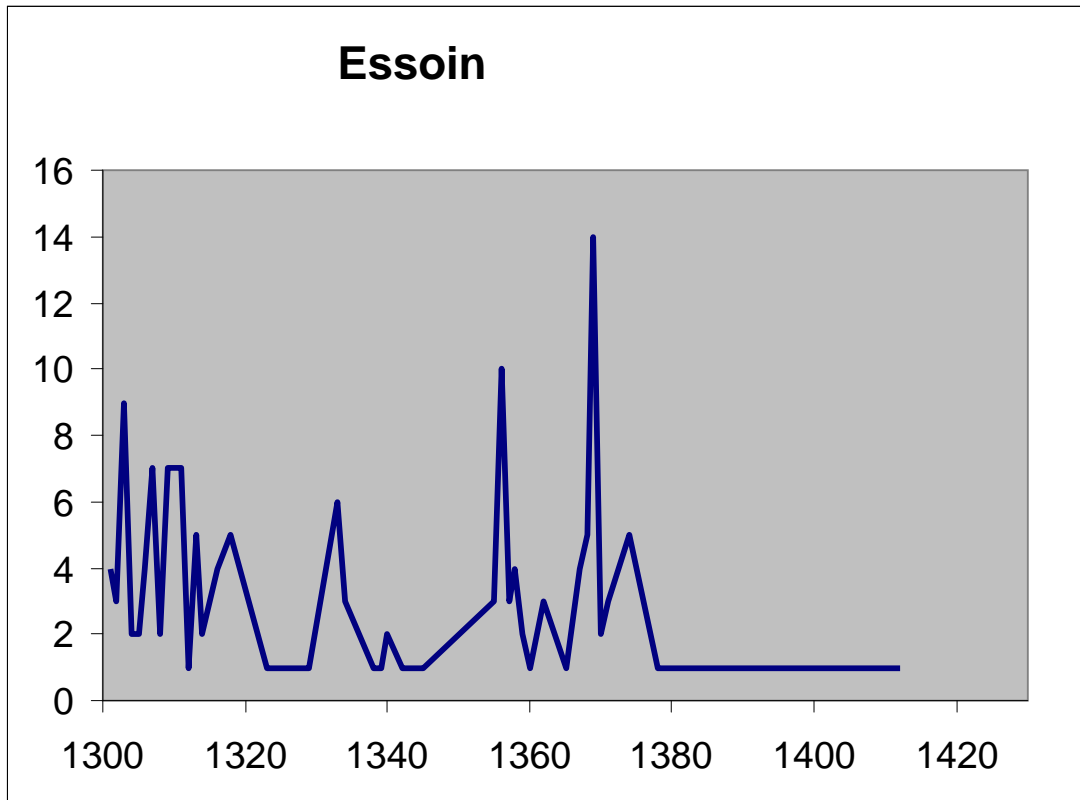
den totale på 7,8, men det er likevel ikke noe stort brudd. Det store bruddet kommer i 1356 da det er ført 34 saker på ett år! Årsaken til dette vet jeg ikke noe om, og jeg har ikke funnet noen forklaring på det.

I introduksjonen til *the assize* er det skrevet litt om svartedauden og hyppigheten av behandlede saker. Der skrives det at to tredjedeler av alle sakene ble registrert i begynnelsen av 1300-tallet, noe som er riktig i følge mine tall. Så da pesten kommer i 1349 er det registrert bare en sak, noe som er i tråd med funn fra årene før og etter.

Har dette noe med pesten å gjøre? Kan det være at de 2/3 av klagen er registrert før 1340 pga at folk hadde bedre råd og større muligheter til å klage og bygge osv. Den økonomiske utviklingen ble sterkt påvirket av pestutbruddene. London mistet antagelig halvparten av sin befolkning og vi kan tenke oss at den finansielle situasjonen var vanskelig for de fleste. Det kan også være at behovet for å klage blir mettet? Det var 10 saker i år 1348 og 1 sak i 1349, det var 6 saker i 1350 men 5 av dem ble gitt av samme klager, altså kan den regnes som to saker. I 1351 var det 4 saker og i 1352 var det 2, vi kan se en markant nedgang i forhold til i for eksempel år 1302 da det var 20 saker. Jeg synes det er rart at det ikke er flere *essoins* i svartedaudenperioden, men kanskje det er slik at folk ikke orket å klage og dermed ikke leverte inn noen klager. I slutten av perioden kan vi se en markant økning i *essoins* noe som

kan ha sammenheng med at folk ble rammet av nye pestbølger og at det vanlige livet måtte fungere uansett, men at folk ble unnskyldt når de var syke, noen brukte det også bevisst for å hale ut en sak og skaffe seg tid til å få sakkyndige uttalelser som kom dem til gode.

Ser vi på tall i forhold til antall saker som er innmeldt kan vi se at i begynnelsen av perioden 1301-1306 så er det innmeldt 82 klagesaker og i tillegg er det 14 *essoins* + *en respite* og 4 *no entry*, i slutten av perioden ser vi en markant nedgang i antall innmeldte saker (20) mens antall *essoins* ligger på nesten det samme(12) og en *no entry*. Hva sier disse tallene oss?

Det ser ut til at grunnlaget for domfellelsene i *the assize* forandres og endres kontinuerlig etter folk ønsker og behov. Noe som selvfølgelig ikke er så rart når man tar kilden i betraktning. Det vil si at det var mye større bruk av denne klageinstansen før svartedauden og at vi kan se en markant og stabil nedgang etter svartedauden. Jeg kan se at de fleste tilfeller som blir beskrevet før pesten er av annerledes karakter enn de som er beskrevet etter pesten. Med mine funn mener jeg at det kan diskuteres hvorvidt innbyggerne i London fikk andre problemer å konsentrere seg om enn å krangle med naboen om felles gjerder og vegger. Det ser ut til at konfliktene er mindre hyppige og av en annen karakter i den senere perioden av

kilden. Dessuten er det en meget hyppig forekomst av *essoins*, altså at man ikke møter til megling pga fravær. Dette fraværet kunne skyldes sykdom eller at man var i kongens tjeneste og da er det vel nærliggende å anta at det i stor grad skyldtes sykdom. Jeg kan selvfølgelig diskutere om det gikk inflasjon i å bruke *essoins* og at partene brukte sykdom som unnskyldning for ikke å møte til megling. Det er også mulig å diskutere hvorvidt folk fremdeles hadde råd til å klage da det var en kostbar affære. Og sist men ikke minst, det kan diskuteres om ikke det ble bedre plass i London slik at det ikke lenger ble så stor påkjenning med tettbodddhet.

Hva gjorde så byen i forhold til katastrofen som rammet? Vel, det var ikke stort de kunne gjøre, pesten rammet fort og hardt. Det eneste byens ledere kunne gjøre var å forsøke å opprettholde lov og orden.

Pesten gjorde ingen forskjell på fattig og rik, smitten var rask og effektiv, den rammet alle lag av befolkningen. Som en følge av dette døde mange av embetsmennene i London mellom 1348 og 1350 inkludert kongens representant i byen. De fleste ble likevel erstattet innen kort tid, en måned eller to. Deres fremste oppgave i denne tiden var å holde ro og orden i byen. Utfordringen lå i å regulere byens priser på produkter og tjenester, spesielt i forhold til mat men også i forhold andre tjenester som håndverk, særlig bygningsarbeidere og tjenere. Det var også viktig å opprettholde byens sanitære funksjoner som avfallsbehandling og rengjøring. Da befolkningstallet minket, ble tilgangen på arbeidskraft mindre. Folk som ikke var syke så muligheter til å tjene gode penger på at byen trengte deres arbeidskraft. Borgermesteren og hans menn satte faste priser på arbeidskraften og regulerte arbeidsmarkedet til beste for byens borgere som svar på dette (Barron 2004:239-40). Dette viser at London, til tross for tragedien, klarte å kontrollere og styre seg selv. Dette viser at byens reguleringer og lover fungerte selv i en periode med stor krise og fullstendig unntakstilstand pga sykdom og død.

Det største problemet i første rekke var å bli kvitt alle likene så fort som mulig. De hygieniske forholdene rundt behandlingen av de døde var prekær, men også det åndelige aspektet rundt døden måtte ivaretaes. De som ikke hadde fått den skriftet på dødsleiet og fått den siste salve stod i fare for å ende i fortapelsen (se kapittel 2). Biskopen av London kjøpte og innviet nye kirkegårder utenfor Aldergate og store massegraver ble anlagt der. I de tilhørende kapellene var prester satt ti å be for alle sjelene som gikk tapt i sykdommen. Likene ble lagt i flere lag opp på hverandre med bare litt jord og kalk i mellom. Stanken må

ha vært utålelig. Men slik skulle altså både de hygieniske og åndelige forhold taes i vare i krisesituasjonen. Kirkegårdene klarte likevel ikke å ta unna alle de døde og noen kastet likene i elvene. Helseisikoen ble om mulig enda større og byens ledere forsøkte å sette i verk tiltak som skulle bedre situasjonen. Flere kirkegårder ble innviet og kapeller og altre til ære for de døde ble reist, mange på ordre av lederne i byen. Så vi kan se at ved hjelp av gode bymenn, kirkens menn og de overlevende i London klarte de å begrave sine døde, sørge for at noen ba for dem og sikre tilgangen og fornuftige priser på mat og andre nødvendigheter i katastrofetiden (Barron 2004:240-41)

Det var likevel nytteløst for de forskjellige etatene å holde fullstendig orden i denne tiden. Ansvarer gikk høyere opp til borgermesteren og aldermennene, ja til og med kongen intervenerte i denne perioden med skrekk og sykdom. Alle nye reguleringer i henhold til rengjøring og vedlikehold i byen ble registrert i the city *Letter-Books*. Det er interessant å merke seg at uvanlig mange slike reguleringer er registrert i andre halvdel av 1300-tallet, dvs etter det første pestutbruddet. Sykdommen brøt ut flere ganger, selv om det første pestutbruddet var verst med hensyn til dødelighet. Pesten kom tilbake i år 1361, 69,70, 82,90,91 og i 1407 og fortsatte å spre død og elendighet i byen. I løpet av det første pestutbruddet sank folketallet til under halvparten, dette tallet steg ikke før ut på 1500-tallet. Døden gjorde som sagt ingen forskjell også de som skulle holde byen ren og ordentlig døde. Dette førte til en demoralisering angående renholdet i byen, tilstanden var nærmest uutholdelig til tider. Den første som tok tak i problemet var kongen selv, han handlet på vegne av de privilegerte. I 1349 skrev han til Borgermesteren og protesterte på avfall som ble kastet ut av husene og ned i gatene. Han henstilte beboerne i London til å tenke på smittefaren ved så dårlig luft og spesielt i så farlige tider som de nå var inne i. Han beordret byen og forstedene rengjort for all lukt og forsøpling. Det ser ikke ut til at han ble hørt for han måtte sende en ny henstilling i 1357 der han enda en gang ba om at byen skulle rengjøres og at de gamle reguleringene skulle overholdes. Det var spesielt en yrkesgruppe som ble rammet av kongens klager, slakterne. Byen gjorde virkelig et forsøk på å bedre de sanitære forholdene i henhold til slaktere og virksomheten rundt disse. Kongen skrev i klagene i 1349 og 1357 at faren for sykdom var stor når luften var forurenset på denne måten og at byen måtte gjennomføre tiltak som bedret luften (Sabine 1937:29). Tiltakene ovenfor slakterne har jeg beskrevet i kapitel 3.

KAPITEL 5

5.1 KONKLUSJON OG AVSLUTNING

Det er ingen tvil om at London ble roligere, mindre helsefarlig og mer velorganisert i perioden 1200 til 1500. Dette til tross for pest, uår og politisk uro. Perioden 12-1400 skiller seg spesielt ut i forhold til Londonernes selvbestemmelse og påvirking av egen organisering.

Londons sterke menn hadde sjansen til å knytte sitt ansvar for byen opp mot egen vinning. Men aldermennene og det sivile tjenesteapparatet, som styrte byen, tok sitt ansvar alvorlig og reflekterte fornuftig rundt sin egen rolle. Det ble til og med gitt ut ”håndbøker” for fremtidige aldermenn der instruksjoner og ”regler” for hvordan de skulle utføre sine oppgaver var beskrevet. (Barron 2004:302)

Mitt ønske for denne oppgaven har vært å belyse spesifikke deler av middelaldersamfunnet i London. Ved hjelp av *the assize* har jeg stadfestet at det til tross for manglende teknologi og dårlig økonomi ble iverksatt tiltak som gjorde byen attraktiv å bo i. Jeg har diskutert og beskrevet systemet de ansvarlige i London brukte tid, krefter og penger på å ordne opp i. Arbeidet deres var preget av samhandling og fellesskap.

Mitt arbeid har bestått, i all hoveddel, av å analysere *the assize*. Via min analyse mener jeg å ha vist at Londons innbyggere klarte å løse mange av de praktiske problemene i byen. Deres arbeid med å løse praktiske problemer i forhold til kloakk, avfall, vinduer og bygninger og annet har i tillegg vært retningsgivende for å løse mellommenneskelige problemer. Måten å håndtere praktiske disputer naboer i mellom lærte også folk å kommunisere, og til å inngå kompromisser. Via *the assize*, og måten den søkte å løse problemer på, ble skikken å snakke med hverandre, kommunisere og kompromisse måten å håndtere konflikter.

Jeg kan påvise denne utviklingen med utgangspunkt i analysen av kilden som helhet. Selv om utfallet av klagen ikke er registrert i alle sakene kan det bevises at det er selve prosessen som er det interessante og det viktige. Sakene føres og videreføres av *the assize*, og mange av sakene ble utsatt for å gi folk mulighet til å ordne opp seg i mellom. Det var også kostbart å bruke rettsinstansen for å løse konflikter, og det i seg selv virket preventivt. Spørsmålet var

ikke alltid hvorvidt noen hadde gjort noe galt, men at det gikk an å bli enige om det meste bare man ønsket det sterkt nok- det sier mye om datidens samfunn.

Hvordan klarte man å gjøre byene beboelige i middelalderen?

Nå vil jeg gjerne oppsummere kapitel 2 og 3. I oppsummeringen vil jeg understreke de viktigste funnene i min analyse av *the assize*.

Oppsummering:

I kapitel to skriver jeg om byer generelt, små og store i hele Vest-Europa. Byene var i stor grad bygget på samme lest: geografisk, teknologisk og administrativt. Variasjonene lå gjerne i det geografiske, økonomiske og i størrelsen. Sammenfallene i type problemer synes godt fordi vi kan se at det kommer likelydende lover og reguleringer i hele området, uansett stat. Disse søker å løse problemer knyttet til byenes funksjonalitet og skulle sørge for at det var mulig for byfolk å leve så tett sammen. Kongemakten hadde stor nytte av byene, økonomisk, administrativt og militært, og initierte lovverkene. Slik kunne kongen dra nytte av byene og styrke sin makt.

Byene slet med dårlig hygiene, avfallhåndteringen var vanskelig og steg i takt med den voksende befolkningen. Avfall etter mennesker, dyr og industri synes som et uoverkommelig problem. Til tross for mange tiltak og reguleringer var og forble byene møkkete, stinkende og helsefarlige. Belastningen på området rundt byene var stor, naturressurser som vann, brensel og byggematerialet ble overbeskattet og miljøskadene var et faktum. Sterkt forurensede elver, skamhugget skog, og store avfalldepoter preget landskapet omkring byene, og kan ikke ha virket innbydende på tilreisende. Men til tross for dette ønsket folk seg inn til byene. Tilstrømningen av folk var konstant, til tross for alle vanskelighetene en by måtte ha både i forhold til hygiene og kriminalitet. Mulighetene til arbeid og penger var forlokkende. Uansett størrelse på byene i middelalderen var det de samme yrkesgruppene som hadde sitt virke der. Byens økonomi og virke var ikke beregnet på selvberging eller naturalhushold, det var pengeøkonomi som var gjeldende. Det vil si at folk kjøpte det de trengte av mat og andre nødvendigheter. Produksjon av varer og tjenester som ble konsumert på stedet var selve ryggmargen i byens struktur. Ferdig laget mat, brød, øl, og lignende var strengt regulert både i forhold til innhold, oppbevaring og pris. Laugene sørget for å holde sine yrkesutøvere på

plass i forhold til konkurranse med andre. I det store og det hele var samfunnet gjennomregulert for å tilfredsstille mange behov.

I kapittel 3 bruker jeg *the assize* for å kartlegge og analysere utviklingen av samfunnet i London på 1300-tallet. Organiseringen av byen er spesielt interessant siden byen var og fortsatt er en av de største i Europa. Hensynet Londonfolk var nødt til å ta til hverandre var stort fordi de bodde så tett. Utviklingen av sedvaner og lover som regulerer hvordan de skulle takle trangboddheten har vist at mentaliteten i forholdet mennesker i mellom endrer seg i denne perioden.

Av alle sakene som er behandlet av *the assize* angår 13% av dem delt struktur. En stor andel av disse er registrert før 1340, deretter flater kurven ut. Disse tallene viser oss at det oppstår en forståelse rundt- og endring i hvordan folk taklet dette problemet. Antagelig lærte de seg hvordan de skulle håndtere dette uten å blande inn offentlige instanser. Endringen er særs tydelig fordi delt struktur-problemer var sammenfallende med vann og avløpsproblemer. Som jeg viste i grafen på side 56 var vannproblemene like store gjennom hele perioden, det var ingen utflating i vann-grafen. Det var vann og avløpsrelatererte problemer som sørget for at bygninger råtnet og ble ødelagt. Likevel faller problemet med delt struktur mer eller mindre vekk. Min konklusjon er da at problemet på ingen måte ble borte, men at Londonfolk lærte seg å takle problemet uten store vanskeligheter.

Den neste delen i kapittel 3 handler om vann og avløp. Av alle klager som er registrert var så mye som 18,24% vannrelaterete. Selve tallet sier mye, vann var et stort problem. Tettboddheten må ta skylden for dette problemet, det var umulig å lede all nedbøren vekk fra bebyggelsen og følgelig oppstod det store problemer. Man skulle tro at belastningen på byen ble mindre i form av befolkningstapet på midten av 1300-tallet (les Svartedauden), men det er ikke tilfelle. Antall klager behandlet av *the assize* var konstant i hele perioden og så ikke ut til å avta. Arkeologiske funn viser at nedbørsmengden var fordoblet i denne perioden samtidig som folketallet sank til halvparten. Dette illustrerer hvor stort problem dette var i London og at det til tross for reguleringer og lover ikke var mulig å få bukt med dette uten moderne teknologi.

Vanen med å bo tett sammen gjenspeiler utviklingen klagesakene i *the assize*. Det har vært veldig interessant å se på utviklingen av antall klagesaker angående vinduer. Tidlig i perioden var det bare en liten del som klagde på sjenerende innsyn og utsyn, kun 5,15%, mens etter 1340 var 12,5% av klagen vindusrelaterte. Dette var en voldsom økning, spesielt med tanke på den reduserte befolkningen etter pesten. Det er nærliggende å tro at dette problemet ville avta fremfor å øke da folk fikk bedre plass og presset minsket, men her er det helt omvendt. Min konklusjon angående vinduer er at mentaliteten i forhold til å bo tett sammen endres over tid. Etter hvert som folk ble vant til å bo sammen endret behovene deres seg. Ved å ha folk tett inn på seg i alle hverdagslige situasjoner som jobb, fritid, hus og hjem, så utviklet det seg et behov for skjerming privatlivet sitt. Derfor ble det en markant økning i forhold til klager angående vinduer etter 1340.

Jeg har skrevet mye om problemene knyttet til kloakk og avfallsbehandling. Det er lett for oss å tenke oss hvor store problemene de hadde med dette i middelalderen. Dette er og et felt som har fått mye oppmerksomhet av arkeologer og historikere da det forteller oss så uendelig mye om hvordan folk levde og ikke minst hva de levde av. Antall klager relatert til avfall og kloakk er mange i *the assize*. Det spesielle med disse sakene er at de alltid er knyttet til de andre sakene jeg har behandlet; delt struktur, vann og vinduer. Klagen er formulert i forhold til lukt via vinduer, forråtnelse av bygninger pga oversvømte kloakkbrønner og innsiv i vannkilder. Likevel kan vi se en prosentvis nedgang i antall kloakksaker og min konklusjon i forhold til dette er at teknologien bedret seg. Det kom regler og lover som påla folk å fore kloakkbrønnene sine slik at de var tette. I tillegg sørget byen for å ansette folk til å tømme og rense kloakkbrønner og utedasser. Dette problemet var meget påtrengende, det luktet forferdelig og det var risikofylt arbeid å holde kloakksystemet ved like. I forbindelse med pestutbruddene tok også kongen affære og påla byen å rydde opp i problemet. Dette gjaldt også slaktere.

Slakterne utgjorde et helt eget system av klager i byen, og jeg har skrevet en del om det som en del av avfallsbehandlingen. Utviklingen i saker angående slaktervirksomheten har jeg ikke gjort noen grundig analyse av men det ser ikke ut til at problemene knyttet til dette minsker.

I forhold til svartedauden har jeg gjort en analyse av klager som har blitt utsatt eller avvist pga av forfall, enten av de sakkyndige, aldermennene eller den tiltalte. Det er ingen endringer i antall klager, og funnene sammenfaller med de ti årene før og etter 1349. Det som er interessant er jo at 2/3 av alle klager kommer før 1349, men dette har nok ikke så mye med

pesten å gjøre. Det ser ut til at samfunnsapparatet fungerte godt under pestutbruddene, byen konsentrerte seg om å takle krisen i form av å anlegge nye gravplasser og sørge for at de sanitære problemene den voksende mengden av lik medførte. Byens nøkkelpersoner som borgermester, aldermenn, serjeants og liknende ble fortløpende erstattet hvis de ble offer for pesten. Spesielle hygienetiltak ble initiert av Kongen som for eksempel å legge slakterivirksomhet over elven the Thames for å lettere bli kvitt stinkende avfall.

Helt til sist vil jeg skrive noen ord om metoden jeg har brukt.

Da jeg satte meg til for å registrere klagene i *the assize* var jeg slett ikke sikker på hva jeg ville finne. Jeg hadde en vag ide om hvordan jeg kunne bruke den og hvordan jeg ville vise samfunnsutviklingen i London på 1300-tallet. Det var først da jeg fikk tallene og begynte å bearbeide disse jeg så hvor tydelig denne utviklingen var. Fellesskapstanken og ansvaret byens ledende borgere tok del i fasinerer meg og imponerer meg. Barron skriver i sin avslutning:

In the sixteenth century London faced massive problems caused by rapid population growth, poverty, shortage of work, endemic plague, threatened famine, and religious controversy. In these circumstances, and with an eye to urban disorder in continental towns, the Tudor monarchs and their counsellors feared the worst. But, to the surprise of all, stability was maintained. There were many reason to this but, in part, **it was due to the maturity of those who governed the city and who had come to realize that to govern London was a responsibility and a duty, and not simply a golden opportunity for personal gain.** That the rhetoric of the “common good” had penetrated the word of action can be seen in the countless acts of charitable altruism chronicled by John Stow. The failed experiments and hard lesson of the years between 1200 and 1500 crated the governing structures that underpinned the remarkable prosperity and stability of sixteenth century London. (Barron 2004:306-307)

Jeg synes dette sitatet forteller mye av det jeg har forsøkt å fremlegge i denne oppgaven; at det var genuin interesse for byens vel som lå til grunn for de som arbeidet med *the assize*. Denne kilden kan, og har nå blitt brukt, til å dokumentere praktiske og mentale endringer i forhold til det å leve tett sammen i en stor by. Via disse endringene klarte man å gjøre byene beboelige og attraktive å leve i.

LITTERATURLISTE

Primærkilder:

Chew H.M and Kellaway W. 1973, *London Assize of Nuisance 1301-1431 a Calendar* (London)

Prestwich, M. 1976, *York Civic Ordinances, 1301* (Borthwick Papers 49, York)

Robberstad K. 1923, *Magnus Lagabøters bylov* (Kristiania)

Sekundærlitteratur:

Addyman P.V. 1989, "The Archaeology of Public Health at York, England " *World Archaeology*, Vo. 21, No 2, s.244-246

Bagge, S 1992, "Døden i middelalderen. "den temmede død" og "selvets død"" i I. Øyes (red) *Liv og helse i middelalderen Onsdagskvelder i Bryggen Museum – VI*(Bergen)

Bagge, S. 2004, *Europa tar form, År 300 til 1500* (Oslo)

Barron, C. M 2004, *London in the Later Middle Ages, Government and People 1200-1500*, (Oxford og New York)

Brimblecombe P. 1982, "Early urban climate and atmosphere", i A.R. Hall og H.K. Kenward (red.), *Environmental Archaeology in the Urban Context* (Council for British Archaeology, research report 43), s.10-25

Brothwell D. 1982, "Linking urban man with his urban environment", i A.R. Hall og H.K. Kenward (red.), *Environmental Archaeology in the Urban Context* (Council for British Archaeology, research report 43), s.126-129

Crossley-Holland, N. 1996, *Living and Dining in Medieval Paris* (Cardiff)

Duby, G. 1991, *France in the Middle Ages 987-1460* (Oxford og Cambridge USA)

- Duckett, E. S. 1961, *The Gateway to the Middle Ages France & Britain* (Michigan USA og Toronto Canada)
- Dyer C. 1989, "Urban standards of living", i Dyer, *Standards of Living in the Later Middle Ages* (Cambridge), s.189-211
- Helle, K. 1982, *Bergen Bys Historie, Bind I fra Kongssete og kjøpstad Fra opphavet til 1536* (Bergen, Oslo, Tromsø)
- Herteig, A.E 1969, "The "cellar buildings" and privies at Bryggen", *The archaeological excavations at Bryggen, The buildings at Bryggen : their topographical and chronological development*, s. 287-302 (Bergen)
- Holt R. og Rosser, G. 1990, *The Medieval Town* (London og New York), s.1-18
- Keene D.J. 1982, "Rubbish in medieval towns, i A.R. Hall og H.K. Kenward (red.), *Environmental Archaeology in the Urban Context* (Council for British Archaeology, research report 43), s.26-30
- Kersaw, I. 1976, "The Great Famine and agrarian crisis in England 1315-22", i R.H. Hilton (red.), *Peasants, Knights and Heretics* s. 85-132(Cambridge)
- Kjelstadli, K. 1992, *Fortida er ikke hva den en gang var*, (Oslo)
- Lilley, K. 2002, *Urban Life in the Middle Ages 1000-1450* (Basingstoke og New York)
- Lorentzen, B. 1952, *Gard og Grunn i Bergen i Middelalderen* (Bergen)
- Lorentzen, B. 1974, *Lov og rett i Bergen i middelalderen* (Bergen)
- Lucas, Henry 1962, "The great European famine of 1315,1316 and 1317" i E. M Carus-Wilson (red.), *Essays in Economic History II* s. 49-72(London)
- Nedkvitne, A. og Norseng, P.G 2000, *Middelalderbyen ved Bjørvika, Oslo 1000-1536* (Oslo)

- Nicholas, David 1997, *The Growth of the Medieval City* (London og New York)
- Nicholas, David 2003, *Urban Europe 1100-1700* (Basingstoke og New York)
- Palliser D. M, 2000, *The Cambridge Urban History Of Britain*, Volume 1 600-1540 (Cambridge)
- Platt, C. 1979, *The English Medieval Town* (London)
- Platt C. 1996, *King Death, The Black Death and its aftermath in late-medieval England* (London)
- Salzman L.F. 1967, *Building in England down to 1540, A Documentary History* (Oxford)
- Sabine E.L. 1933, "Butchering in Medieval London", *Speculum* 8, s.335-353
- Sabine E.L. 1934, "Latrines and cesspools of medieval London", *Speculum* 9, s.303-321
- Sabine E.L. 1937, "City cleaning in medieval London", *Speculum* 12, s.19-43
- Sjoberg, Gideon 1960, *The Preindustrial City* (New York)
- Swanson Heather 1999, *Medieval British Towns* (Basingstoke og New York)
- Schofield J., and Vince A. 2003, *Medieval Towns: the archaeology of British towns in their European setting* (andre utgave, London og New York)
- Thorndike L. 1936, "Sanitation in French towns", *Speculum* 11 (s.192-203)
- Thrupp S. 1941, "Social control in the medieval town" *Journal of Economic History* I: supplement, s.39-52
- Thrupp, S. 1948, *The Merchant Class of Medieval London 1300-1500*, (Chicago)
- Thrupp S. 1977, "Plague effects in medieval Europe", i R. Grew og N. Steneck (red.), *Society and History: essays by Sylvia Thrupp* (Ann Arbor, Michigan), s.150-162

Von Achen, H. 1992, "Det farlige liv. Middelalderens håndtering av lidelse" i I. Øyes (red)
Liv og helse i middelalderen Onsdagskvelder i Bryggen Museum – VI(Bergen)

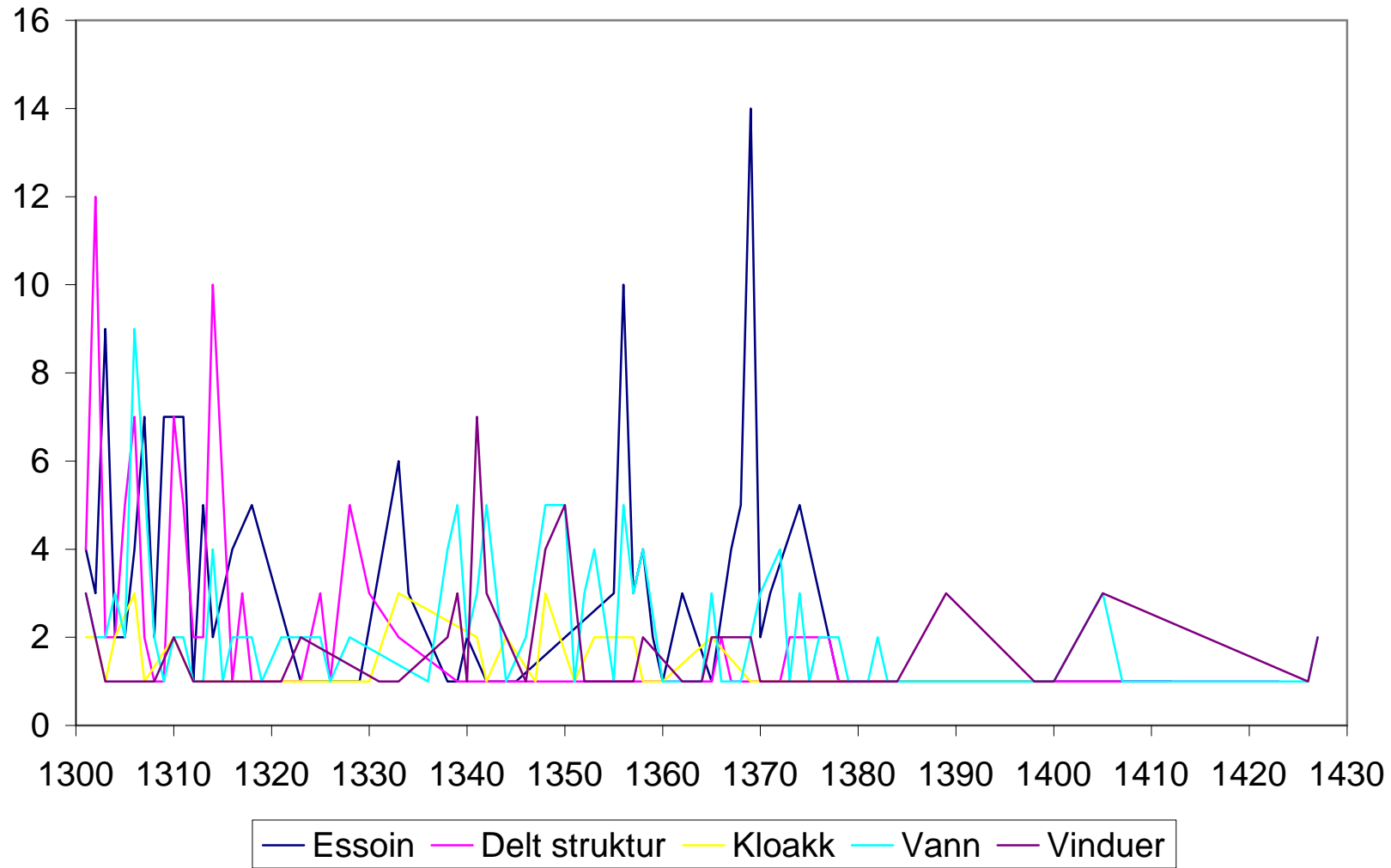
Vedlegg 1: Oversettelse og forklaringer til bruk i *the assize*

Oversettelse og forklaring av forkortelser brukt i kalenderen:

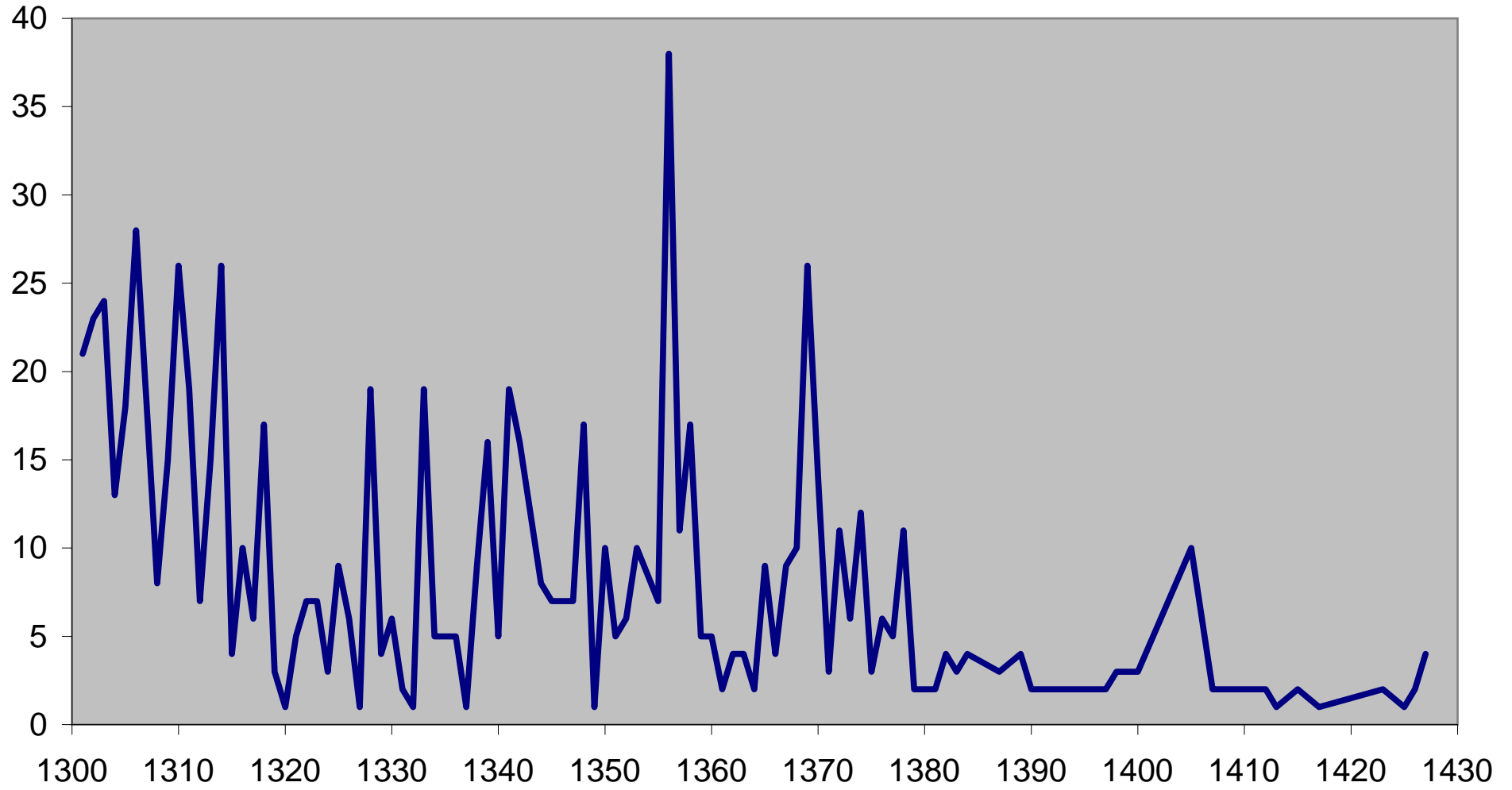
adjournment		utsatt inntil videre
commonalty		kommunen/borgere som ikke er adelige
def.	defendant	den som blir anklaget
default		ikke i stand til å gjennomføre oppgaven
easement		tilgang
essoin		unnskyldning for ikke å møte i retten
ft.		fot = 0.3048 meter
impeding		å forsinke saken
litigator		en part i en rettssak
pl.	plaintiff	den som bringer saken for retten
par.	parish	kirkesogn

Vedlegg 2: Regneark, databasen

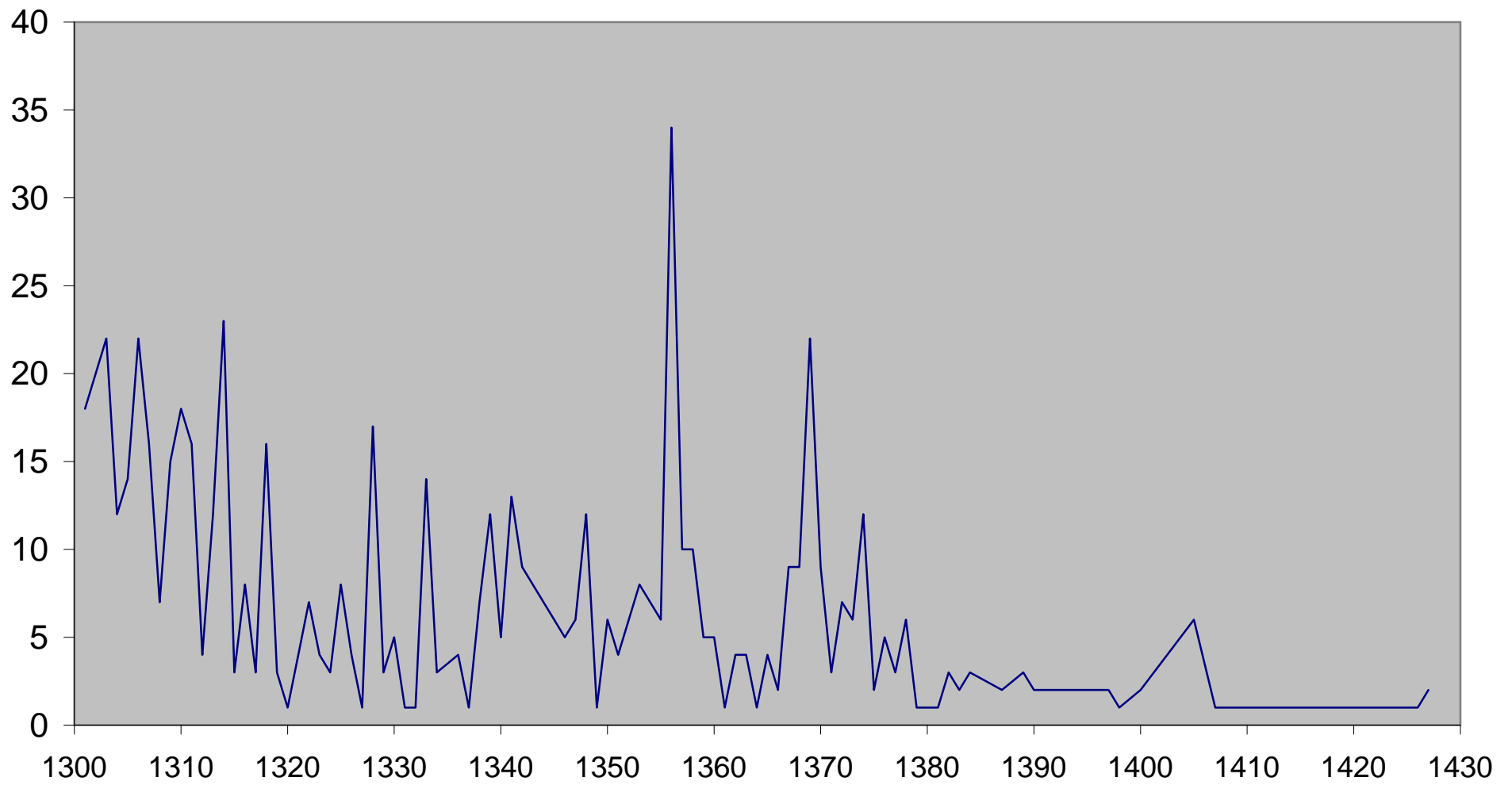
Antall klager totalt

Antall klager totalt

Antall saker

ANTALL SAKER TOTALT

Årstall	AntallAvmåned
1301	18
1302	20
1303	22
1304	12
1305	14
1306	22
1307	16
1308	7
1309	15
1310	18
1311	16
1312	4
1313	12
1314	23
1315	3
1316	8
1317	3
1318	16
1319	3
1320	1
1321	4
1322	7
1323	4
1324	3
1325	8
1326	4
1327	1
1328	17
1329	3
1330	5
1331	1
1332	1
1333	14
1334	3
1336	4
1337	1
1338	7
1339	12
1340	5
1341	13
1342	9
1344	7
1345	6
1346	5
1347	6
1348	12
1349	1
1350	6
1351	4
1352	6
1353	8
1355	6
1356	34
1357	10

1358	10
1359	5
1360	5
1361	1
1362	4
1363	4
1364	1
1365	4
1366	2
1367	9
1368	9
1369	22
1370	9
1371	3
1372	7
1373	6
1374	12
1375	2
1376	5
1377	3
1378	6
1379	1
1380	1
1381	1
1382	3
1383	2
1384	3
1387	2
1389	3
1390	2
1397	2
1398	1
1400	2
1405	6
1407	1
1409	1
1412	1
1413	1
1415	1
1417	1
1423	1
1425	1
1426	1
1427	2
1306	1

ANTALL SAKER PR MÅNED

Årstall	måned	AntallAvSaknr
1301	Desember	9
1301	Februar	4
1301	Juli	4
1301	Mars	1
1302	April	1
1302	Desember	3
1302	Februar	6
1302	Juli	2
1302	Oktober	2
1302	September	6
1303	mai	1
1303	August	2
1303	Desember	2
1303	Februar	4
1303	Juni	1
1303	Mai	4
1303	Mars	1
1303	Oktober	2
1303	September	5
1304	Januar	1
1304	Juli	2
1304	Juni	4
1304	Mai	1
1304	November	3
1304	September	1
1305	Desember	1
1305	Januar	2
1305	Juli	1
1305	Juni	1
1305	Mai	2
1305	Mars	5
1305	September	2
1306	August	6
1306	Desember	2
1306	Januar	1
1306	Juli	2
1306	Mars	4
1306	November	3
1306	September	4
1307	Desember	1
1307	Juli	4
1307	Juni	9
1307	Mars	1
1307	November	1
1308	August	1
1308	Februar	1
1308	Juli	2
1308	November	1
1308	September	2
1309	April	8
1309	Mai	1
1309	Mars	4
1309	November	1
1309	September	1

1310	April	1
1310	August	2
1310	Desember	1
1310	Februar	2
1310	Juli	2
1310	Juni	1
1310	Mai	2
1310	November	5
1310	Oktober	2
1311	Juli	7
1311	Juni	5
1311	Mai	4
1312	Desember	1
1312	Mars	2
1312	Oktober	1
1313	April	1
1313	Juli	2
1313	Juni	3
1313	Mars	1
1313	Oktober	5
1314	August	6
1314	Februar	1
1314	Januar	2
1314	Juli	3
1314	Mars	9
1314	Oktober	1
1314	September	1
1315	Desember	1
1315	Januar	1
1315	Juni	1
1316	April	1
1316	Februar	3
1316	Juli	1
1316	Mars	1
1316	November	2
1317	Februar	1
1317	Oktober	2
1318	August	1
1318	Desember	5
1318	Juli	2
1318	Mars	4
1318	Oktober	4
1319	Desember	1
1319	November	2
1320	Februar	1
1321	August	1
1321	September	3
1322	Mars	2
1322	November	1
1322	Oktober	1
1322	September	3
1323	August	1
1323	Juli	1
1323	September	2
1324	Mai	3
1325	Desember	2

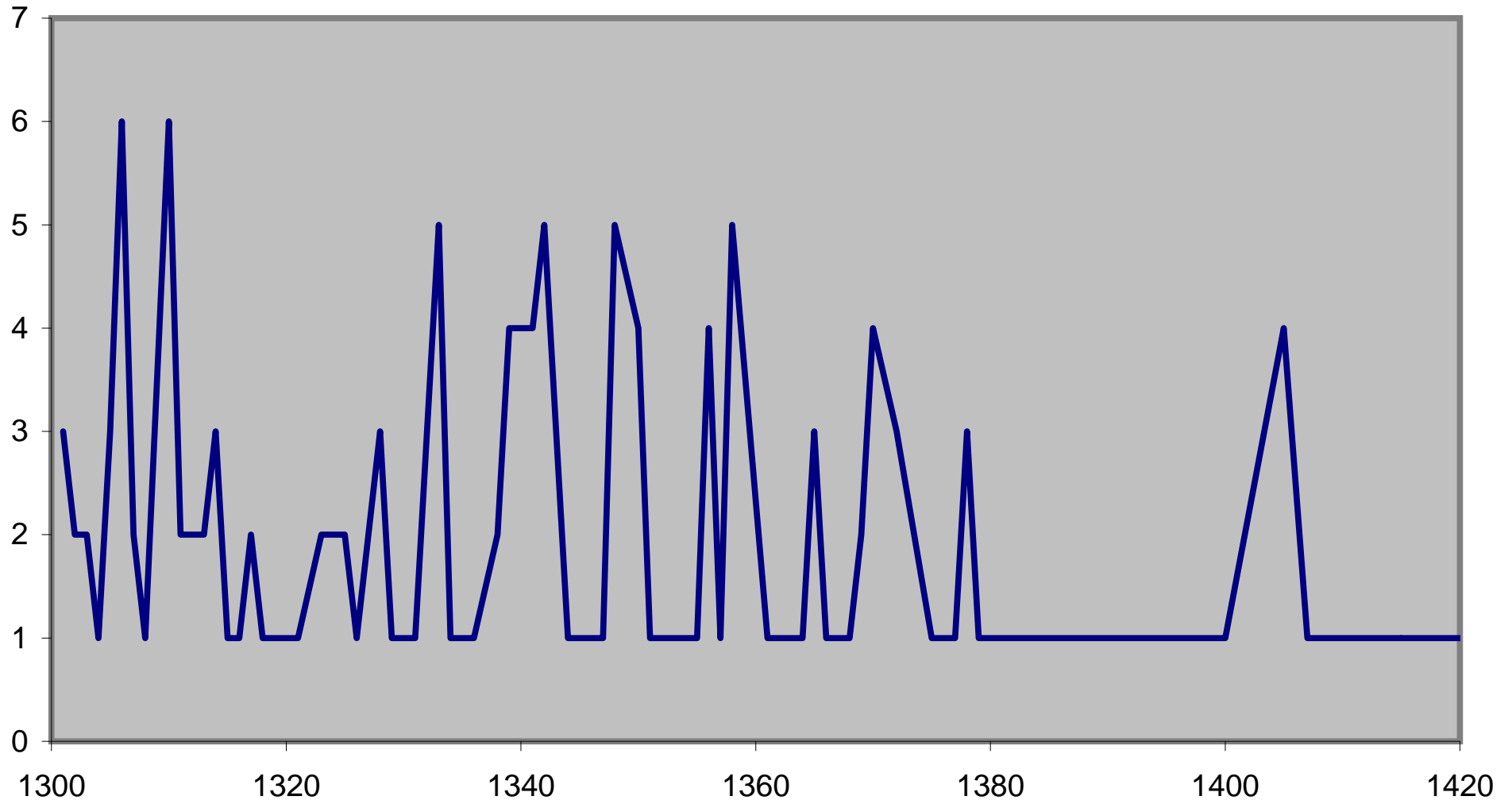
1325	Juli	1
1325	Juni	2
1325	Mai	3
1326	Mai	4
1327	August	1
1328	August	3
1328	Juli	6
1328	Juni	6
1328	September	2
1329	August	1
1329	Juni	1
1329	Mars	1
1330	Desember	1
1330	juni	3
1330	September	1
1331	Juli	1
1332	Mai	1
1333	April	2
1333	August	6
1333	Juli	2
1333	Juni	3
1333	Mai	1
1334	Februar	1
1334	Juni	2
1336	Juni	1
1336	Mars	2
1336	Oktober	1
1337	Februar	1
1338	Februar	1
1338	Januar	1
1338	Juli	3
1338	Mai	1
1338	September	1
1339	April	2
1339	Juli	3
1339	November	6
1339	Oktober	1
1340	August	2
1340	Desember	1
1340	November	2
1341	Desember	2
1341	Juli	8
1341	Juni	1
1341	November	2
1342	April	2
1342	August	1
1342	Februar	1
1342	Juni	1
1342	Mars	3
1342	September	1
1344	April	1
1344	Juli	1
1344	Mai	1
1344	Mars	3
1344	September	1
1345	August	2

1345	Juli	2
1345	September	2
1346	Desember	1
1346	Februar	4
1347	August	4
1347	Desember	1
1347	Oktober	1
1348	August	2
1348	Februar	4
1348	Januar	1
1348	Mai	3
1348	September	2
1349	September	1
1350	April	1
1350	Februar	5
1351	Juli	3
1351	Juni	1
1352	Februar	1
1352	Juli	3
1352	Mars	2
1353	Januar	3
1353	Juli	5
1355	Juni	2
1355	Mai	2
1355	Mars	1
1355	Oktober	1
1356	April	3
1356	August	5
1356	Desember	2
1356	Februar	11
1356	Januar	1
1356	Juli	4
1356	Juni	2
1356	Mai	4
1356	Mars	1
1356	September	1
1357	Februar	1
1357	Januar	1
1357	Juli	3
1357	Juni	1
1357	November	1
1357	Oktober	2
1357	September	1
1358	April	1
1358	August	1
1358	Februar	1
1358	Januar	2
1358	Juli	3
1358	Juni	1
1358	Mai	1
1359	Juni	2
1359	November	1
1359	September	2
1360	Desember	2
1360	Mai	3
1361	Februar	1

1362	April	1
1362	Juli	2
1362	Mai	1
1363	Februar	1
1363	Juni	2
1363	November	1
1364	Februar	1
1365	November	1
1365	Oktober	3
1366	November	2
1367	Desember	2
1367	Januar	5
1367	Mars	1
1367	November	1
1368	April	1
1368	Februar	1
1368	Juli	1
1368	Juni	2
1368	Mai	2
1368	November	1
1368	Oktober	1
1369	April	3
1369	August	1
1369	Desember	2
1369	Februar	1
1369	Januar	3
1369	Juli	3
1369	Mars	1
1369	November	3
1369	Oktober	4
1369	September	1
1370	Desember	2
1370	Februar	3
1370	Mai	1
1370	Mars	2
1370	November	1
1371	Juli	1
1371	Juni	1
1371	Mars	1
1372	Desember	5
1372	Januar	1
1372	Mai	1
1373	August	2
1373	Mai	2
1373	November	1
1373	September	1
1374	April	1
1374	August	1
1374	Februar	2
1374	Januar	1
1374	Juni	1
1374	mai	5
1374	Mars	1
1375	Juni	1
1375	November	1
1376	Desember	1

1376	Februar	2
1376	Juni	2
1377	Desember	1
1377	Mai	1
1377	Oktober	1
1378	Januar	1
1378	Mai	3
1378	Mars	2
1379	Desember	1
1380	April	1
1381	September	1
1382	Juli	1
1382	Mai	1
1382	November	1
1383	Mai	1
1383	Oktober	1
1384	August	1
1384	Juli	1
1384	November	1
1387	August	2
1389	Juli	1
1389	Juni	1
1389	Mai	1
1390	Juli	1
1390	Juni	1
1397	Mars	2
1398	Februar	1
1400	Juni	2
1405	Mai	6
1407	Oktober	1
1409	Januar	1
1412	Oktober	1
1413	August	1
1415	April	1
1417	November	1
1423	Mai	1
1425	Juli	1
1426	November	1
1427	Mai	1
1427	September	1
13060	Desember	1

Antall saker med mer enn en klage

ANTALL SAKER MED MER ENN EN KLAGE

Årstall	Saknr	Antall klager
1301	9	2
1301	11	2
1301	14	2
1302	19	2
1302	30	3
1303	43	2
1303	55	2
1304	60	2
1305	77	3
1305	81	2
1305	84	2
1306	92	2
1306	94	2
1306	95	2
1306	100	2
1306	101	2
1306	109	2
1307	110	2
1307	125	2
1308	126	2
1310	149	2
1310	151	2
1310	155	3
1310	160	3
1310	163	2
1310	165	2
1311	167	2
1311	169	3
1312	183	3
1312	184	2
1313	187	2
1313	188	3
1314	206	2
1314	216	2
1314	219	2
1315	222	2
1316	230	3
1317	232	3
1317	236	2
1318	243	2
1321	257	2
1323	261	3
1323	267	2
1325	277	2
1325	279	2
1326	283	3
1328	289	2
1328	293	2
1328	295	2
1329	304	2
1330	309	2
1331	312	2
1333	317	2
1333	318	2

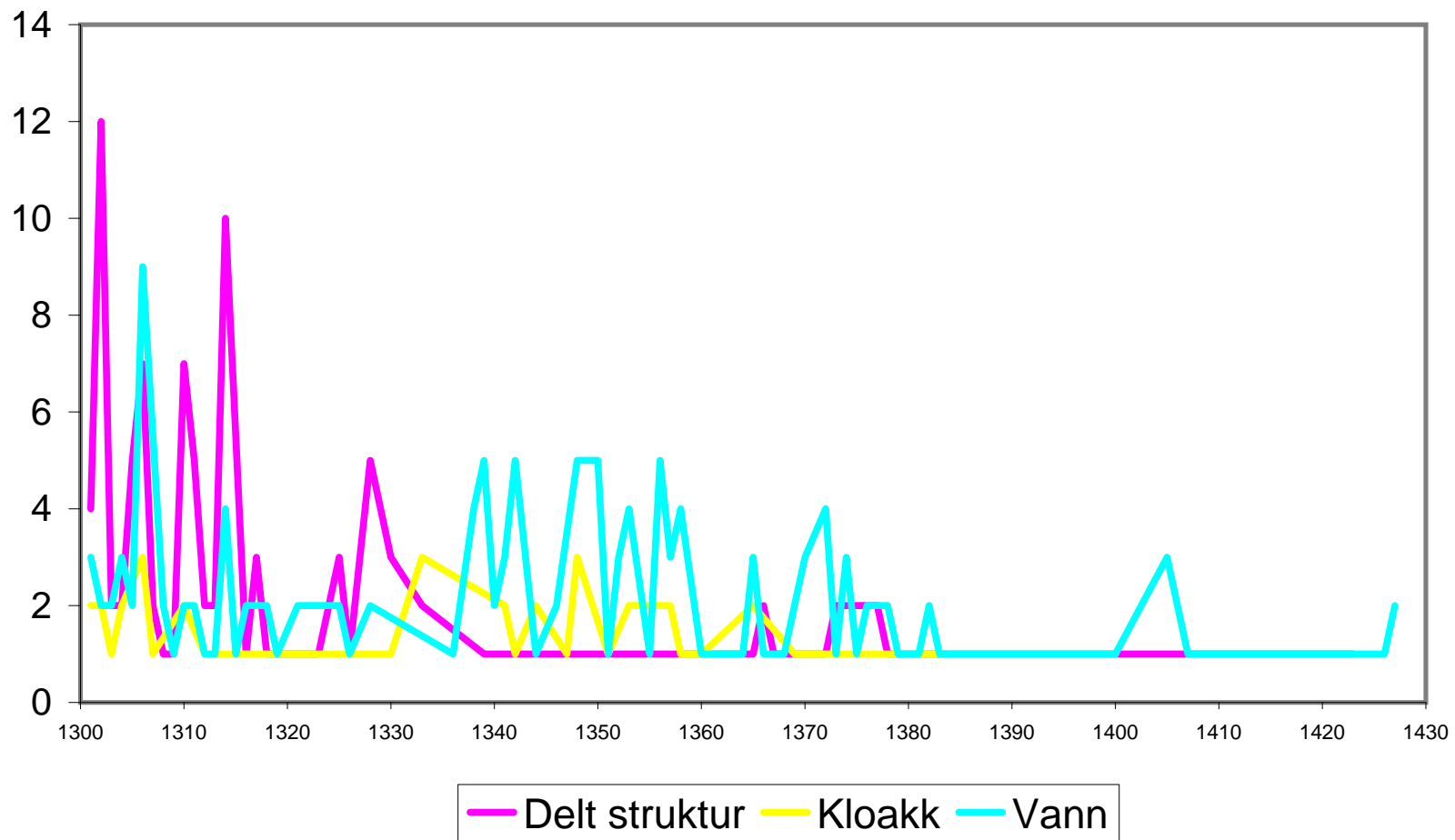
Årstall	Antall saker
1301	3
1302	2
1303	2
1304	1
1305	3
1306	6
1307	2
1308	1
1310	6
1311	2
1312	2
1313	2
1314	3
1315	1
1316	1
1317	2
1318	1
1321	1
1323	2
1325	2
1326	1
1328	3
1329	1
1330	1
1331	1
1333	5
1334	1
1336	1
1338	2
1339	4
1341	4
1342	5
1344	1
1345	1
1346	1
1347	1
1348	5
1350	4
1351	1
1353	1
1355	1
1356	4
1357	1
1358	5
1361	1
1364	1
1365	3
1366	1
1368	1
1369	2
1370	4
1372	3
1375	1
1376	1

1334	319	3
1333	323	2
1333	324	2
1333	325	2
1336	331	2
1338	340	2
1338	341	2
1339	346	2
1339	349	2
1339	350	2
1339	351	2
1341	364	2
1341	370	2
1341	371	4
1341	372	2
1342	375	2
1342	377	3
1342	378	3
1342	379	2
1342	380	2
1344	383	2
1345	392	2
1346	399	3
1347	400	2
1348	406	2
1348	407	2
1348	410	2
1348	411	2
1348	416	2
1350	419	2
1350	421	2
1350	422	2
1350	423	2
1351	426	2
1353	434	3
1355	447	2
1356	464	2
1356	474	2
1356	475	2
1356	476	2
1357	492	2
1358	493	3
1358	494	2
1358	496	2
1358	500	2
1358	502	3
1361	513	2
1364	521	2
1365	524	2
1365	525	4
1366	527	3
1365	528	2
1368	546	2
1369	549	2
1369	566	4
1370	569	2

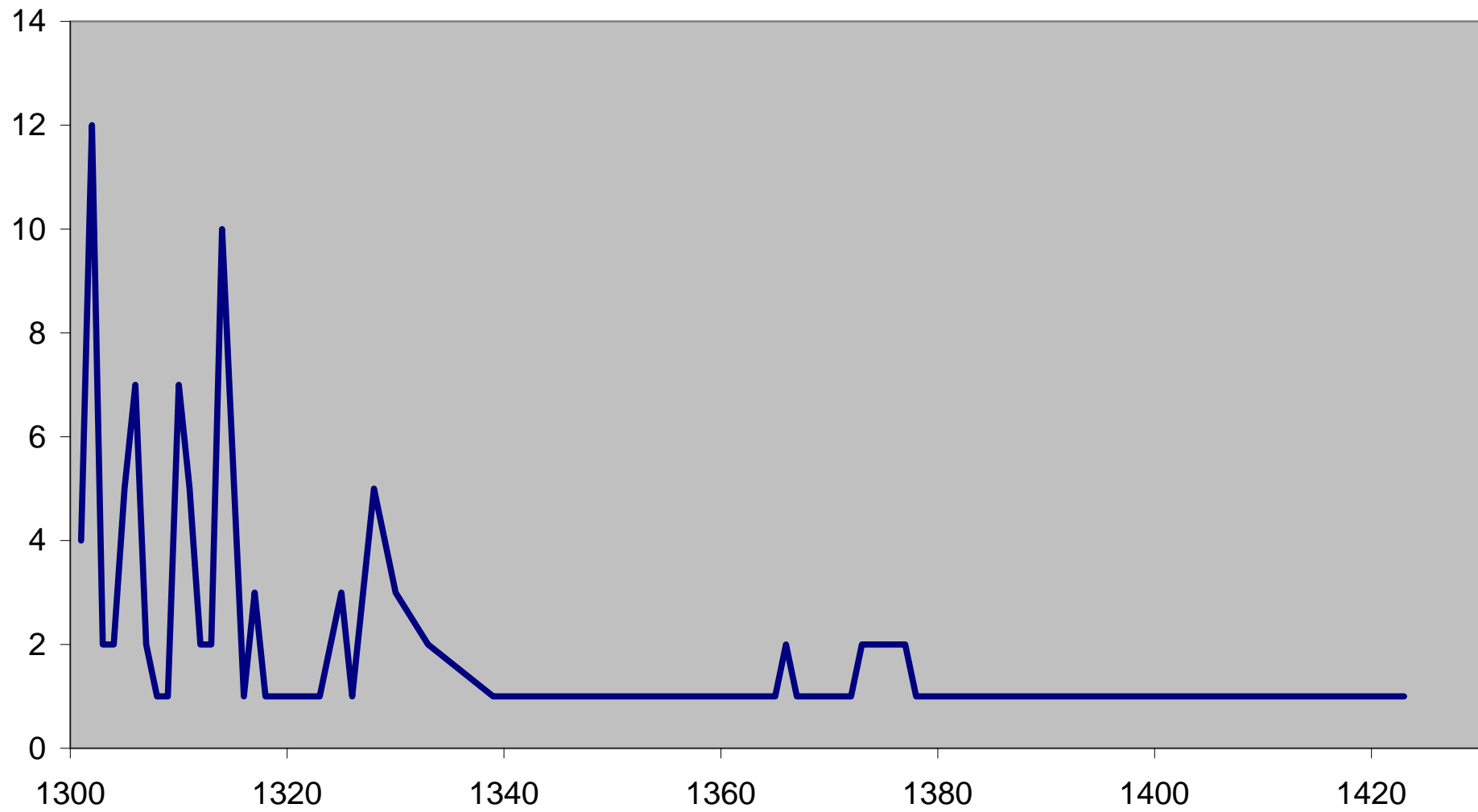
1377	1
1378	3
1379	1
1380	1
1381	1
1382	1
1383	1
1384	1
1387	1
1389	1
1398	1
1400	1
1405	4
1407	1
1409	1
1412	1
1415	1
1423	1
1426	1
1427	2

1370	570	2
1370	574	3
1370	577	2
1372	585	3
1372	586	2
1372	587	2
1375	607	2
1376	611	2
1378	615	2
1378	617	4
1377	618	3
1378	619	2
1379	622	2
1380	623	2
1381	624	2
1382	625	2
1383	629	2
1384	630	2
1387	633	2
1389	637	2
1398	642	3
1400	644	2
1405	645	2
1405	648	2
1405	649	2
1405	650	2
1427	651	2
1427	652	2
1426	654	2
1423	655	2
1415	658	2
1412	659	2
1407	660	2
1409	661	2

antall klager

Delt struktur, antall klager

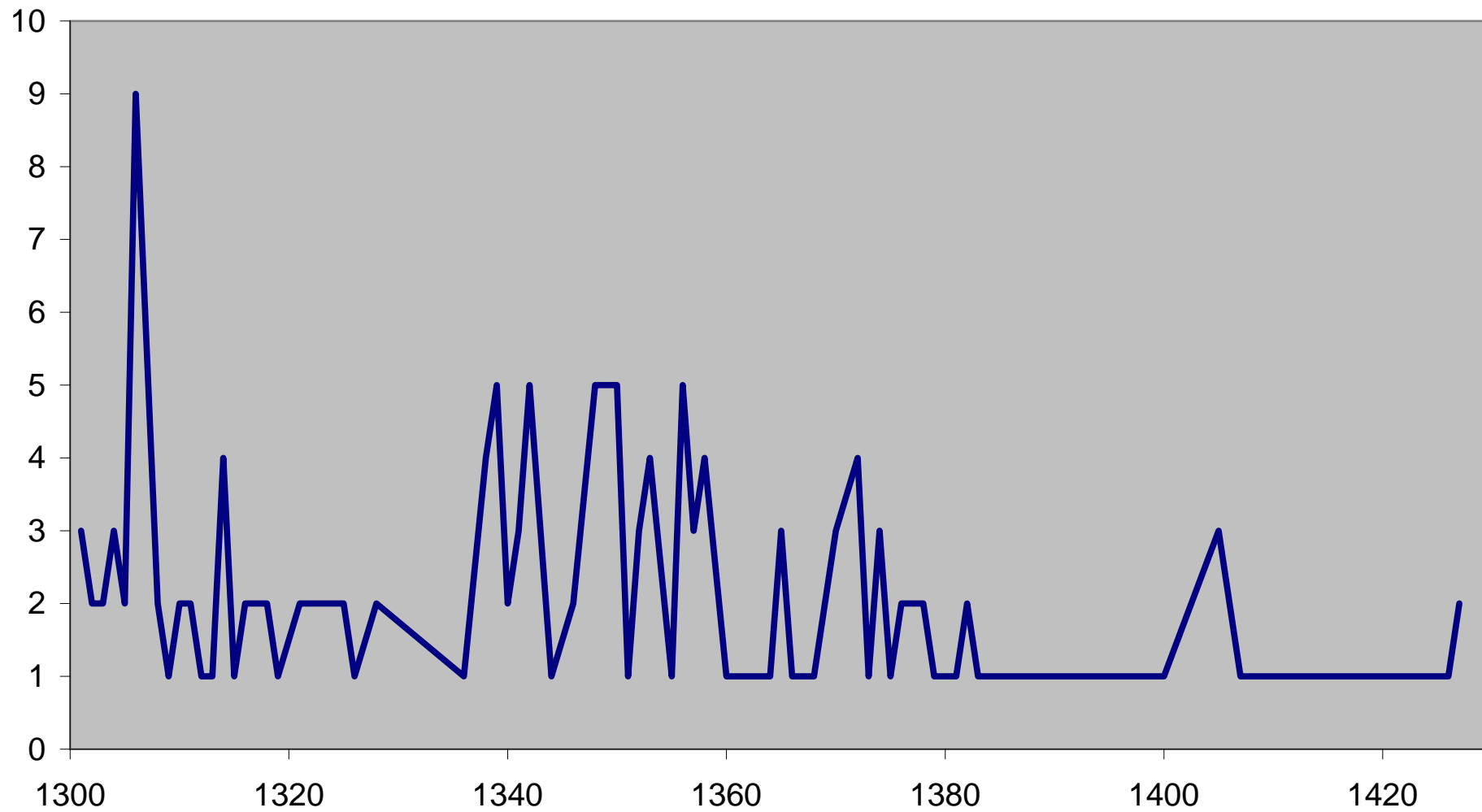
delt struktur

Årstall	Antall
1301	4
1302	12
1303	2
1304	2
1305	5
1306	7
1307	2
1308	1
1309	1
1310	7
1311	5
1312	2
1313	2
1314	10
1316	1
1317	3
1318	1
1319	1
1320	1
1323	1
1325	3
1326	1
1328	5
1330	3
1333	2
1339	1
1341	1
1344	1
1345	1
1346	1
1348	1
1355	1
1356	1
1359	1
1361	1
1365	1
1366	2
1367	1
1370	1
1372	1
1373	2
1377	2
1378	1
1379	1
1383	1
1423	1

0

108

Vann, antall klager

vann

Årstall	Antall
1301	3
1302	2
1303	2
1304	3
1305	2
1306	9
1308	2
1309	1
1310	2
1311	2
1312	1
1313	1
1314	4
1315	1
1316	2
1317	2
1318	2
1319	1
1321	2
1322	2
1323	2
1325	2
1326	1
1328	2
1336	1
1338	4
1339	5
1340	2
1341	3
1342	5
1344	1
1346	2
1348	5
1350	5
1351	1
1352	3
1353	4
1355	1
1356	5
1357	3
1358	4
1360	1
1364	1
1365	3
1366	1
1368	1
1369	2
1370	3
1372	4
1373	1
1374	3
1375	1
1376	2
1377	2

1378	2
1379	1
1381	1
1382	2
1383	1
1384	1
1387	1
1389	1
1390	1
1398	1
1400	1
1405	3
1407	1
1426	1
1427	2

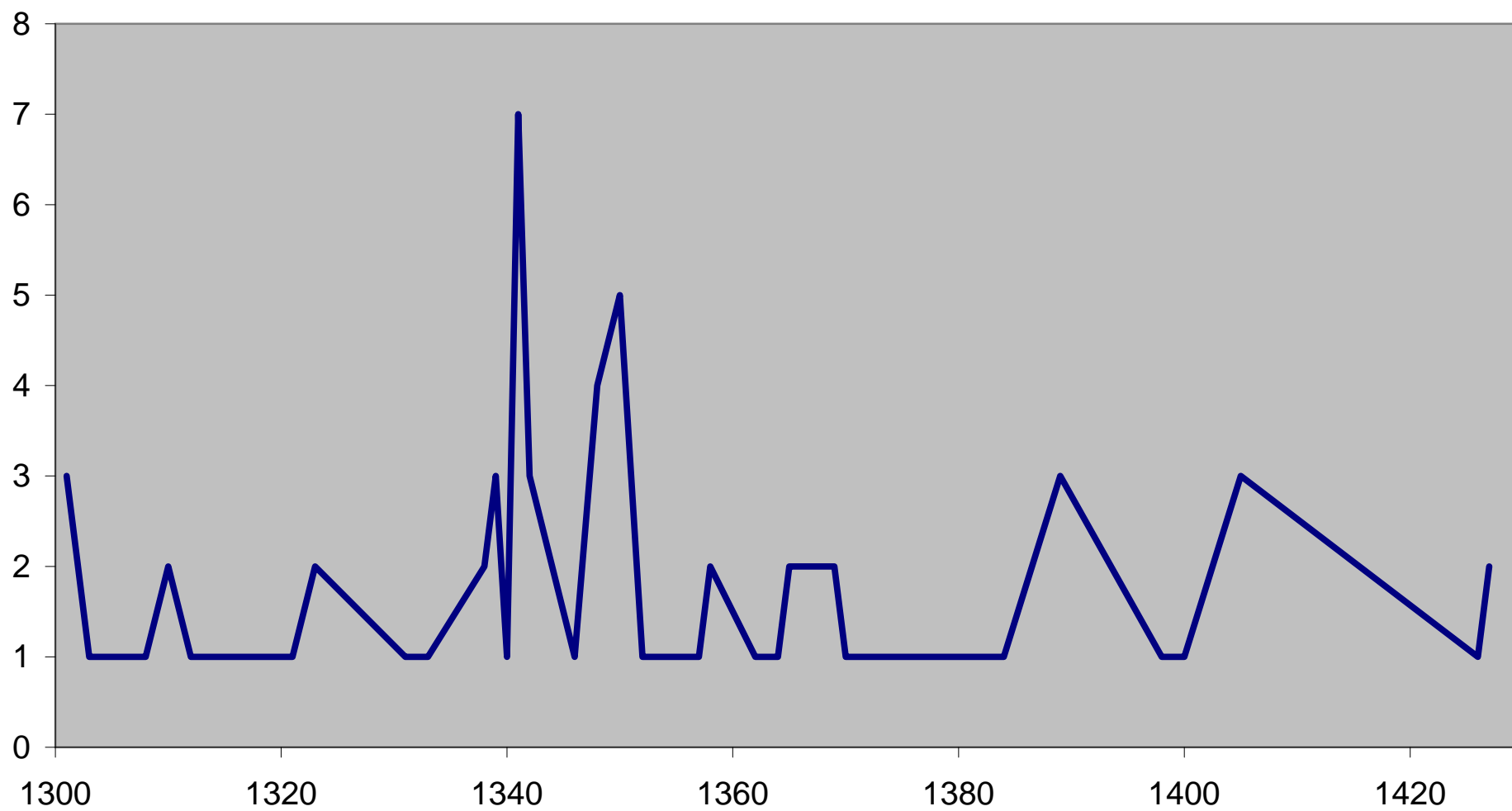
Kloakk, antall klager

kloakk

Årstell	Antall
1301	2
1302	2
1303	1
1304	2
1306	3
1307	1
1310	2
1312	1
1313	1
1315	1
1321	1
1325	1
1328	1
1330	1
1333	3
1341	2
1342	1
1344	2
1347	1
1348	3
1351	1
1353	2
1357	2
1358	1
1360	1
1365	2
1369	1
1370	1
1372	1
1375	1
1400	1

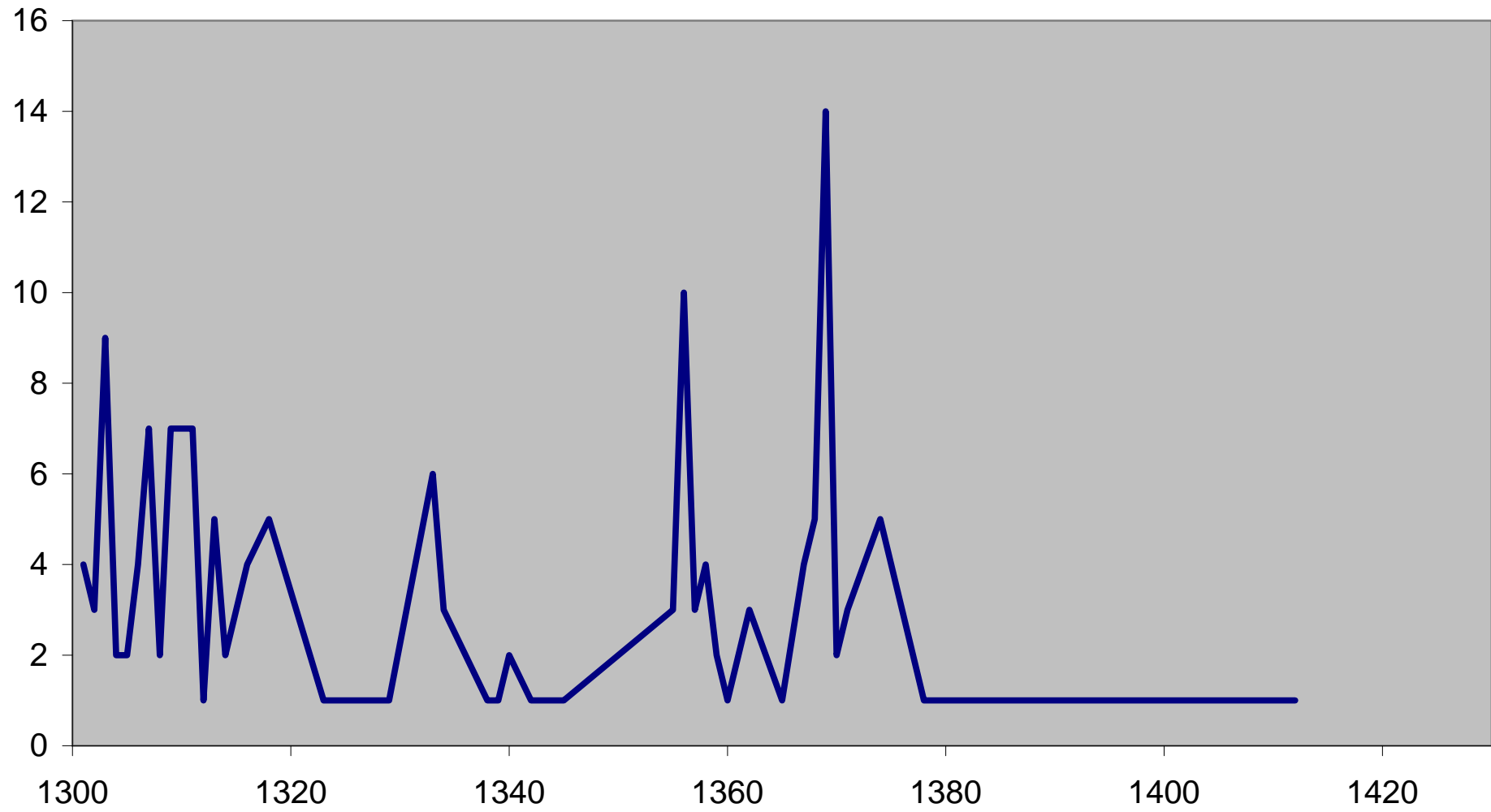
Vinduer, antall klager

Vinduer

Årstell	Antall
1301	3
1302	2
1303	1
1305	1
1308	1
1310	2
1312	1
1314	1
1316	1
1317	1
1318	1
1321	1
1323	2
1331	1
1333	1
1338	2
1339	3
1340	1
1341	7
1342	3
1346	1
1348	4
1350	5
1352	1
1353	1
1355	1
1356	1
1357	1
1358	2
1362	1
1364	1
1365	2
1369	2
1370	1
1373	1
1380	1
1384	1
1389	3
1398	1
1400	1
1405	3
1426	1
1427	2

Essoin, antall klager

essoins

Årstill	Antall
1301	4
1302	3
1303	9
1304	2
1305	2
1306	4
1307	7
1308	2
1309	7
1310	7
1311	7
1312	1
1313	5
1314	2
1316	4
1318	5
1323	1
1325	1
1328	1
1329	1
1333	6
1334	3
1338	1
1339	1
1340	2
1342	1
1345	1
1355	3
1356	10
1357	3
1358	4
1359	2
1360	1
1362	3
1365	1
1367	4
1368	5
1369	14
1370	2
1371	3
1374	5
1378	1
1405	1
1407	1
1409	1
1412	1
13060	1